

Факультет політико-інформаційного менеджменту

СТУДЕНТСЬКІ НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Національного університету

«Острозька академія»

Серія «Соціально-політичні науки»

Збірник наукових праць

Випуск 12

Острог 2019

Рекомендовано до друку засіданням вченої ради факультету політико-інформаційного менеджменту Національного університету «Острозька академія» (протокол № 9 від 26 березня 2019 р.).

Редакційна колегія:

В.М. Лебедюк, кандидат наук з державного управління, доцент, декан факультету політико-інформаційного менеджменту

І.В. Шостак, кандидат історичних наук, заступник декана з наукової роботи факультету політико-інформаційного менеджменту

Д.О. Гуцевич, голова наукового підрозділу студентської ради факультету політико-інформаційного менеджменту

Т.М. Токмина, заступник голови наукового підрозділу студентської ради факультету політико-інформаційного менеджменту

Рецензент – О.В. Матласевич, кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедрою психології та педагогіки факультету політико-інформаційного менеджменту Національного університету «Острозька академія».

Студентські наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Соціально-політичні науки». Острог, 2019. Вип. 12. 184 с.

У збірнику висвітлено актуальні питання психології, політології, національної безпеки, документознавства та інформаційної діяльності, громадського здоров'я. Для студентів та аспірантів, а також зацікавлених проаналізованою проблематикою осіб.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ

УДК 655.55 (075.8)

Покотило Юлія Олександрівна,

магістр VI курсу спеціальності «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа»,
факультету політико-інформаційного менеджменту
Національного університету «Острозька академія»

ОСОБЛИВОСТІ РЕКЛАМУВАННЯ ВИДАВНИЧОЇ ПРОДУКЦІЇ

У статті з'ясовано сутність і значення реклами, охарактеризовано основні особливості реклами видавничої продукції. Досліджено методи рекламування видавничої продукції на прикладі періодичного видання журналу «Viva».

Ключові слова: реклама, видавнича продукція, реклама видавничої продукції, специфіка рекламування, реклама періодичних видань, розповсюдження видавничої продукції.

The article clarifies the essence and importance of advertising, describes the main features of advertising of publishing products. The methods of advertising of publishing products on the example of the periodical of the magazine "Viva" are explored.

Keywords: advertising, publishing, advertising of publishing products, specifics of advertising, advertising of periodicals, distribution of publishing products.

Постановка проблеми. У сучасному світі реклама покликана формувати або підтримувати інтерес до товарів і послуг, сприяти їх реалізації. При просуванні товарів використовуються специфічні художні, технічні і психологічні прийоми з метою привернення уваги споживачів. Для покращення фінансового стану видавництв їхня продукція повинна використовувати не тільки рекламу для підвищення попиту на свою продукцію, але й товарів різних фірм. На сучасному рівні вивчення видавничої справи поки що немає детальних досліджень та критеріїв аналізу рекламних заходів, які використовує поліграфічна продукція для досягнення маркетингових цілей видавництва.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження маркетингових аспектів видавничої діяльності знайшло відображення у працях провідних науковців: Бейверстоха Е., Тимошника М., Ткаченка В., Еріашвілі Н., Бема Х., Хаарда Г., Шульца Г., Вернера Й., Грема Г., Комарова Є., Маковєєва М., Ленського Б., Форсайта П., Руденка М. та деяких інших.

Однак, не зважаючи на значний масив публікацій у сфері рекламування видавничої продукції, на жаль, в Україні, на сьогодні дана тема ґрунтовно та комплексно не досліджена.

Мета і завдання дослідження – виявити теоретичні та практичні аспекти особливостей рекламування видавничої продукції. Для того, щоб досягти мети, яку ми поставили в ході дослідження, необхідно вирішити низку завдань:

- 1) розкрити суть поняття реклама;
- 2) дослідити види реклами у видавничій справі;
- 3) виявити особливості рекламування видавничої продукції на зразку періодичного видання.

Виклад основного матеріалу. В теперішній період важко уявити життя без такого чинника впливу як реклама. Згідно закону України, реклама – це інформація про особу чи товар, поширена в будь-якій формі та в будь-який спосіб і призначена сформувати або ж підтримати обізнаність споживачів реклами та їх інтерес до особи чи товару [1].

В Україні реклама є одним із основних методів стимулювання збуту різноманітної продукції, в тому ж числі і в сфері випуску видавничої продукції. Під рекламою видавничої продукції розуміється сукупність заходів, використання різних каналів комунікації (засобів реклами), які призначені для інформування людей та зацікавлення їх до книг, видань, та іншої видавничої продукції [8]. Дана реклама має свої особливості, оскільки, з одного боку, за змістовною сутністю видавнича продукція – це інформаційний продукт, який обслуговує всі сфери діяльності людини, а з іншого – головною формою її поширення є суспільний ринковий обіг, згідно до законів якого видавнича продукція вважається як товар, який відноситься до сфери економічних зв'язків і підкоряється законам ефективності та прибутковості.

Видавнича справа в Україні керується законодавством у сфері реклами та видавничої справи, яке координує та дозволяє використовувати рекламу видавничої продукції і послуг, регулює рекламування інших товарів та послуг засобами поліграфічних підприємств (Закон України «Про рекламу», Закон України «Про захист від недобросовісної конкуренції», Закон України «Про захист прав споживачів», Закон України «Про авторське право і суміжні права», Закон України «Про видавничу справу» та ін.).

Для ефективного рекламування видавничої продукції можна виокремити такі види реклами: Друкована реклама, радіореклама, реклама на телебаченні, на місці продажу, зовнішня, транспортна, та Інтернет-реклама. Майже кожний з зазначених видів реклами містить певні підвиди, які характеризуються різноманітними можливостями розповсюдження інформації. Зважаючи на те, що дані можливості безпосередньо впливають на дієвість рекламних повідомлень, є сенс розглянути їх детально в межах кожного з перелічених видів реклами.

Друкована реклама. Друкована реклама є однією з основних засобів реклами, які розраховані на візуальне сприйняття. Друкована реклама включає в себе різні рекламні матеріали, що розміщуються на різних видах носіїв рекламної інформації. Основними елементами друкованої реклами виступають текстова і художня основи. Специфіка друкованої реклами полягає в сутності можливостей поліграфії та поліграфічної продукції, які забезпечують велике розмаїття відображення об'єкта просування в різних формах. Відповідно до носіїв, на яких вона поширюється, варто виокремити такі найголовніші види друкованої реклами:

- *Прес-реклама* – це розміщена в газеті чи журналі спеціальна інформація про товар чи послугу, опублікована з комерційною чи некомерційною метою. Реклама в газеті та журналі відрізняється, це зумовлено особливостями цих носіїв інформації. Найкращою формою для реклами книг є рекламне оголошення, в якому наводяться відомості про книги, які опубліковані недавно певним видавництвом.

- *Каталоги* – це довідково-інформаційні чи рекламні видання, основою яких є систематизований перелік описів певних товарів чи послуг. Оскільки каталоги являють собою перший докладний опис книг, їх упорядкуванню слід приділяти особливу увагу. Інформація для каталогу містить основну аргументацію для продажу і є основою для кожного подальшого опису. Основними складовими каталожного опису є: автор, назва, бібліографічна інформація.

- *Пряма поштова реклама* – реклама, яка являє собою поштові картки, листи, проспекти, брошури, каталоги, плакати, календарі. Зазвичай поширюється у формі поштових пакетів. Ефективність поштової реклами зростає, якщо вона міститиме спеціальні пропозиції, безплатні лотереї, пропозицію права постійної передплати на щорічні видання, ціну зі знижкою та закреслену – без знижки.

- *Афіші та плакати* належать до засобів наочної реклами і призначені для популяризації відомостей про видавничу продукцію та послуги. Афіші у видавничій справі можуть застосовуватися для інформування про презентацію нової книги

чи книг певного автора, відкриття книжкового магазину, проведення виставки чи ярмарку та ін. Афіші, призначені для підприємств книжкової торгівлі та роботи на виставках і ярмарках, а також для використання в громадських місцях (вулиці, транспорт та ін.), публікуються з метою привернути увагу покупців на найважливіші видавничі проекти [3].

Радіореклама. Радіо є одним із найпопулярніших засобів реклами, видавничої діяльності та продукції зокрема. Реклама на радіо є єдиним засобом масової інформації, що змушує працювати уяву. Вона більшою мірою впливає на почуття, ніж на розум, так як її сприймають як фон до звичайних повсякденних занять. Крім того, радіо можна слухати, не відволікаючись від інших справ, це робить рекламу на радіо привабливою для рекламодавців.

Порівняно з іншими інформаційними ресурсами аудіореклама оперативна і досить доступна. До переваг також можна віднести і вартість розміщення реклами, яка значно нижча, ніж на телебаченні, а охоплення цільової аудиторії при цьому можна порівняти з телевізійною рекламою.

Телереклама. Телебачення, як рекламний носій, має безліч переваг, головною з них є одночасний візуальний та аудіальний вплив. Перевагою також є і те, що вибірковий показ реклами дає можливість точно націлити рекламне оголошення на чітку цільову аудиторію, відбираючи її за часом, інтересами, географічними даними. Телевізійна реклама дає можливість створення незабутніх образів, дозволяє показати, що відчуватиме глядач після придбання товару; може створити навколо товару атмосферу ажіотажу; особистісний характер звернення уподібнює телерекламу особистому продажу та ін. [3]. При цьому для пропагування видавничої діяльності та продукції телереклама використовується не досить часто, що зумовлено перш за все її вартістю. Проте така можливість існує, тому варто орієнтуватись на специфіку презентування видавничої продукції чи послуг за допомогою даного рекламного носія.

Реклама на місці продажу. Реклама на місці продажу – це рекламні матеріали, за допомогою яких привертається увага потенційних покупців до конкретного продукту. Такі рекламні матеріали готують або торговці, або виробники товару і розміщують у торговельних залах, на майданчиках – всюди, де споживачі можуть купити продукт. Така реклама помітна, результативна і, якщо доцільно розміщена, привертає увагу покупців, дає змогу швидко вивести на ринок новий продукт, або підкреслити спеціальну пропозицію, водночас вона відносно не дорога. Стосовно реклами на місці продажу видавничої продукції, умовно можна виокремити два її види: реклама на книжкових ярмарках та виставках і реклама в книжкових магазинах [7, с.31].

Зовнішня реклама. Зовнішня реклама – це достатньо ефективний засіб розповсюдження інформації, оскільки є зверненням до великої кількості людей. Вона застосовується для рекламування товарів загального чи масового споживання. Це оформлення рекламними елементами об'єктів громадського призначення. Зовнішня реклама розрахована на пішоходів, шоферів, пасажирів. За метою зазвичай є нагадуючою, але може бути інформативною та іміджевою. Найчастіше використовується у формі плакатів на щитах. Основний тип плаката – крупногабаритний. Інший поширений тип зовнішньої реклами – електрифіковані вивіски і табло [4].

Реклама на транспорті. Реклама на транспорті (транспортна) – реклама, що розміщується на території транспортних підприємств, метрополітену, зовнішній та внутрішній поверхнях транспортних засобів та споруд підприємств транспорту загального користування і метрополітену.

Умовно транспортну рекламу можна поділити на наземну та підземну. Наземна транспортна реклама – це реклама, розміщена на тролейбусах, трамваях, автобусах, таксі та ін., а підземна – реклама в метро.

Інтернет-реклама. Порівняно новий канал поширення реклами, який значно відрізняється від традиційних. За оперативністю цей вид реклами не поступається радію і телебаченню, а іноді й перевершує їх. Така реклама має унікальні можливості. Найважливіша з них – інтерактивність, або наявність зворотного зв'язку з цільовою аудиторією, що дає змогу налагоджувати двосторонній обмін інформацією з клієнтами, точно встановлювати кількість ознайоmlених з рекламою, кількість зацікавлених у купівлі рекламованого товару, кількість тих, хто звернувся за додатковими поясненнями. Іноді Інтернет є практично єдиним засобом, який дозволяє вийти на певні цільові групи споживачів [7, с.32].

Основними засобами Internet-реклами є: банери, банери нового покоління – *rich-media*, текстові блоки, байрики, рекламні ставки (*interstitials*), мінісайти, колажі, розсилання (по *e-mail*), спонсорський пакет, рекламні кнопки тощо.

У рекламі видавничої продукції важливу роль відіграють тип та вид документа, які окреслюють загальний стиль подання інформації та сукупність даних, які обов'язково потрібно зазначити в рекламному зверненні. Найважливішими ознаками при цьому є періодичність видання та цільове призначення. За періодичністю всі документи поділяють на періодичні та неперіодичні.

Періодичні видання – один з основних способів поширення рекламних оголошень.

Особливості ринку, маркетингові цілі формують вибір рекламної стратегії видавництва, що спрямована на формування обізнаності, купівельної пріоритетності й переваги, для стимулювання бажання придбати конкретний журнал. Рекламна стратегія повинна створити можливості для досягнення маркетингових цілей. Успішність її реалізації є провідним критерієм оцінювання рекламної кампанії, творчих, організаційних зусиль, ефективності використання коштів.

Своєю чергою, рекламна стратегія – це:

- 1) широкомасштабна довготермінова програма заходів, яка спрямована на досягнення важливих рекламних цілей;
- 2) сукупність методів, що використовується рекламодавцем для досягнення рекламних цілей;
- 3) комплексний план заходів для реалізації рекламних цілей [6, с.304– 305].

Розробляючи та вибираючи варіанти стратегій потрібно: визначити цільову аудиторію рекламного впливу; розробити основну ідею рекламних звернень; обрати виконавців рекламних звернень; вибрати засоби розміщення реклами; розробити медіа-плану рекламних заходів; координувати рекламні заходи з іншими формами маркетингових комунікацій; визначити бюджет закладений в рекламу.

Найчастіше для рекламування глянцевого журналу використовують такі види реклами:

- а) інформаційна реклама, яка інформує потенційних покупців про випуск нового видання. Найчастіше рекламу про публікацію наступного номеру журналу можна побачити на офіційних сайтах або на телебаченні;
- б) переконувальну рекламу використовують щоб звернути увагу на переваги, унікальні характеристики, особливі цінності видань для цільової аудиторії. Більшість глянцевого журналу акцентують на цінності, важливості, ексклюзивності та сенсаційності поданої інформації;
- в) нагадувальну рекламу, яка адресується покупцям, для стимулювання купівельної активності яких необхідні додаткові рекламні сигнали;
- г) порівняльна реклама – ускладнює купівельний вибір, наголошує на перевагах та ексклюзивності своїх видань;
- г) підсилувальна реклама – авторитетні особи, які розповідають про цінність придбаних ними журналів. Це більше стимулює зацікавлення, ніж інформаційна реклама;
- д) іміджеві реклама – формує авторитет його в суспільній думці, завдяки добре продуманим рекламним акціям [3].

По можливості потрібно використовувати всі види прямої реклами: радіо, телебачення, публікація самореклами на смугах чужих видань, зовнішня реклама – щити на вулицях, у транспорті тощо. Реклама ведеться і на місці продажу – стенди, сувенірна продукція, тощо. Для встановлення контакту з населенням рекламі допомагає використання спонукальних звернень до аудиторії і до конкретної людини, звернення – приманки (обіцянки виграти приз або отримати дарунок). Тим самим вони прагнуть проявити до себе інтерес, привернути увагу.

Якщо декілька журналів мають спільний профіль входять в одне видавництво, вони можуть використовувати безкоштовну рекламу одного видання на сторінках іншого. Подібний приклад можна простежити на шпальтах журналу «Viva».

Журнал активно використовує саморекламу як паперового варіанту журналу наступного номера, так і його електронну версію. У паперовому носії журналу «Viva» міститься реклама його інтернет порталу, на якому можна знайти додаткову інформацію. Журнал «Viva» користується і зовнішньою рекламою – сіті-лайт, на кому найчастіше розміщується обкладинка рекламованого видання, яка містить короткий зміст номера і сама по собі являється рекламою даного видання. Оскільки сіті-лайти встановлюються на тротуарах, близько від проїжджої частини, він ефективно діє як та пішоходів, так і на водіїв. Крім того, сіті-лайт, розміщений на зупинках, є найбільш демократичним форматом, а рекламовані товари або послуги сприймаються як доступні за ціною для будь-якого споживача.

Журнали користуються рекламами в засобах масової інформації: рекламою на телебаченні, на радіо та рекламою в пресі. Телевізійна реклама – це найпопулярніший і наймасовіший засіб реклами в ЗМІ. Основними перевагами телевізійної реклами є одночасна візуальна і звукова дія, здатність обирати конкретну цільову аудиторію в різних програмах, широта. Недоліками є тривалість процесу створення реклами та висока вартість.

Журнал «Viva» є інформаційним спонсором показу телепередачі «Світське життя», «Холостяк», «Утро со звездой», які відображають тематику журналу. Однією з найбільш поширених є реклама в пресі – це рекламні повідомлення, оголошення, замітки, статті, які опубліковані в одному або декількох періодичних виданнях. Дану рекламу часто називають друкованою, рідше – рекламою в друкованих або періодичних виданнях [5, с. 65].

Обговорюючи питання ефективності реклами в журналах і газетах найпершим питанням є порівняння ефективності: реклама в пресі або інших медіа, перш за все на телебаченні. Аналізуючи результати досліджень видно, що «реклама в журналах і газетах вважається однією з найефективніших, у ряді характеристик вона навіть визнана кращою [9].

Ефективним засобом просування журналів є інтернет портали видань. Це є чудова можливість створення комунікації з читачами, забезпечуючи зворотній зв'язок. Поруч з обраними статтями з поточних номерів портал публікує додатковий контент, що дозволяє забезпечити постійно зростаючу аудиторію. Інтернет є перспективним, але доки недостатньо задіяним носієм.

Що стосується самореклами в електронній версії журналу – офіційний сайт «Viva» (<https://viva.ua>) має яскраві, барвисті кольори. На сайті міститься інформація про наступний випуск журналу. Сайт привертає увагу читачів фірмовими кольорами (білий і червоний), сталим і незмінним логотипом «Viva», а також фотографіями, які можна також зустріти на сторінках журналу. На сайті міститься безліч різної цікавої інформації, фото знаменитостей. Здобутком сайту, на наш погляд, являється архів статей, які колись були надруковані в «Viva». В Україні можна побачити періодичне використання журналами майже всіх, перерахованих вище, видів реклами та місць їх поширення. Для того, щоб реклама була ефективною та конкурентоспроможною, потрібно використовувати всі можливості, з якими можна було переконати покупців в важливості та унікальності свого товару, оскільки ринок журнальної продукції досить широкий.

Важливим елементом просування глянцевого журналу є створення їхнього фірмового стилю. Для ефективнішої реклами глянцевого журналу, розробляючи фірмовий стиль, потрібно проаналізувати та врахувати рекомендації філологів, психологів, спеціалістів з PR, результати маркетингових досліджень, тощо.

Фірмовий стиль – це «сукупність постійних художніх, текстових та інших елементів (констант) у всіх рекламних розробках фірми й у засобах реклами» [5, с. 216]. Елементами фірмового стилю є:

- фірмовий логотип, товарний знак;
- фірмовий блок;
- фірмовий колір (кольори);
- фірмовий слоган;
- фірмовий комплект шрифтів.

У журналі «Viva» наявні елементи фірмового стилю видання, які покращують впізнаність. Таким елементом є: слоган («Viva» – лучший журнал о звездах!), шрифт і фірмові кольори (білий та червоний). Усі елементи фірмового стилю детально обдумані, витримані в одному стилі, мають якісний вигляд. У цілому, в журналі «Viva» цікавий, яскравий та гармонійний стиль.

Висновки. Реклама – це форма просування товарів і послуг, з метою представити товар, привернути увагу до нього, чи вплинути на аудиторію. Для ефективного рекламування видавничої продукції можна виокремити такі види реклами: друкована, радіореклама, телереклама, реклама на місці продажу, зовнішня, транспортна, Інтернет-реклама. Існує низка вимог для ефективного рекламування видавничої продукції.

Найчастіше для рекламування глянцевого журналу використовують такі види реклами: інформаційну рекламу, переконувальну рекламу, нагадувальну рекламу, порівняльну рекламу, підсилювальну рекламу, іміджеву рекламу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про видавничу справу»: за станом на 12 липня 2013р. №318/97-вр від 06.12.2012р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу – <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/318/97-%D0%B2%D1%80> – Назва з екрану.
2. Бондар Ю. В., Головатий М. Ф., Сенченко М.І. Енциклопедія для видавця та журналіста/ Ю. В. Бондар, М. Ф. Головатий, М. І. – К.: Персонал, 2010. – 420 с.
3. Булах Т. Д. Реклама у видавничій справі: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів [Текст] / Т. Д. Булах – Х., 2011. – 224 с.
4. Ефективні рекламні засоби. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу – <http://kerivnyk.info/osnovy-reklamnoi-diyalnosti3-3> – Назва з екрану.
5. Имшинецкая И. Я. Жанры печатной рекламы, или Сундук с идеями для копирайтера [Текст] / И. Я. Имшинецкая. – М.: РИП– холдинг, 2003. – 187 с.
6. Маровді А. Іміджева реклама як елемент рушійної сили в маркетинговій діяльності/ А. Маровді // Наукові записки Інституту журналістики. – Том. 93 – 2010. – С. 216 – 221.
7. Миронов Ю. Б. Основи рекламної діяльності [Текст] : навч. посіб. / Ю. Б. Миронов, Р. М. Крамар. – Дрогобич: Просвіт, 2007. – 108с.
8. Реклама у видавничій справі: навч. посіб. для студ. ВНЗ / Т. Д. Булах; Харк. держ. акад. культури. – Х., 2011. – 223 с.
9. Реклама у пресі [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://a-p.prom.ua/p1369247-razmeschenie-reklamu-glyantsevyh.html> – Назва з екрану.

Рецензент:

Охріменко Г.В., кандидат історичних наук,
старший викладач кафедри документознавства та інформаційної діяльності
Національного університету «Острозька академія»

Штейбарт Христина Вячеславівна,
студентка VI курсу спеціальності «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа»
факультету політико-інформаційного менеджменту
Національного університету «Острозька академія»

ПОЗИЦІОНУВАННЯ ІМІДЖУ УКРАЇНСЬКИХ ЖУРНАЛІВ ЧЕРЕЗ ЇХ ЗОВНІШНЄ ОФОРМЛЕННЯ

У статті наведено аналіз особливостей позиціонування іміджу українських журналів. Зазначається, що позиціонування іміджу дозволяє періодичному ЗМІ виокремитися з-поміж інших видань, а також знайти свою інформаційну нішу.

Також проаналізовано специфіку зовнішнього оформлення журналу, яке визначає його унікальність, стильові особливості та місце у медіапросторі держави. Доведено, що читачьке та функціональне призначення стають відповідними точками формування візуального стилю, адже відповідність змісту та зовнішнього оформлення журналу запитам цільової аудиторії, підвищують його рейтинг, дають можливість зайняти власне місце на ринку періодичних видань.

Ключові слова: *український медіаринок, суспільно-політичний журнал, імідж, позиціонування, стратегії позиціонування, журнал, зовнішнє оформлення, обкладинка, колір, логотип, індивідуальність.*

The analysis of features of keeping of image of the Ukrainian magazines is resulted in the article. Marked, that keeping of image allows to periodic MASS-MEDIA to exude between other editions, and also to find their formative niche. The specific of external registration of magazine, which determines his iniquity, stylish features and place, in media proctor of the state, is also analysed. It is well-proven that the reader and functional settings become the starting points of forming of visual style, in fact accordance of maintenance and external registration of magazine the queries of having a special purpose audience, promote his rating, enable to take the own place at the market of magazines.

Keywords: *Ukrainian mediarinok, social and political magazine, image, keeping, strategies of keeping, magazine, external registration, cover, color, logotype, individuality.*

Постановка проблеми. XXI століття характеризується стрімким розвитком технологій. Друковані ЗМІ зіткнулись з гострою потребою модернізації. Враховуючи, що на

медійному ринку йде постійна конкурентна боротьба, пресові ЗМІ повинні орієнтуватися на виклики ринкової економіки та застосовувати всі необхідні засоби для ефективного ведення цієї боротьби. Одним із таких засобів є позиціонування.

У журнальній галузі зовнішнє оформлення видання виокремлює його серед інших, стає орієнтиром для читача. Графічні складники сприяють впорядковуванню та систематизації інформації, полегшують читачеві орієнтуватися у виданні.

Роль зовнішнього оформлення у популярності журналу є вагомим для розуміння впливу журналу на суспільну думку. Крім того, український медіапростір переживає період соціокультурної трансформації, триває становлення нової візуальної культури країни. Контент українських ЗМІ не лише призначений для інформування соціуму про різні події, але й виробляє стереотипи мислення, орієнтуючись на зразки сучасного світового медіамистецтва. Ці й інші аспекти вимагають нового підходу до форми інформаційного повідомлення, обумовлюють необхідність теоретичного осмислення та практичного вивчення контенту видання в його візуалізованій формі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Ролі зовнішнього оформлення присвячено чимало праць науковців та практиків. Наукові та практичні праці про друковані видання присвячені різним аспектам: графічній концепції та розробці фірмового стилю (Ю. Гордон, Т. Крайнікова, І. Мудра), композиційно-графічному моделюванню (В. Боумен, Р. Вербовий, С. Галкін), рубрикації (А. Ворона, Ю. Витвицька, Є. Фастовець, В. Шевченко), типології (О. Акопов, В. Бакшин, І. Гофман, О. Пльонкіна, Ю. Фінклер).

Мета дослідження полягає в дослідженні особливостей позиціонування іміджу українських журналів за допомогою їх зовнішнього оформлення.

Виклад основного матеріалу. Формування іміджу видання на інформаційному ринку набуває особливої гостроти з декількох причин. По-перше, виникає необхідність виокремитися з-поміж інших видань. По-друге, зростає конкуренція з боку аудіовізуальних та мережаних ЗМІ. І, по-третє, трансформація суспільства, зміни в ієрархії цінностей населення також вимагають від друкованого видання активного пошуку своєї інформаційної ніші [2, с. 37].

Створюючи імідж журналу, особливу увагу варто приділити його позиціонуванню. Ще у минулому столітті вперше ідею позиціонування запропонували американські маркетингологи Ел Райс і Джек Траут. Вони визначали позиціонування як організовану систему знаходження у людській свідомості відкритих вікон, що базується на повідомленні, в відповідності з якою ефективні комунікації здійснюються лише в потрібний час та при певних обставинах. Марена Вітек-Гайдук визначає позиціонування як окреслення способів

сприйняття бренда покупцями цільової групи з огляду на прийняті критерії (джерела) позиціонування, в відповідності до брендів конкурентів.

Отже, базовою ціллю позиціонування можна вважати ідентифікацію та демонстрацію причин придбання того чи іншого товару/послуги, що служить реальною перевагою для бренда [3, с. 283].

До основних стратегій позиціонування іміджу українського суспільно-політичного журналу можна віднести: підкреслення статусу першості; володіння «атрибутом»; лідерство; спеціалізація; аудиторія.

Підкреслення статусу першості. В свідомості людей перше залишається першим, і дуже важко, а як стверджує Д. Траут, фактично нереально порушити таку позицію. Отже, оскільки першість в свідомості людей асоціюється з найбільшим досвідом – перші отримують значну перевагу. Проте, щоб стати конкурентною перевагою, «першість» має бути диференціюючою основою, підкресленою в стратегії просування. А отже, якщо першість дійсно є за певним виданням, необхідно обирати саме цей інструмент позиціонування, не дозволяючи перехопити його конкурентам.

Наступна стратегія, яка вже може бути використана будь-яким виданням в незалежності від часу появи на ринку – володіння «атрибутом». Власне нею послуговуються багато нових видань, для того щоб протиставити себе існуючим лідерам. І саме це володіння атрибутом розглядається як інструмент позиціонування №1.

Наступна стратегія позиціонування – лідерство. Створення найкращих результатів на ринку, наприклад «KyivPost» – веде найкоротшим шляхом до створення переваг на користь лідера. Якщо видання має на ринку провідні позиції – найбільш читабельне, найбільш популярне, найбільш відоме – то стратегія лідерства має на меті продовжити ефект від успіху.

Виходячи з того, що для комерційної преси основним засобом існування є рекламодавець, а рекламодавцю видання продають свою аудиторію, то вона і є першим інструментом позиціонування. Аудиторія – це головний акцент видання, як і будь-якого іншого медіа. Важливим інструментом після визначення аудиторії є деталізований портрет читача. Він важливий не лише для редакції, але й для відділу реклами і для видавця. Видавництво «Українського тижня» заявляє про орієнтацію на аудиторію освічених чоловіків та жінок 21–55 років, мешканців переважно великих міст, здебільшого зайнятих в приватному бізнесі, або держслужбовців високого та середнього рангу.

Імідж засобу масової інформації складається протягом тривалого часу під впливом постійних особливостей його змісту, тематики і характеру публікацій, а також його позиції і

поглядів. На імідж видання впливають й особливості його форми – дизайну, верстки й ілюстрування, те, що часто називають зовнішнім «обличчям». Періодичні видання вимушені конкурувати з великою кількістю яскравих візуальних форм, які пропонують споживачеві телебачення та інтернет-видання.

Тому, при створенні концепції журнальних видань, треба приділяти велику увагу розробці візуального образу журнального продукту, що передбачає формування композиційного формоутворення, асоціативності та досягнення стильової єдності графічного оформлення на журнальних сторінках [3, с. 128].

Першочерговим у функціонуванні журналу є орієнтир на читацьку аудиторію, адже і концепція також розробляється відповідно до читацької аудиторії. Довіру у читача заробити нелегко, а підтримувати – ще складніше. Дотримання візуального стилю означає постійну підтримку довіри читача через якісне змістове наповнення; оформлення, зручне у користуванні; дотримання традицій; постійність рубрикації, чітку відповідність змісту та оформлення потребам цільової читацької аудиторії.

Читацька аудиторія класифікується за віком, статтю, зацікавленнями, фаховою підготовкою. Читач купує видання з певною метою. Чітке розуміння цієї мети дає можливість розробити графічну концепцію відповідно до запитів – застосувати кольори, які викликають позитивні емоції, написати зрозумілі і цікаві заголовки, винести потрібні статті в анонси, привернути увагу дієвими назвами рубрик, і, загалом, створити певне враження у свідомості читача.

Ще одним засобом комунікації, важливим компонентом візуального оформлення є колір. Він надає виразності, передає настрій, загострює сприйняття, надає змісту вагомості. Слова трансформуються в образи, які певним чином групуються, аналізуються, розподіляються за категоріями і викликають емоції. Колір допомагає безпосередньо впливати на емоції без розуміння змісту, викладеного словами.

Колір по-різному сприймається різними групами людей, що і відображено у журнальних виданнях. У жіночих журналах комунікативна, символічна і виразна функції кольору не є важливими, адже основний засіб акцентування – зображення.

У чоловічих журналах колір також не є основним засобом акцентування, оскільки чоловіки також читають такі журнали для відпочинку, розслаблення. Відмінність у бажанні відпочивати активно – спорт, машини, подорожі. Таким діям відповідають яскраві, насичені кольори – червоний, жовтогарячий, жовтий.

У молодіжних журналах колір виконує активну виразну та довідково-пошукову функцію, але комунікативна і символічна функції виявляються слабо. Прагнення молоді –

відрізнитися, знайти своє місце, тому оформлення молодіжних видань повинне бути оригінальним, емоційним, дещо агресивним, хаотичним. Кожен розворот журналу може бути оформлений у власному стилі із застосуванням яскравих і насичених кольорів.

У дитячих виданнях найбільш сильно проявляється символічна (пізнавальна) і виразна (розпізнавальна) функції кольору, а комунікативна функція ролі не грає. Дитячі видання містять невелику кількість матеріалів, кожному з яких відведено своє місце, частіше – на окремій сторінці, тому функція розділення значення не має (її виконують зображення) [3, с. 130].

Розважальні, культурно-освітні журнали для сімейного читання містять матеріали на будь-яку тему, їх читають чоловіки і жінки, молоді і люди похилого віку, працюючі і пенсіонери, домогосподарки і студенти.

Саме читацьке призначення (без виявлення специфічної групи читачів) диктує нейтральне оформлення. Комунікативна, символічна та виразна функції кольору органічно доповнюють одна одну і діють одночасно. У спеціалізованих виданнях для фахівців колір використовується як комунікативний засіб для виділення. Кольори в символічній функції є кодовими й асоціативно-кодовими знаками. Шрифти, графічне оформлення також відображають візуальний стиль журналу.

Запорукою успішності видання є ретельне вивчення ринку ЗМІ і всіх подібних видань, задоволення ними потреб читачів. Важлива не лише відмінність від інших подібних видань, але й відмінність одноманітна в інших графічних елементах. Кольори, гарнітури шрифтів, особлива форма логотипа, композиція сторінок становлять єдине ціле так, щоб читач не відхилився у своєму сприйнятті від образу, закладеного при створенні візуального стилю [4, с. 144].

Графічне оформлення – засіб комунікації різних рівнів, фіксує і впроваджує індивідуальність видання, підсилює імідж. Візуальний образ повинний бути особливим, таким, щоб у будь-якому випадку було відомо, яке видання тримає у руках читач. Розміщення тексту та зображень у просторі сторінки журналу також є відображенням візуального стилю.

Розглядаючи складники візуального стилю друкованих видань, не можна не помітити, що значна їхня частина зосереджена на обкладинці (книги, брошури, журналу) чи першій сторінці (газети, листівки), оскільки саме вони є носієм реклами. Візуально обкладинка має бути впізнаною з першого погляду, що досягається завдяки чітко розробленому макету, постійним місцям всіх елементів, однаковим принципам композиції, шрифтам, кольорам.

Елемент оформлення – одна з складових частин зовнішньої форми періодичного видання, якій властива певна функція при передаванні змісту і має власне призначення та ряд специфічних ознак, які дозволяють виділити даний елемент з усієї системи оформлення [5, с. 140].

Стиль оформлення видання визначається через аналіз композиційно-графічної моделі, в якій усі елементи оформлення мають своє місце.

Такою моделлю на практиці служить жорсткий макет, оснований на таких комплексних елементах:

- формат набору (розмірні характеристики, кількість та розмір колонок, текстові та титульні шрифти тощо);
- заголовний комплекс (система рубрикації);
- постійне місце на сторінці;
- елементи виділення (декоративні, пробільні);
- принципи верстки (схема розташування текстових та ілюстративних матеріалів) [2, с. 158].

Візуальний стиль журналу – це цілісна система, в якій використовується всі можливі способи зв'язку з аудиторією (тематика, жанри, графіка, акцентування, зображення).

Ключові поняття іміджу (довіра, популярність, індивідуальні риси) формуються у свідомості читача через:

- якісне змістове наповнення відповідно до концепції;
- наявність потужного емоційного складника, орієнтованого на цінності цільової аудиторії;
- послідовність у застосування графічних прийомів і обраної тематики відповідно до читацького призначення.

Оформлення журналу – стратегія його функціонування, що сприяє досягненню довгострокових комунікаційних цілей. Це не лише візуальні характеристики, а цілісна система комунікаційного зв'язку «адресант – журнал – адресат». Обрані візуальні характеристики стають обличчям видання, впливають на контент.

Розглядаючи складники зовнішнього оформлення друкованих видань, не можна не помітити, що значна їхня частина зосереджена на обкладинці журналу, оскільки саме вона є носієм реклами. Візуально обкладинка має бути впізнаною з першого погляду, що досягається завдяки чітко розробленому макету, постійним місцям всіх елементів, однаковим принципам композиції, шрифтам, кольорам [1, с. 49].

Найважливішим елементом візуального стилю є логотип, який виконує функцію розпізнавання, виокремлення серед інших подібних видань. Логотип – це назва, знак, символ, малюнок чи їх сполучення, призначені для ідентифікації товарів. Логотип не лише ідентифікує видання, але й повідомляє іншу важливу інформацію про тематику, історичну спадкоємність, читацьке призначення, зв'язок з іншими виданнями чи організаціями. Логотип збільшує ефективність пошуку конкретного видання.

У цілому, функції логотипа можна звести до таких: ідентифікація на ринку ЗМІ; тематичний зв'язок з іншими ЗМІ, корпораціями, медіа-проектами, видавничим домом; показник якості інформації, певний заміник стандарту; історична спадкоємність, використання національних традицій, застосування новітньої технології, елементи корпоративної філософії; реклама без пояснень, оскільки логотип вже своїм знаком є обличчям видання.

Читач впізнає знайомий символ видання і наперед передбачає якість і зміст інформації, яку він отримає. Це надає йому впевненості. Крім цього, людина за назвою може замовити видання у каталозі, бібліотеці, електронному ресурсі [4, с. 142].

Висновок. В умовах функціонування періодичних видань в середовищі вільного ринку, одним із етапів життєвого циклу стає маркетингова стратегія позиціонування, виведена Д. Траутом. Перераховані у статті стратегії позиціонування можна назвати загальними, проте в залежності від того, яким чином видання отримує прибуток, в якому сегменті працює та ін., формуються конкретні схеми диференціації.

Зовнішнє оформлення журналу забезпечує його відмінність і візуальне виділення особливими графічними характеристиками, які, у поєднанні зі змістовим наповненням, викликають у читача стійкі асоціації і вказують на приналежність до того чи іншого типу. Читацьке та функціональне призначення стають відправними точками формування зовнішнього стилю, адже відповідність змісту та оформлення журналу запитам «своїх» аудиторії підвищують його рейтинг, дають можливість зайняти власну нішу на ринку періодичних видань.

Візуальний стиль стає гарантом якості видання. Візуальні характеристики індивідуального стилю дають можливість відрізнити конкретний журнал від інших або вказують на його зв'язок з виданнями, що складають визначену систему.

До них належать: обкладинка і зовнішнє оформлення, які вирізняють журнал; логотип (вербальний, візуальний чи комбінований); шрифт; кольорова гама, що асоціюється з виданням, використовується в логотипі, колонтитулах, графічних елементах, плашках, для

виділення заголовків і текстів; графічне оформлення – візуальні та кольорові елементи, що відповідають змістові; модульна система конструювання.

Завдання візуальних характеристик зводяться до формування індивідуального і неповторного іміджу, створення конкретного маркера, інформаційного носія, що ідентифікує і дає можливість вирізнити журнал серед багатьох інших, та закріплення у пам'яті читача асоціативного образу видання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вербовий Р. М. Дослідження елементів композиційно-графічного комплексу сучасного українського молодіжного журналу / Р. М. Воробей // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. – 2012. – Вип. 1. – С. 47–57.
2. Витвицька Ю. Функціонування та реалізація друкованого брендового медіапродукту на українському медіаринку / Ю. Витвицька // Вісник Львівського університету. Серія: Журналістика. – 2014. – Вип. 39. – С. 36–41.
3. Ворона А. Г. Формування унікального візуального образу видання на прикладі журналу «Наш» / А. Г. Ворона // Інформаційне суспільство. – 2013. – Вип. 18. – С. 157–160.
4. Мудра І. М. Оформлення газети як засіб медіамаркетингу / І. М. Мудра // Наукові записки. – 2015. – № 2. – С. 128–131.
5. Шевченко В. Е. Роль візуального стилю журналу для ідентифікації видання / В. Е. Шевченко // Наукові записки. – 2015. – № 2. – С. 139–146.

Рецензент:

*Прасюк О.В., кандидат соціологічних наук,
старший викладач кафедри документознавства та інформаційної діяльності
Національного університету «Острозька академія»*

ТЕОРЕТИКО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

УДК 159.96

Алейніков Денис Валерійович,
*студент IV курсу спеціальності «Психологія»
факультету політико-інформаційного менеджменту
Національного університету «Острозька академія»*

ВПЛИВ БУЛІНГУ НА ОСОБИСТІТЬ ПІДЛІТКА

У статті теоретично висвітлено поняття булінгу та його вплив на особистість підлітка. Також опрацьовано методичні рекомендації, протидії булінгу практичних психологів. Розглянуто причини виникнення булінгу у дітей та застосування його до однолітків. Було проведено емпіричне дослідження та описані його результати. Доведено, що булінг є важливою проблемою навчальних закладів і значною мірою впливає на психологічний стан не тільки підлітка, але й дорослої людини, це є загальнодержавною проблемою.

Ключові слова: «булінг», «підліток», «протидія», «особистість», «рекомендації психологів», «вплив», «дитина».

In this article covers the concept of booting and its influence on the personality of the teenager. Also worked out methodical recommendations, countering the boom of practical psychologists. The reasons for the occurrence of child bullying and its application to peers are considered. An empirical study was conducted and its results were described. It has been proved that bullying is an important problem in educational institutions and greatly affects the psychological state of not only teenagers, but also of an adult, this is a national problem.

Key words: "bullying", "teenager", "opposition", "personality", "recommendations of psychologists", "influence", "child".

Актуальність теми. У 60–70-х роках ХХ ст., суспільство замислилося над існуванням зв'язку між явищами девіантної та агресивної поведінки в соціумі та тим, як

людина розвивається протягом шкільних років. Як свідчить практика, булінг (цькування, залякування, знущання) можна вважати першим кроком до справжнього насильства та злочинної поведінки. Діти ж є найбільш вразливою категорією, вони соціалізуються, формують власну систему сприйняття світу, систему цінностей та пріоритетів, навчаються різним моделям поведінки, і, на жаль, булінг стає однією з таких моделей [3].

Метою статті є теоретичне та практичне дослідження проявів і соціально-психологічних аспектів булінгу в навчальних закладах, його негативного впливу на особистість підлітка.

Аналіз результатів дослідження. Булінг (bullying, від англ. bully – хуліган, забіяка, задирака, грубіян, насильник) визначається як утиск, дискримінація, цькування. Цей термін означає тривалий процес свідомого жорстокого ставлення (фізичного і психічного) з боку дитини або групи до іншої дитини або інших дітей [8].

Перша згадка про насилля в дитячому колективі відноситься ще до XVI століття, а перша наукова публікація про булінг з'явилась більше ста років тому – у 1905 році. Однак, сама проблема існувала ще задовго до перших згадок. Знущання як таке існувало у людському колективі завжди. У тому числі й тоді, коли цей колектив вважався зграєю [1].

Суть булінгу вбачають не в самій агресії або злості кривдника, а в презирстві, зневазі – сильному почутті відрази до потерпілого, того, хто ніби не заслуговує на повагу. На думку Є. В. Гребьонкіна, на булінгову поведінку дітей впливає комплекс чинників:

1. Персональні фактори (низький рівень виховання, занижена самооцінка, висока імпульсивність, зловживання алкоголем, наркотиками, комп'ютерними іграми, готовність до ризику, обмежене почуття самозбереження);

2. Поведінкові фактори (поведінка, що створює перешкоди для навколишніх, вандалізм, безцільне проведення часу, прогули й слабка успішність у школі, ранні сексуальні контакти, приводи в міліцію й рання судимість);

3. Соціальні фактори (культ насильства в суспільстві, вплив ЗМІ, поведінка батьків, низький соціально-економічний статус родини, залежність від соціальної допомоги, зміна вихователів (вітчим, мачуха), сімейне й сексуальне насильство, друзі з девіантною поведінкою [4].

Психологи, які вивчають напрямки поведінкової психології, дійшли висновку, що булінгу можна навчитися – можна навчитися стати агресором або жертвою, що булінговій поведінці діти навчаються: не бачили б вони моделей жорстокої поведінки, або поведінки жертви серед дорослих по телебаченню, у сім'ї, групі однолітків, то таких загрозливих масштабів булінгу можна було б уникнути.

За результатами досліджень, проведених ЮНІСЕФ у 2017 р., встановлено, що в Україні 67% дітей віком від 11 до 17 років стикалися з проблемою булінгу місяцями. При цьому 24% дітей стали жертвами булінгу, серед яких 48% нікому не розповідали про ці випадки [3].

Дослідження переконливо свідчить, що діти, закриті до спілкування, а також діти з сімей з низьким рівнем прибутку, піддаються булінгу вдвічі частіше за інших дітей. Економічні труднощі також опосередковано підвищують ризики булінгу та загрожують соціальній інтеграції дітей.

За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), у 2016 році Україна посіла 9 місце із 42 досліджуваних країн за кількістю постраждалих від цькування. Опитування ВООЗ показало, що випадків цькування серед 11-річних більше, ніж серед 15-річних [2]. В Українському інституті дослідження екстремізму вважають, що у старшому віці розповсюдженням стає психологічне насильство [8].

Першим проблемою булінгу почав займатися норвезький учений Д. Ольвеус, який визначив дане явище в шкільному колективі як ситуацію, в якій учень неодноразово, тривалий час стає об'єктом негативних дій та нападів з боку одного учня чи кількох учнів. На думку Д. Ольвеуса, булінг включає три важливі компоненти:

- 1.булінг є агресивною поведінкою, що включає в себе небажані, негативні дії;
- 2.булінг є явищем довготривалим та систематичним;
- 3.булінг характеризується нерівністю влади або сили [1].

Проблема булінгу є не лише педагогічною проблемою, але й соціальною та соціально-психологічною, оскільки призводить до збільшення проявів насильства, жорстокості та девіантної поведінки серед молоді. В Україні систематичні дослідження булінгу почалися років десять тому, але вже напрацьовані та запропоновані потужні методи профілактики та корекції даного явища. Заслужують на увагу вчителів, психологів, соціальних працівників, батьків та учнів Програма тренінгових занять «СТОП-Булінг», розроблена психологами Чернівецької гімназії Кацалап В.В. та Савковою І.О.; «Стоп шкільний терор» – практичний посібник Українського інституту дослідження екстремізму та ін. Зрештою, в Україні з'явився закон про протидію булінгу. Цькування дітей тепер буде каратися штрафом. Адміністративну відповідальність нести будуть батьки дітей-кривдників або агресори. І юристи, і психологи згодні з необхідністю прийняття антибулінгового закону, проте запевняють, що сам документ не зможе вирішити проблему. Потрібна тісна консолідація всіх державних, соціальних інституцій, громадськості, небайдужих людей.

Виклад основного матеріалу. Булінг – це складна проблема, яка руйнує життя багатьом дітям у різних варіаціях, починаючи від отримання дитячих комплексів жертви, які потім переслідують людину впродовж усього її життя, і закінчуючи кримінальними порушеннями для агресора. Це величезне питання не стільки за масштабом, скільки за рівнем замовчування. Згідно даних Українського інституту дослідження екстремізму, 48 % учнів не повідомляли, що вони були об’єктом цькування з боку однокласників [8]. В нашому суспільстві не прийнято казати про те, що ти став жертвою булінгу.

Причин булінгу може бути багато: хтось маленький або високий на зріст, хтось світліший, рудіший, занадто тихий або, навпаки, галасливий... Цей перелік може бути нескінченним, проте всі ці причини зводяться до однієї тези – ти не такий...

Видів булінгу є багато: бойкот, причіпки, кепкування, дезінформація, спричинення шкоди здоров’ю, кібербулінг (електронні листи, sms-повідомлення, зняття бійок на телефон, розміщення в Інтернеті відео), дрібні крадіжки або псування особистих речей.

Найчастіше жертвами шкільного насилля стають учні, які мають:

- ✓ фізичні недоліки або вади – ті, що носять окуляри, діти зі зниженим слухом або з руховими порушеннями;
- ✓ особливості поведінки – замкнуті або імпульсивні;
- ✓ особливості зовнішності – руде волосся, веснянки, виступаючі вуха, криві ноги, особлива форма голови, вага тіла (повнота або худорлявість) тощо;
- ✓ страх перед школою;
- ✓ відсутність досвіду життя в колективі (так звані „домашні” діти);
- ✓ хвороби – епілепсія, заїкання, порушення мовлення, дисграфія (порушення письмової мови), дислексія (порушення читання), дискалькулія (порушення здатності до рахування) і т.д.;
- ✓ низький рівень інтелекту і труднощі у навчанні;
- ✓ обдаровані діти;
- ✓ неохайні (мають брудні речі, неприємний запах) ;
- ✓ фізично слабкі, невпевнені, емоційно реагуючі, тривожні.

Для учнів, які отримали статус відторгнутих характерним є об’єднання в мікрогрупи, які переростають у так звані “групи ризику”. Відсутність корекційного впливу на таких учнів, інтеграція даних мікрогруп сприяє формуванню відхилень у поведінці учнів, а це впливає на стан правопорушень у навчальному закладі і створює негативний мікроклімат в учнівському колективі. Об’єднуючись між собою, такі учні порушують робочу

атмосферу на уроці, викликають негативізм і роздратування у вчителів, висміюють або принижують однокласників, конструктивно налаштованих на навчання.

Сучасні діти про людську жорстокість знають більше, ніж їхні ровесники 20-30 років тому. Причиною цього є демонстрація сцен насильства у ЗМІ. Спостерігається пережите насильство не лише в кіно, а й на власному досвіді, а саме в сім'ях, сценах приниження в класі (бійки, вимагання грошей, психологічний тиск, словесні образи). Причиною булінгу може бути не тільки агресія або страх, а також нудьга і монотонність, бажання розв'язатись чи виділитись серед інших. Наслідки таких "розваг" відображаються на особистості і супроводжуються психосоматичними порушеннями.

Як не прикро, але однією з причин булінгу є й нестабільність сучасної сім'ї (багато дітей живе з одним із батьків, значна частина дітей проживає з родичами або опікунами у зв'язку з виїздом батьків за кордон, існує багато функціонально неспроможних, деструктивних сімей). У зв'язку з цим у дітей в таких сім'ях з'являються емоційні розлади, депресивні стани, агресивність, що значною мірою впливає на взаємовідносини в учнівському колективі.

Варто окремо відзначити ще одну категорію жертв цькування, які останнім часом привертають дедалі більшу увагу. Це так звані провокативні жертви. Часто це діти, які мають труднощі з навчанням, і ті, що мають розлади уваги та гіперактивності. Хоча ці діти за природою не агресивні, але їхня поведінка часто викликає роздратування багатьох однокласників та й учителів. Це робить їх легкою здобиччю та жертвами цькування й сприяє закріпленню соціально не вигідних психологічних рис та стилів поведінки.

Психологи стверджують, що булінг вкрай негативно впливає на соціалізацію жертви, дезадаптує її, з усіма витікаючими звідси наслідками, а саме: неадекватне сприйняття власної індивідуальності, занижена самооцінка, комплекс неповноцінності, беззахисність, неадекватне сприйняття реальності, тривога, стрес, фобії, депресії, неврози, страх, відхилення в поведінці, крайньої формою якої є кримінальна, суїцидальна, формування залежностей: алкогольна, тютюнова, наркотична, психологічна і т.д.; страх спілкування з людьми, крайню недовіру до людей, відсторонення від спілкування з колективом (в школі це проявляється у вигляді прогулів) [5].

Науковці Українського інституту дослідження екстремізму, вивчаючи проблеми булінгу, зазначають, що підлітка, який зазнає цькування, можна розпізнати і за певними зовнішніми ознаками та поведінкою, а саме: зниження апетиту або, навпаки, переїдання, часті зміни настрою, випадково рве одяг, часто спотикається, ходить з опущеними плечима, стає дратівливим або навіть агресивним до слабших. Це можуть бути ознаки чого завгодно:

закоханості, підліткових «бурь», але так само і булінгу. Однак, в будь-якому випадку, наявність декількох ознак говорить про те, що дитині потрібна підтримка [8].

Навіть дитина, над якою знущуються, спочатку думає, що це разові ситуації, треба перетерпіти. Усі сподіваються, що такі випадки минуться, все пройде саме. Але на жаль, коли все зайшло надто далеко, підліток може вже не знайти в собі сил і віри попросити про допомогу.

Булінг негативно впливає не тільки на підлітка, якого цькують, але й на тих, хто цькує (так звані булери), і на все суспільство в цілому. Опинившись в ролі жертви булінгу і в ролі булера, дитина одержує величезну кількість психічних травм, які неминуче позначаються на її подальшому житті.

Навіть одиничний випадок булінгу залишає глибокий емоційний шрам, що вимагає спеціальної роботи психолога. Дитина стає агресивною і тривожною, що переходить і в доросле життя. У неї виникають проблеми у поведінці. Вона схильна і до депресій, і до суїциду.

Шанси стати жертвами мобінгу на робочому місці у людей, які пережили булінг в дитинстві, зростають в багато разів. Світова статистика стверджує, що дорослі, які перенесли знущання в дитинстві, в більшості своїй залишаються самотніми на все життя, їм важче підніматися кар'єрними сходами. Тому вони частіше за інших вибирають роботу вдома або відокремлену роботу. Більше спілкуються в соціальних мережах, ніж в реальному світі [8].

Результатом булінгу дуже часто бувають фізичне нездужання. Відомі випадки, коли у хлопчиків від стресу і безсилля починалися серйозні проблеми з серцем. Дівчатка-підлітки схильні до іншої недуги: глузування й образи призводять їх до анорексії або булімії. Можливі розлади сну і переростання травми в психосоматику. Наприклад, підліток страждає від болів в нирках, але обстеження і аналізи нічого не показують. Больовий синдром зникає тільки після роботи психолога [9].

Що ж стосується психологічного стану агресора, булера, то він менше страждає від наслідків булінгу, ніж жертва, але все ж безслідно для нього це теж не проходить. Майбутнє може бути неблагополучним. Примітивні асоціальні способи поведінки перестають діяти в дорослому світі, і булери виявляються неуспішними в житті, натомість жертви булінгу – спокійні діти, закінчують університети, отримують хорошу роботу і забезпечене життя, дорога їх мучителів закінчується в тюремній камері. У кращому випадку вони живуть на низькокваліфікованій та низькооплачуваній роботі і з задрістю дивляться на своїх колишніх шкільних товаришів. Турбуватимуть їх і проблеми у взаєминах. Діти, які поєднували булінг з високим соціальним статусом, стають диктаторами в сім'ї і на роботі. Це пліткарі і

інтригани. Вони пліткують про успішних колег, підсиджують, ставлять підніжки і йдуть до своєї мети «по трупах». Багато з них досягають високих результатів в кар'єрі. Але рано чи пізно наживають собі смертельних ворогів, а решта їх недолюблюють і бояться [9].

Навіть якщо в дорослому житті такі особи успішні, то оточуючим з ними незатишно. Вони не вміють вибудувати теплі відносини з дітьми, часто просто копіюють поведінку своїх батьків.

Досвід насильства деструктивний для особистості насильника. У нього руйнуються механізми формування близькості з іншими людьми, і він ніколи не зможе створити довірчих теплих відносин з партнерами, навіть з власними дітьми завжди буде на відстані[9].

Аналіз досліджень булінгу в Україні свідчить про те, що його учасниками є не тільки ті підлітки, яких цькують, але і ті, хто цькує, і ті, хто за цим спостерігає та мовчить, а отже, все суспільство. І тому замовчувати цю проблему не можна. Психологи-практики спільно з науковцями Українського інституту дослідження розробили програми-тренінги, практичні посібники з порадами соціально-педагогічної і корекційної роботи з жертвами шкільного насилля для вчителів, учнів та їх батьків, а саме:

- створити психологічний комфорт для отримання жертвами булінгу позитивного досвіду підтримки і довіри;
- сформуванати навички упевненої поведінки, розвинути впевненість в собі, позитивне самосприйняття;
- допомогти учням розвинути навички конструктивного спілкування, комунікативну компетентність;
- мінімізувати відчуття людиною своєї самотності шляхом формування потреби у приналежності до групи;
- підвищувати рівень емоційної комфортності шляхом зниження тривожності;
- працюючи з колективом, в якому зафіксовано явище булінгу, необхідно в напрямку зниження агресивності, формування толерантності, емпатійності в учнів з метою вторинної профілактики виникнення булінгу[9].

Автором були проведені емпіричні дослідження, завдання яких полягало у тому, щоб : 1)проаналізувати увагу батьків до явища булінгу та його наслідків (режим онлайн-опитування); 2) визначити переважаючий вид булінгу серед учнів; 3) виявити зв'язок схильності до булінгу з домінуванням у підлітка соціальної ролі агресора, жертви або захисника.

1.Результати. Онлайн-опитування, в якому брали участь 11 респондентів віком від 30 до 45 років, показало, що батьки цікавляться проблемою булінгу як порівняно нового

явища у підлітковому середовищі (100%), але значний відсоток респондентів (переважно 40-45 років) заперечують участь у ньому своїх дітей (70% вважають, що їхня дитина не ставала жертвою булінгу, 63,5% рахують, що вони не були свідками цькування, 72,7% респондентів не зверталися за допомогою до психологів з приводу булінгу до своєї дитини, хоча всі 100% вважають, що булінг нищить психологічне здоров'я дитини). Батьки вікової групи 30-35 років більш серйозно сприймають проблему, цікавляться інформацією про неї, але своїх дітей не вважають такими, що можуть чинити насилля до інших.

2.Визначення переважаючих видів булінгу серед учнів. В дослідження з підлітками були залучені 22 підлітка з 8 по 11 класи, 10 дівчаток й 12 хлопчиків. Діапазон віку: 13-17 років. Тривалість обстеження кожної групи – два уроки. Психологічне тестування учнів було організовано на добровільній основі та всі учасники доброзичливо поставились до участі в дослідженні.

В роботі використовувалась авторська анкета схильності до булінгу для підлітків, розроблена Кацалап В.В. та Савковою І.О. [5]. Анкета складалася з 32 тверджень, 16 з яких були буферними – маскувальними, тобто, описували позитивні дії, які учні здійснюють щодо ровесників, які їм подобаються. Твердження справжніх 16-ти описували прояви 4-х форм булінгу, які самі досліджувані підлітки використовують щодо іншого учня, якщо він/вона їм не подобається: вербальні знущання, фізичні знущання, моральне пригнічення (перекривлювання, непристойні жести, кидання засуджуючих поглядів, злі розігрування, висміювання, виказування антипатії), заборони й ігнорування (бойкот, заборона спілкуватися, брати участь у спільних діях). Анкета пропонувалась під назвою «Питання з уміння дружити й постояти за себе». За кожен позитивну відповідь надавався 1 бал, тобто, загалом за анкету можна було набрати 0-16 балів, а окремо за кожним видом булінгу – 0-4 балів. **Результати.** Найбільш поширеною формою булінга в даному дослідженні старших школярів виявились заборони та ігнорування (68%). Вербальні знущання є також достатньо поширеною серед підлітків формою цькування (20%), моральне пригнічення використовується з середньою частотою (10%), а фізичні знущання використовуються учнями дуже рідко (2%) як найбільш недозволена форма поведінки, за якою майже завжди слідує покарання або хоча б зауваження з боку батьків та працівників школи. Хлопчики виявились менш схильними до булінгу, ніж дівчатка (40% проти 60%).

3.Виявлення зв'язку схильності до булінгу з домінуванням у підлітка соціальної ролі агресора, жертви або захисника. Використовувався тест-опитувальник «Драматичний трикутник» С.Карпмана, розроблений та стандартизований Ніконовою О.Ю. для діагностики соціальних ролей «агресора», «жертви» та «захисника» [9]. Результати тесту показали, що 11

учнів з 22 набрали 0-4 бали, вони є доброзичливими по відношенню до інших, здатні до порозуміння, доброзичливі, але є трішки невпевненими в собі. 7 учнів набрали 5-8 балів, що свідчить, що їм властива стриманість, вони не знають, що таке байдужість, невпевненість в собі, але у випадку необхідності можуть підкорити волю інших підлітків собі, не дозволять комусь керувати собою, вміють захищати себе та дати відсіч агресору, 4 учні відчувають розгубленість, ніяковіють, а іноді і побоюються сильніших від себе.

Результати. Агресорами, зазвичай, стають: популярні діти, які звикли формувати та контролювати загальну думку (так вважають 34% опитаних); асоціальні діти, які прагнуть привернути до себе увагу, об'єднати навколо себе інших (28%); жертви домашнього насилля, які «відігруються» на однолітках за приниження, якого вони зазнають (чи зазнавали раніше) в сім'ї (17%); діти з нарцисичними рисами характеру, які прагнуть влади та самоствердження за рахунок інших (15%); діти із садистичними потребами (6%).

Висновок. Отже, в результаті теоретичного та практичного досліджень впливу булінгу на особистість підлітка, можемо стверджувати, що феномен булінгу – це тривалий процес усвідомленого жорстокого ставлення, що призводить до серйозних психологічних та соціально-негативних наслідків. Булінг формує в постраждалих комплекс неповноцінності та самоізоляцію від суспільства. За умов шкільного насильства в дітей немає внутрішньої спроможності змінювати ні колектив, ні його цінності, ні суспільство в цілому. Навіть міжнародний досвід, досвід Скандинавських країн, де над подоланням цього явища працюють уже не один десяток років, свідчить, що факти насилля в дитячому колективі залишаються попри всі докладені зусилля. Тому завдання суспільства – не стільки усунути булінг як явище, скільки знизити його інтенсивність та зменшити кількість випадків крайніх його проявів здійсненням різноманітних просвітницько-профілактичних заходів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абсалямова К.З. Булінг у середовищі молодшої школи – соціально-психологічні та особистісні аспекти / К.З. Абсалямова, О.Л. Луценко // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Психологія. – 2016. – № 1046.

2. Беженар Г. Булінг: підліткове насильство в школі / Г. Беженар // Школа (Шк. світ). – 2п012. – № 2. – С. 75-83.

3. Воронцова Е. Програма «Профілактика та подолання булінгу у закладах освіти»// - Донецьк: «Інститут модернізації змісту освіти», 2015.- 15 с.

4. Гребьонкін Є.В. Профілактика агресії та насильства в школі / Є.В. Гребьонкін. – Фенікс, 2017. – 160 с.

5.Кацалап В. В., Савкова І.О.«СТОП-Булінг» // Програма тренінгових занять. – Чернівці, 2017. – С.65.

6.Ніконова О.Ю. Розробка та стандартизація тесту «Драматичний трикутник» С.Карпмана / Ніконова О.Ю.// журнал «Практична психологія та соціальна робота» (№ 8) – Луганськ, 2017. – с. 39.

7.Стельмах С. Булінг у школі та його наслідки / С. Стельмах // Гуманізація навчально-виховного процесу: збірник наукових праць / За заг. ред. проф. В.І. Сипченка. – Слов'янськ: СДПУ, 2015. – С. 431-440.

8.Український інститут дослідження екстремізму/ «Стоп шкільний терор. Як зупинити дитяче насильство»// Практичний посібник. – Київ, 2016. – С. 125.

9.Психологічне та фізичне насилля серед дітей шкільного віку, його види і поради батькам, педагогам та дітям як діяти у складних ситуаціях /[Електронний ресурс]//Режим доступу <https://www.stopbullying.com.ua/>

Рецензент:

Шугай М.А., кандидат психологічних наук,

доцент кафедри психології і педагогіки

Національного університету «Острозька академія»

Какайло Тарас Михайлович,

студент IV курсу спеціальності «Психологія»

факультету політико-інформаційного менеджменту

Національного університету «Острозька академія»

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ВПЛИВУ ЕМОЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ НА ФОРМУВАННЯ УПРАВЛІНСЬКИХ НАВИЧОК ПЕДАГОГІВ

У статті визначено та досліджено критерії та рівні сформованості емоційної компетенції педагога. Розкриваються психолого-педагогічні умови формування управлінських навичок педагогів. Визначено специфіку формування емоційної компетенції педагогів. Також було представлено результати проведеного емпіричного дослідження.

Ключові слова: *емоційна сфера, емоційна компетентність, складові емоційної компетенції, педагог, професійні навички.*

The criteria and levels of emotional competence of the teacher are determined and studied in the article. The psychological and pedagogical conditions of formation of managerial skills of teachers are revealed. Specifics of formation of emotional competence of teachers are determined. The results of the empirical research were also presented.

Key words: *emotional sphere, emotional competence, components of emotional competence, teacher, professional skills.*

Постановка проблеми. Складність і багатогранність існування сучасного суспільства вимагає всебічного осмислення нових психологічних феноменів, зокрема емоційної компетенції. Вивчення даного феномену є новим сегментом у дослідженні емоційної сфери особистості. Доцільність дослідження зумовлена значенням емоцій у житті та діяльності людини. Загальновизнаним є той факт, що емоції включені до усіх психічних процесів і станів людини, вони супроводжують будь-які прояви її активності. Формування емоцій людини – важлива умова розвитку особистості та її професійної діяльності.

Детальний аналіз психолого-педагогічних складових емоційної компетенції особистості дозволяє нам говорити про можливість розвитку емоційної компетенції. Спираючись на теоретичний аналіз, можемо припустити, що зміна показників емоційної компетенції, а саме здобуття знань, вмінь та навичок, пов'язаних з емоційною сферою, може

внести якісні зміни у формування управлінських навичок, тобто сприяти розвитку емоційної компетенції, розглядаючи її як одну із важливих елементів у формування управлінських навичок педагогів.

У результаті через нестачу емоційних компетенцій педагоги стикаються з багатьма виховними труднощами, перед якими почуваються безпорадними, або приймають хибні рішення. Результатом таких дій є виникнення неправильних, а інколи й деструктивних стосунків, які не приносять користі як учневі, так і педагогу.

Аналіз останніх досліджень. Поняття «емоційна компетенція» як психологічний конструкт залишається певною мірою поза увагою дослідників, інколи навіть ототожнюється з емоційним інтелектом. Вивченню окремих аспектів емоційної компетенції присвячено праці І. Андрєєвої, І. Аршави, В. Куніциної, Е. Носенко, О. Саннікової, В. Холмогорова, Р. Вайсберга та інших вчених.

На сучасному етапі розвитку психології управління Д. Гоулман, М. Райнольдс, С. Козловська, В. Ровенська та ін. емоційну компетенцію вивчають як необхідну умову успішності і лідерства в професійному середовищі; І. Андрєєва, Р. Бак, О. Яковлева – як чинник розвитку особистості.

Емоційна компетенція педагога досить детально розглядається в роботах таких дослідників, як І. Абакумова, Д. Бартош, А. Бечара, Н. Голіков, Дж. Мейер, О. Фоміних та ін. Проте проблема впливу емоційної компетенції педагога на ефективність процесу навчання студентів та на формування управлінських навичок потребує подальшого дослідження.

Метою статті є теоретичне обґрунтування та емпіричне вивчення впливу емоційної компетентності на формування управлінських навичок.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів досліджень. Переважна більшість педагогів та науковців вважають, що підготовка фахівців у будь-якій сфері повинна здійснюватися на новій концептуальній основі в рамках компетентнісного підходу. Поняття компетенції та компетентності є центральними категоріями компетентнісного підходу в освіті, які в педагогічній науці досить плідно розробляються і різнобічно розглядаються.

Визначення поняття компетентності становить досить складну проблему, по-перше, в зв'язку з існуванням суттєвих розбіжностей у тлумаченні термінів «компетентність» та «компетенція», які інколи ототожнюються. На сьогоднішній день вчені як зарубіжні, так і вітчизняні розмежовують поняття «компетенція» та «компетентність», але наразі немає однастайності у розумінні сутності цих термінів.

За визначенням психолога Дж. Равена [5], компетенція – це специфічна здібність, яка необхідна для ефективного виконання конкретної дії в конкретній предметній галузі і яка включає вузькоспеціальні знання, особливого роду предметні навички, способи мислення, а також розуміння відповідальності за власні дії. Мати компетенцію – це означає мати набір специфічних компетенцій різного рівня (глибоко розумітися в предметі, самостійно ставити запитання, писати ділові папери, спостерігати, доводити власну правоту, вирішувати міжособистісні конфлікти та ін.).

На думку Т. Недашківської, компетентність становить систему професійних компетенцій відповідно до повноважень, передбачених посадою, в той час, як компетенції – це особисті риси людини, які обумовлюють рівень знань та вмінь, котрі педагог може ефективно використовувати та адаптувати в різних ситуаціях та умовах праці [6].

За визначенням А. Кібанова компетенція – це здібність співробітника (або організації в цілому) відтворювати певний тип поведінки для досягнення цілей організації [4].

Для визначення поняття компетенції необхідно досліджувати взаємозв'язок даного поняття з поняттями: знання, досвід, дія, уміння і навички, професійні здібності, розумова діяльність, мотивація.

Сучасні вчені визначають емоційну компетенцію педагога як «цілісне особистісне утворення, представлене багатством емоційного досвіду, володінням системою механізмів управління власними емоційними станами та емоційним відгуком, педагогічною доцільністю прояву емоцій, прагненням до вдосконалення емоційного досвіду на основі рефлексії» [3, с. 57]; як «вміння усвідомлювати свої емоції і емоції партнера по спілкуванню, аналізувати їх і управляти ними з метою вибору найбільш ефективної поведінки в конкретній ситуації» [5, с. 115].

Емоційна компетенція представляє собою набуту здібність, в основі якої лежить емоційний інтелект. Емоційний інтелект визначає, наскільки ми здатні засвоїти практичні навички, які базуються на п'яти складових: самосвідомості мотивації, саморегуляції, емпатії та мистецтві підтримувати відносини. Матійків вказує, що наша емоційна компетентність показує, наскільки повно ми перетворили даний потенціал в здібності, необхідні на робочому місці. Наприклад, вміння добре обслуговувати клієнтів представляє собою емоційну компетенцію, що базується на емпатії. Точно так і надійність – це компетенція, в основі якої лежить саморегуляція або вміння повністю справлятися із своїми спонуканнями та емоціями. Вміння обслуговувати клієнтів і надійність являються компетенціями, здатними зробити людей хорошими працівниками [4].

Емоційні компетенції об'єднуються в групи. При чому основу кожної із них складає певна загальна головна функціональна можливість емоційного інтелекту. Такий потенціал емоційного інтелекту має життєво важливе значення для людини, котра має намір належно засвоїти компетенції, необхідні аби досягти успіху на робочому місці. Для прикладу, при недостатності соціальних навиків особа не зможе переконувати або надихати інших, очолювати команди або стимулювати зміни.

Володіння людиною відповідною компетенцією позначається терміном «компетентність». Якщо компетенція є наперед заданою нормою освітньої підготовки, то компетентність – це якість особистості, яка необхідна для якісної продуктивної діяльності в певній сфері.

Головною особливістю компетентності як педагогічного явища є те, що компетентність – це не специфічні предметні вміння та навички, абстрактні загально предметні мисленні чи логічні операції (хоча, звісно, вона ґрунтується на останніх), а конкретні життєві вміння та навички, необхідні людині будь-якої професії, будь-якого віку [1].

У тлумачному словнику з інформаційно-педагогічних технологій поняття «компетентність» означено так: «це рівень освіченості, що характеризується здатністю в різних сферах життєдіяльності на базі теоретичних знань» [7, с. 56]. У новітньому психологічному словнику поняття «компетентність» тлумачиться як психосоціальна якість, яка означає силу і впевненість, що походить від почуття власної успішності й корисності, яке дає людині усвідомлення своєї здібності ефективно взаємодіяти з оточенням [2, с. 203].

У наведених тлумаченнях «компетентності» йдеться про людину, яка володіє відповідною компетенцією, що має здатність вирішувати яке-небудь питання. Одним із смислів поняття компетентності є характеристика особистісних якостей людини, володіння компетенцією.

Дещо по-іншому поняття «компетентності» тлумачать такі українські вчені, як С. Бондар, О. Овчарук, С. Гончаренко, І. Родигіна, І. Черемис [6, с. 23–30]. Найбільш повне визначення «компетентності» як: «сукупності знань і вмінь, необхідних для ефективної професійної діяльності: вміння аналізувати, передбачати наслідки професійної діяльності, використовувати інформацію», подане у словнику С. Гончаренка [6].

За такого різноманіття тлумачення емоційної компетентності можна зробити висновок, що даний феномен включає в себе широке коло емоційних компетенцій, які є її структурними компонентами.

I. Матійків у контексті досліджуваної проблематики «емоційна компетентність фахівця сфери «людина-людина»» зауважує, що вона полягає у його усвідомленій готовності до реалізації емоційних компетенцій, необхідних для ефективного здійснення професійної діяльності та вирішення соціальних завдань. Автор на основі теоретичного аналізу та результатів експериментального дослідження, розробила перелік внутрішньо особистісних та міжособистісних емоційних компетенцій фахівця професій типу «людина – людина» [4, с. 240].

Привертає увагу характеристика суті поняття «емоційна компетенція психолога», що здійснив В. Федорчук [5]. «Емоційна компетенція психолога» розкривається через такі поняття, як емоційна сфера, емоційна компетентність, «рамки емоційної компетентності», емоційний інтелект, емоційна саморегуляція, емпатія, вимоги до ідеального психолога. Під час аналізу емоційної сфери особистості, автор головну роль відводить емпатії та емоційній компетентності. Остання виступає інтегральною, професійно значущою якістю психолога-професіонала. На думку В. Федорчука: «Якщо психолог позбавлений професійно такої значущої якості, як емоційна компетентність, то його взаємодія з клієнтом перетвориться в рольову гру, в якій психолог спирається швидше на свої фантазії, ніж на відчуття внутрішнього емоційного стану клієнта». На жаль, науковець не дає чіткого визначення поняття та структури емоційної компетенції саме психолога, хоч і намагається віднести емоційну компетенцію до низки важливих особистісних якостей психолога-професіонала.

Оскільки серед науковців не існує єдиного визначення поняття «емоційна компетенція», ми вважаємо за потрібне надати своє визначення, яким ми керувалися у цій статті. Під «емоційною компетенцією» ми розуміємо системну здатність людини, що включає навички рефлексії адекватно ситуації, саморегуляція, оптимальний рівень емпатії та експресивності [4].

Роль емоційної компетенції педагога неможливо переоцінити, оскільки від неї залежить успішність засвоєння знань, а також формування і розвиток навичок та вмінь. Тільки те, що знайшло відповідний емоційний відгук і поступово перейшло до системи цінностей та переконань студентів стає безпосередньою спонукою мовленнєвої поведінки студентів в цілому і окремих їх мовленнєвих вчинків.

Вищезгадана компетенція полягає в умінні педагога встановити емоційний контакт як з усією групою студентів, так із кожним окремим студентом, створити на заняттях атмосферу взаєморозуміння і довіри, добирати потрібний тон та форму спілкування, скеровувати почуття і думки студентів.

За результатами теоретичного аналізу з даної проблематики, ми провели емпіричне дослідження. Загалом, емпіричне дослідження проводилось на вибірці працівників освітніх закладів – працівники Національного університету «Острозька академія» та вчителі ЗОШ. Загальна кількість досліджуваних 43 особи.

Для психологічного дослідження емоційної компетенції складових компонентів емоційної компетентності та особливостей емоційної сфери педагогів нами використовувався комплекс діагностичних методик, що відповідають завданням дослідження: 1) Опитувальник емоційного інтелекту «Емін» (Д. Люсин); 2) Методику «Спрямованість особистості»; 3) Для визначення рівня комунікативної та організаторських здібностей педагогів була використана методика «Оцінка комунікативних і організаторських здібностей особистості» В. Синявського і Б. Федоришина (КОЗ); 4) Методика вивчення емпатії Бойко.

В цілому, діагностика емоційної компетенції педагогів має сприяти визначенню актуального рівня її розвитку та визначення потенційних можливостей формування цього феномену і на наше глибоке переконання, отримані дані діагностики є необхідними для удосконалення професійної підготовки педагогів, в тому числі для врахування індивідуального підходу у підготовці фахівців.

На початковому етапі ми досліджували емоційний інтелект за допомогою методики емоційного інтелекту «Емін» Д. Люсіна. При проведенні емпіричного дослідження було отримано наступні результати:

1. За шкалою МП (здатність розуміти емоційний стан людини на основі зовнішніх проявів емоцій та / або інтуїтивно; чуйність до внутрішніх станів інших людей) 13 педагогів мають низький та дуже низький рівень;

2. За шкалою МУ (здатність викликати в інших людей ті чи інші емоції, знижувати інтенсивність небажаних емоцій) 22 респонденти отримали середній показник, а 11 – низький. При цьому в жодного педагога не має як дуже низьких, так і дуже високих результатів. Це свідчить про те, що управління чужими емоціями розвинене на рівні нижче середнього;

3. Шкала ВП (розуміння своїх емоцій, їх розпізнавання та ідентифікація, розуміння причин, здатність до вербального опису) вказує на те, що більше половини педагогів мають середній рівень й майже половина – низький та дуже низький рівень цієї складової емоційного інтелекту;

4. За шкалою ВУ (здатність і потреба управляти своїми емоціями, викликати і підтримувати бажані емоції і тримати під контролем небажані) отриманий результат свідчить

про те, що педагоги мають кращі показники, ніж за попередніми шкалами. Це може бути наслідком того, що посада «зобов'язує» контролювати себе;

5. Недостатніми або ж низькими є результати за шкалою ВЕ (здатність контролювати зовнішні прояви своїх емоцій). Хоча тут вже отримано показники, які свідчать про те, що у 19 педагогів існує дуже високий та високий рівні розвитку вказаної здатності.

Таблиця 1. Кількісні показники емоційного інтелекту у педагогів

Кількість з показником (n=43)	Методика «Емін» (Д.В. Люсин)				
	МП	МУ	ВП	ВУ	ВЕ
Дуже низький	8	0	4	5	2
Низький	15	11	12	8	9
Середній	11	19	19	16	14
Високий	6	8	6	10	11
Дуже високий	3	5	1	4	7

За результатами методики *Смекала-Кучера* досліджувані були поділені на три умовні групи. Група, яка проявила спрямованість на себе є найменш чисельною. Психологічні показники педагогів, які потрапили у цю групу, свідчать про перевагу мотивів власного благополуччя, прагнення до особистої першості, престижу. Найчисельнішою (45,4% від загальної кількості вибірки) виявилась група, яка проявила домінуючу спрямованість на задачу. Це спрямування відображає переважання мотивів, породжуваних самою діяльністю, захопленням процесом діяльності, оволодіння новими вміннями та навичками. Група, яка проявила домінуючу спрямованість на взаємодію – середня за чисельністю у вибірці, проте має значне відсоткове співвідношення – 39%. Це спрямування має місце тоді, коли вчинки людини визначаються потребою в спілкуванні, прагненням підтримувати хороші відносини з колегами по роботі.

Згідно з результатами, провідним показником спрямованості в групі педагогів є спрямованість на завдання та взаємодію. Важливим чинником міжособистісного критерію професійної діяльності педагогів виявився чинник спрямованості на людину, тобто, на їхню думку, обрана професія, класифікації Є. Клімова, відноситься до категорії «людина-людина» [2]. Основною особливістю діяльності фахівця цього типу є взаємодія з людьми, а вміння спілкуватися, контактувати з оточуючими, домагатися взаєморозуміння в процесі виконання професійних функцій є найважливішою умовою високої ефективності діяльності працівників типу «людина – людина».

Також високі показники були за шкалою «Спрямованість на завдання». Відповідно педагоги більш активно захоплені процесом діяльності, прагнуть до пізнання, оволодіння новими вміннями та навичками, що важливо є в управлінській діяльності.

З теоретичного аналізу розвитку управлінських навичок ми визначили, що одним із компонентів їх розвитку є комунікативні та організаторські здібності. В даному дослідженні ми застосували методику виявлення рівня розвитку комунікативних та організаторських здібностей, запропоновану Б. Федоришиним (Таблиця 2).

Таблиця 2. Рівень розвитку комунікативних та організаторських умінь педагогів

n=43	Вище середнього	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень	Нижче середнього
Організаторські уміння	21,1%	28,2%	9,9%	23,9%	-
Комунікативні уміння	19,7%	43,7%	16,9%	19,7%	-

Результати проведеного дослідження дозволили визначити, що високим рівнем розвитку комунікативних умінь володіють 43,7% опитаних. А рівнем «Вище середнього» – 19,7%. Це означає, що більшість опитаних педагогів (63,4%) прагнуть до спілкування, легко встановлюють контакти з різними людьми, відчувають себе спокійно та впевнено. При цьому високим рівнем розвитку організаторських схильностей володіє значно меншу кількість педагогів (28,2% опитаних). Проте кількість досліджуваних, що володіють рівнем розвитку організаторських схильностей «вище середнього», склало 21,1%. Ці люди також ініціативні в спілкуванні, здатні приймати самостійні рішення в складних ситуаціях.

Кількість педагогів, що характеризуються низьким рівнем розвитку комунікативних умінь, склало 19,7%. Ці люди намагаються уникати спілкування, скуті в новій компанії і в незнайомій обстановці, вважають за краще проводити час на самоті, обмежують свої знайомства, відчувають труднощі у встановленні контактів з людьми, часто уникають прийняття самостійних рішень, які не відстоюють свою думку, важко переживають образи.

Низький рівень розвитку організаторських умінь притаманний 23,9% опитаних. Це означає, що кожен четвертий випробуваний не володіє достатнім рівнем розвитку професійно важливих якостей – організаторськими здібностями.

Середнім рівнем розвитку комунікативних здібностей володіють 16,9% опитаних, а середнім рівнем розвитку організаторських здібностей – 9,9% опитаних. Вони прагнуть до контактів з людьми, не обмежують коло своїх знайомств, відстоюють свою думку, планують свою роботу.

Наявність комунікативних, організаторських здібностей для педагогів є вкрай необхідною складовою управлінських навичок. Найбільшого успіху в професійній діяльності можуть досягти лише ті педагоги, які мають висококваліфіковані знання, комунікативні вміння і проявляють такі індивідуально-особистісні якості як цілеспрямованість і самоорганізованість; які можуть компенсувати певні недоліки, такі як відсутність задатків

оратора та організатора. На основі даних якостей формуються вміння та навички комунікації, а компетентність і професіоналізм набувається з досвідом. Педагог повинен володіти майстерністю поєднувати важливі індивідуальні особистісні якості, такі як організаторські здібності, тактовність, привабливість, компетентність, винахідливість, ентузіазм, комунікабельність, вміння слухати, розуміти людей та психологічно коректно впливати на них

Комунікабельність є особливо важливою професійно орієнтованою особистісною якістю для педагога, яка заснована на постійній інтерперсональній взаємодії та здійснюється за допомогою вербальних і невербальних засобів спілкування. Професійна діяльність педагога передбачає постійний міжособистісний зв'язок, який полягає у безпосередньому спілкуванні з людьми.

До одного із компонентів емоційної компетенції відносять емпатію. Емпатійність ми вивчали за допомогою методики «Коефіцієнт емпатійності» (Таблиця 3).

Таблиця 3. Кількісні показники розвитку емпатії педагогів

Курс	Показники розвитку емпатійності педагогів		
	Низький (%)	Середній (%)	Високий (%)
Вибірка педагогів, n=43	10	49	41

Високий рівень розвитку емпатійності виявлено в 41% педагогів. Педагоги з високим рівнем емпатійності проявляють інтерес до оточуючих і особливо тих, хто потребує психологічної підтримки, спроможні точно відчувати настрої партнера по взаємодії, емоційно відгукуватися на його проблеми. При цьому подібне ставлення до оточуючих не обмежується емоційними переживаннями, а реалізуються в дієвому співчутті та допомозі. Середній рівень розвитку емпатійності властивий 49% досліджуваним. Їх засмучують страждання Інших, схильні швидко включатись в проблеми оточуючих, але не завжди вміють точно передбачити їхні дії та вчинки, інколи можуть перебувати у ситуації невизначеності й потребують підтримки в розвитку уважності, інтуїтивності, чутливості та співпереживанні до Інших. Низький рівень розвитку емпатійності констатовано в 10% досліджуваних, яким притаманна дещо закрита, егоцентрична, емоційно стримана поведінка. В професійній діяльності та дружбі вони рідко виявляють емоційну підтримку, а, висловлюючи власні позиції та переконання, не вдаються до аналізу наслідків емоційних реакцій Інших, демонструючи тим самим незацікавленість їхніми почуттями. Переживання оточуючих досить рідко знаходять у них емоційний відгук.

Висновки. Ми визначаємо емоційну компетенцію педагога як упорядковану сукупність професійно значущих емоційних якостей і здібностей, та вміння реалізовувати їх в мовленні в процесі професійної діяльності. Дані навички повинні цілеспрямовано формуватися в ході професійної підготовки майбутніх педагогів, та базуватися на новітніх напрацюваннях психологічної теорії, емоційному досвіді отриманому безпосередньо під час практики. Дана компетенція займає особливе місце у структурі професійної компетентності вчителя і, поряд з комунікативною компетенцією, складає її базовий рівень. Вона включає в себе сукупність таких психологічних якостей і здібностей, як мотивація, рефлексія, емпатія, емоційна саморегуляція.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Головешко Б. Р. Психологічне здоров'я менеджера як складова його професійної компетентності / Б. Р. Головешко. // Інформаційні технології: наука, техніка, технологія, освіта, здоров'я: тези доповідей XXIII міжнародної науково-практичної конференції, 20-22 травня 2015 р. – Харків, 2015. – №4. – С. 13–18.
2. Дудник Н. Формування управлінської компетентності майбутнього менеджера освіти як педагогічна проблема / Н. Дудник. // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. – 2016. – №55. – С. 246–252.
3. Козловська С. Г. Емоційна компетентність та лідерство / С. Г. Козловська, Г. І. Падурець, І. Б. Чудаєва. // Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту. – 2016. – №1. – С. 130–140.
4. Матійків І. М. Розвиток емоційної компетентності майбутніх фахівців професій типу «людина-людина»: психологічний аспект / І. М. Матійків // Проблеми та перспективи розвитку економіки і підприємництва та комп'ютерних технологій в Україні: збірник тез за матеріалами VIII Науково-технічної конференції науково-педагогічних працівників, 26-31 березня 2012 року / Національний університет «Львівська політехніка», Інститут підприємництва та перспективних технологій. – Львів, 2012. – С. 240–243.
5. Ровенська В. В. Емоційна компетенція керівників як один з інструментів управління трудовим потенціалом підприємства / В. В. Ровенська. // Економічний вісник Донбасу. – 2018. – №1 (51). – С. 118–123.
6. Романовська-Толлочко А. Виховна компетентність та рівень емоційної інтелігентності вчителів / Анна Романовська-Толлочко. // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – 2016. – №2. – С. 60–63.

7. Тулімова О. Г. Інноваційні підходи до формування управлінської компетентності майбутніх викладачів вищої освіти / О. Г. Тулімова. // Журнал науковий огляд. – 2015. – №11. – С. 31–42.

8. Lazurenko O. O. The Training of Emotional Competence of Future Doctor Forming / Lazurenko. // Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools. – Hamilton – 2016. – №2 (14). – P. 118–123.

Рецензент:

Шугай М.А., кандидат психологічних наук,

доцент кафедри психології і педагогіки

Національного університету «Острозька академія»

Колесник Олена Сергіївна,

*студентка V курсу спеціальності «Психологія»
факультету політико-інформаційного менеджменту
Національного університету «Острозька академія»*

ОСОБЛИВОСТІ АКМЕОЛОГІЧНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ПРЕДСТАВНИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті досліджена проблема акмеологізації представників української інтелігенції. У зв'язку з цим аналізується поняття «інтелігенція» та «українська інтелігенція», виділено характерні особливості української інтелігенції через призму акмеологічних компетентностей.

Ключові слова: «акмеологія», «акмеологічні компетентності», «інтелігенція», «українська інтелігенція».

In the article the researcher of the problem of accreditation of representatives of the Ukrainian intelligentsia. In connection with this, the concept of "intelligence" and "Ukrainian intelligentsia" is analyzed, which is distinguished by the feature of the Ukrainian intelligentsia through the prime of acmeological competencies.

Keywords: "akmeology", "acmeological competence", "intelligentsia", "Ukrainian intelligentsia".

Постановка проблеми. Сучасний світ зацікавлений у вихованні, навчанні та розвитку особистостей, які здатні до збагачення інтелектуально-культурного потенціалу нації. Цьому передують швидкий розвиток інформаційних технологій, суспільства і світу в цілому. Успішність цієї мети передують виконанню функцій, які безпосередньо залежать від інтелігенції. Вивченню проблем української інтелігенції в сучасному світі набуває особливої актуальності. Адже, представники цієї категорії осіб виступають як своєрідний індикатор будь-яких змін у соціумі, забезпечують його збалансований розвиток у важливих сферах нашого життя (П. Давидов). М. Веллер пояснює поняття інтелігента як людину з специфічним світоглядом, яка сповідує і декларує мораль над істиною у всіх випадках, коли вони не збігаються». Розглядаючи інтелігента через акмеологічний аспект, можна

виокремити певні властивості, властиві представникам соціальної групи через специфічні компетентності.

Проблеми акмеологізації вимагають нового погляду на досягнення вершинного розвитку особистості. Т. Молодиченко розглядає акмеологізацію як процес самовдосконалення та досягнення вершинного розвитку у всіх сферах життєдіяльності (особистісного, професійного, соціального й духовного самовдосконалення). Типовими ознаками акмерозвитку особистості, за Т. Молодиченко, є пріоритетність саморозвитку, вираженість духовно-моральної складової, максимальна реалізація та примноження ресурсів і резервів, що співпадає з акме-цільми представників інтелігенції.

Тому так важливо розглянути аспекти становлення української інтелігенції залежно від акмеологічних компетентностей, для успішного подальшого розвитку інтелігенції як рушійної сили в культурному осередку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення проблеми розвитку життєвого потенціалу є в полі наукового інтересу таких вітчизняних вчених, зокрема, Н. Оксентюк, М. Коломієць, Л. Молодова, І. Комінярська, А. Сіротова та інші. Питанням еміграції української інтелігенції в контексті акмеологізації займалися Г. Гандзілевська, І. Кобзар та О. Мармазова та ін. Процес формування інтелігентної особистості розкрито у працях В. Андрєєвої, О. Лук'янової, Ю. Шрейдера, М. Каган та ін. Дослідження індивідуально-психологічних аспектів проведено К. Бакшуковою, Д. Поповим, Д. Овсянніково-Куликовським та інші. Розкриттям українського інтелігента як представника соціального інтелекту займалися І. Беляєв, Ю. Кулик, М. Кольчугіна, В. Панченко та інші.

Слід відмітити напрацювання, які вивчають акмеперіод особистості в її життєтворчій активності (Г. Гандзілевська, Ю. Михальська, Т. Молодиченко, І. Шестопап та ін.), у виборі життєвих стратегій для аксіологічного і саногенного проектування (І. Пасічник, З. Карпенко, В. Ямницький та ін.), в творчому потенціалі (Н. Кузьміна, С. Максимова, Л. Міщиха та ін.), а також проведення дослідницьких напрацювань у напрямку акмеологічних компетентностей (І. Булига та інші). Разом з тим, проблемі формування акмекомпетентностей інтелігенції приділено мало уваги.

Мета полягає в тому, щоб теоретично дослідити специфіку акме компетентностей українських інтелігентів.

Виклад основного матеріалу. Згідно до теоретичного аналізу проблеми, у міждисциплінарному контексті з'ясовано, що єдиного фіксованого трактування поняття «інтелігенція» немає. Так, у розумінні І. Комінярської «інтелігенція – це соціальна, інтелектуальна та рушійна сила, якій характерна творча і розумова праця» [4]. Згідно до

праць М. Коломієць та Л. Молодова «інтелігенція – це соціальна група, до складу якої входять освічені люди, яким притаманна велика внутрішня культура, які професійно займаються розумовою працею, розвитком і поширенням культури». А. Лотман трактує інтелігентів як толерантних людей, які дозволяють іншій мати свої переконання, поважаючи її оригінальність та інакшість. Вони можуть не мати відношення до розумової праці (у яких освіта є чимось примітивним), але за своєю суттю вони – інтелігенти [у 13].

Так, дослідниця Н. Оксентюк вважає, що «інтелігенція – соціально, культурно, етично та психологічно оптимізовані особистості з високим рівнем рефлексії, що передбачає усвідомлення себе як суб'єкта активного пошуку місця і сенсу існування в природньо-соціальному середовищі» [10]. Тобто, головним критерієм відображення інтелігента як носія окремого представника групи, за Н. Оксентюк, є активна включеність в соціальне життя суспільства.

Беручи до уваги вищевказані напрацювання, нам найбільше імпонує позиція Н. Оксентюк [10] щодо природного становлення інтелігенції. Дослідниця вказує, що цей процес повинен включати опанування знань, формування мотивації, внутрішніх переконань, власного емоційного ставлення по відношенню до інтелігентності та сприйняття особистістю моральних, соціальних, інтелектуальних та комунікативних орієнтацій та ідеологій інтелігенції.

Слід відмітити, що сучасні українські вчені виділяють не лише інтелігента як людину, яка існує в єдиному соціальному прошарку, а й за рівнем Я-категорії, що дозволяє ідентифікувати себе з представником певної нації. Тобто Т. Зінківський, український філософ, вживав поняття «інтелігенція» і «справжня інтелігенція». «Справжня українська інтелігенція» відрізняється від решти інтелігенції тим, що самовіддано і безкорисливо працює заради блага рідного народу.

Т. Молодиченко розглядала особистісну рису інтелігентів як інтелігентність поряд з іншими характеристиками відносить до ознак акме-особистостей. Тобто, представникам інтелігенції характерні ознаки акмерозвитку, адже до складу входять пріоритетність саморозвитку, вираженість духовно-моральної складової, максимальна реалізація та примноження ресурсів і резервів [8].

Завдяки ідентифікації себе не просто як інтелігента, а українського інтелігента, Н. Оксентюк виявила певний зв'язок з представника з своїм народом. Тому, з цього боку, є своє бачення щодо поняття «інтелігент» – це представник власного народу, який перебирає на себе відповідальність за творення та становлення нації, національної ідеї, чітку вираженість національної ідентичності [10].

Відповідно до праць Г. Гандзілевської, Н. Оксентюк та А. Сірової та ін., духовність, національна свідомість, ідентичність та ідеал є важливими аспектами в структурі формування українського інтелігента [у 14]. Так, К. Терещенко розглядаючи національну ідентичність як одну з соціальних ідентичностей особистості, визначила, що це поняття передбачає усвідомлення індивідом своєї приналежності до конкретної держави та політичної нації. Важливу роль у розвитку національної ідентичності, відповідно К. Терещенко, відіграє емоційна складова: відчуття значущості та важливості такої приналежності, любові до країни, повазі до державної символіки. У зв'язку з цим, виділяємо праці Ю. Лотмана, який розглядає особливості українського інтелігента через призму національної ідентифікації: «Вміння подивитись на себе, на свій світ ззовні, вміння подивитись на свій колектив, на свою культуру й на свою Батьківщину ззовні – і зсередини і ззовні одночасно – створює таку рису інтелігентної людини, як страждальна любов до Батьківщини» [у 13].

Так, О. Лисенко розглядає національну ідентичність як визнання народом самого себе, знання і повага історії, національної культури, території, усвідомлення народом своїх особливих рис, розуміння членами національної групи свої інтересів, прагнень, цілей, ідеалів, потреб і т.д. Дослідниця називає основою збереження національної ідентичності патріотизм, трактуючи яке як почуття любові і поваги до усього, що пов'язане з рідною землею і її жителями [7].

Відповідно до цього, О. Лисенко [7] виокремила форми національної ідентичності: нормальна ідентичність (адекватне ставлення до культури, історії, природнього патріотизму, образ народу сприймається як позитивний); етноцентрична ідентичність – некритична перевага якої-небудь національної групи і самоідентифікація індивіда з нею; етнодомінуюча ідентичність – досягнення цілей, інтересів народу починає сприйматися як домінуюча цінність; етнічний фанатизм – ідентичність, у якій абсолютне домінування національних інтересів і цілей, часто ірраціонально сприйнятих, супроводжується готовністю йти за них на будь-які жертви і дії; етнігілізм у формі космополітизму, що виступає запереченням національності та етнокультурних цінностей; амбівалентна, невиражена, а інколи «подвоєна» чи навіть «потроєна» ідентичність. Такий тип національної ідентичності достатньо поширений у національнозмішаному середовищі.

Конструюючи психологічний портрет української інтелігенції другої та третьої хвиль еміграції, Г. Гандзілевська виділила, що особливість цієї категорії осіб є вияву патріотизму. Таким чином, психологічними особливостями патріотизму української інтелігенції є: ідентифікація з народом, збереження та популяризація культури держави,

освіти, включеність в політичне життя, безперервне розширення знань про Батьківщину, прояв любові до рідної землі. Для людини-патріота має бути характерною не просто любов до Батьківщини, а основне — діяльність людини у своїй державі. Патріотизм виникає на рівні почуттів зберегти свою землю, будинок, сім'ю, віру, мову та культуру [3].

Оскільки названі характеристики інтелігенції у контексті патріотизму є найбільш загальними для усіх, можемо вважати їх також обов'язковими характеристиками сучасної української інтелігенції.

Процес зростання особистостей передбачає формування низки компетентностей. У дорослої людини такий процес має свої особливості, які спонукають до особистісно-професійного саморозвитку й самовдосконалення [6]. З точки зору акмеології, компетентність – це своєрідний показ готовності і здатності особистості здійснювати свій психічний та професійний розвиток із постійним ускладненням рівня досягнень, які найбільш повно реалізують психологічні ресурси, що має людина [1]. До складу компетентностей входять знання (обізнаність про те, які досягнення можливі у сфері професійного розвитку, рівні, варіанти), вміння (прийоми, способи досягнень у професійному розвитку) та якості (забезпечують рух до поставлених цілей).

Важливим в системі формування компетентності дорослої людини є акмемотивація, що підштовхує людину до розв'язання певних задач розвитку (виступає суб'єктивним фактором компетентісного підходу) та акмездібності – індивідуально-психологічні особливості, які допомагають реалізувати прийоми переходу від одного рівня професіоналізму до іншого, більш високого (об'єктивний фактор) [11].

О. Гусева розглядала конструктивний шлях до розвитку акмеологічного рівня і визначала його як аутопсихологічну компетентність. В її основі лежить прогресивний особистісно-професійний розвиток, який залежить від якості самоаналізу, адекватності самооцінки, рівня саморегуляції, самоефективності та інших важливих рис [2]. А. Деркач і В. Зазикін розглядають акме як професійну компетентність і виокремлюють загальні і специфічні акмеологічні інваріанти професіоналізму. Загальні не залежать від специфіки діяльності та властиві фахівцям будь-якого профілю (сила особистості, високий рівень саморегуляції, вміння приймати ефективні рішення, креативність, висока й адекватна мотивація досягнень). Специфічна інваріанта відображає зміст і вимоги професійної діяльності (висока комунікабельність, проникливість, стресостійкість, тощо) [12].

Послугуючись класифікацією ресурсів та архітектонікою зрілої особистості, здатної досягати акме, Г. Гандзілевська виділила життєві компетентності, які стосуються рівнів розвитку акмеологізації. Початковим рівнем старту є колективне несвідоме, який

реалізує внутрішні інстинкти та архетипи, проявляється через глибинні цінності, культуру й рід; другий виражається через гендерну ідентифікацію – Аніма/Анімус – прийняття своєї психосоматичної ролі, що передбачає задоволення базових потреб, сприяє як подальшому рольовому розвитку, третій творчо-пошуковий рівень – це приховані придушені бажання, мрії – Тінева сторона; психосоціальний рівень відображає Персона (соціальна ідентифікація) – ресурсний потенціал життєвого сценарію на цьому рівні включає знання, навички та вміння взаємодіяти з іншими, переконання, цінності, інтелект, креативність. Сприяють формуванню компетентності цього рівня (здатність до взаємодії) соціальні установки. Найвищим рівнем є особистісний рівень (творчо-перетворювальний). Його репрезентує Его. Компетентністю цього рівня вважаємо інноваційну готовність та здатність до акмеологізації [3].

Загальна акмеологія розглядає професіоналізм як ефективне спеціальне вміння реалізувати та здійснювати будь-яку діяльність, уміння приймати відповідальні й ефективні рішення, здійснювати самоконтроль і саморегуляцію на високому рівні [9]. Слід погодитися з твердженням, що чим вищий рівень професіоналізму, тим більше в ньому індивідуального й особистісного, адже компетентність передбачає досвід самостійної діяльності [5].

Комплекс вивчення зрілої людини, яка самореалізується у професійній діяльності – основна риса акмеології, що передбачає вершинний, вищий за рівнем змістовності, інтенсивності, успішності розвиток людини в період зрілості (дорослості). В. Ямницький вважає, що передумови для виявлення життєтворчості притаманні саме періоду середньої дорослості. Типовими ознаками якого є потреба віддачі матеріальних, соціальних і духовних ресурсів особистості. І. Шестопап дотримується цієї думки і вважає, що цей період сенситивний для професійної самореалізації. Зрілість пов'язана з акмеологізацією, адже передбачає спрямованість особистості на розвиток етичних якостей і зумовлює нормативність поведінки. Зріла особистість не тільки характеризується високими професійними досягненнями, а й соціальною активністю, високим рівнем відповідальності, ефективною самореалізацією. Саме тому в акмеологічному розумінні ступінь зрілості, а саме вершина зрілості (акме) розглядається як багатомірна характеристика стану дорослої людини [у 6].

Беручи до уваги акмеологічний підхід щодо формування компетентності, які зазначив І. Драч та основних характеристик поняття «інтелігенція», можна визначити основні складові, які притаманні саме цій соціальній приналежності [6].

Загальнокультурна компетентність присутня в інтелігенції у вигляді духовно-ціннісних орієнтирів, етичних принципів та гуманістичного світогляду. Проявляється така

компетентність через аналіз та оцінку досягнень національної та світової культури. Оволодіння цими знаннями допоможе українським інтелігентам створювати та впроваджувати особистісну розробку стратегій для підняття та розвитку національної культури. Громадська компетентність – це вміння орієнтуватися в проблемах сучасного суспільно-політичного життя, визначати власну позицію, відстоювати та приймати позицію інших людей. Завдяки оперуванням цією компетенцією українська інтелігенція зможе швидко адаптуватися до будь-яких змін у прогресуючому світі.

Розвиток функціональної компетентності забезпечить наявність формування креативності. Креативність розглядається як готовність до творчості як вищого рівня інтелектуальної активності мислення, що дозволить швидко та оригінально підходити до творчої діяльності. Мотиваційна компетентність з позиції акмеологічного підходу передбачає розвиток спеціальних здібностей в обраному виді діяльності і якостей особистості для їх реалізації, а також емоційно-вольової сфери, яка знаходить свій вираз у саморегуляції власних дій, самоосвіті і самовихованні. Тобто, інтелігенція не може належати до цього виду соціальної групи, якщо не виховає у собі здатність навчатися протягом усього життя. Інтелігенція повинна бути у тісного взаємозв'язку з саморозвитком, щоб досягати успіху в сфері своєї діяльності. Ще одна компетентність, без якої не можливий опис характеристики українського інтелігента – соціальна. Визначається вона як складна система відношень особистості фахівця. Мета якої є співробітництво та взаєморозуміння, вміння брати на себе соціальні та етичні зобов'язання, дотримання етики спілкування. Компетентність, яка належить до специфічного виду акме та характерна лише представникам інтелігенції – патріотизм.

Завдяки формуванню, розвитку та застосуванню акмеологічних компетентностей українська інтелігенція зможе забезпечити становлення свого професійного акме та готовності до подальшої самореалізації, що є можливістю для підняття культурного становлення України.

Висновки. Акмеологічна складова компетентності в представників інтелігенції включає: сформованість зрілого віку, мотивування на процес самореалізації, підвищення творчого потенціалу та створення акмесередовища, що сприяє актуалізації потреби особистісного розвитку.

Згідно теоретичному аналізу з'ясовано, що «українська інтелігенція» – це ідейні представників українського народу, які володіють сукупністю моральних, етичних, інтелектуальних, соціальних якостей, досягли високого рівня у всіх сферах своєї життєдіяльності та мають сформовану національну ідентичність. Характерними проявами

національної ідентичності є включеність у громадське та політичне життя, прагнення володіти знаннями до своєї держави та любов до народу. Провідною акмеологічною компетентністю у представників української інтелігенції виступає патріотизм, оскільки названі характеристики інтелігенції українського зарубіжжя у контексті патріотизму є найбільш загальними для усіх, можемо вважати їх також обов'язковими характеристиками сучасної української інтелігенції.

Показником досягнення рівня акме в представників української інтелігенції є те, наскільки здійснена життєтворча діяльність дійсно працює і чи буде працювати на соціальний і технічний прогрес, на благо рідної Вітчизни, на примноження інших цінностей життя і культури.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Булига І.В. Психологічні особливості акмеологічних здобутків зрілої особистості // Современные научные исследования и инновации. 2011. № 3 [Электронный ресурс]. URL: <http://web.snauka.ru/issues/2011/07/1297> (дата обращения: 08.02.2019).
2. Вакуленко В. М. Акмеологічний аспект проблеми компетентності та її видів / В. М. Вакуленко, В. С. Савельєва. // Вісник ЛНУ ім. Тараса Шевченка. – 2012. – №15. – С. 6–10.
3. Гандзілевська Г. Б. Психологія життєвих сценарії у акмеперіоді українських емігрантів : дис. докт. псих. наук : 19.00.07 / Гандзілевська Г. Б. – Острогоз: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2018. – 503 с.
4. Комінярська І. М. Українська інтелігенція – оберіг національної ідентичності та самобутності народу (із спостережень над прозою І. Франка та У. Самчука) / І. М. Комінярська. // Кременецький гуманітарно-педагогічний інститут імені Тараса Шевченка. – 2006.
5. Кузьмина Н. Фундаментальная акмеология как важнейший ресурс процесса повышения продуктивности образования. Проблемы освіти :зб. Наукових праць. Киев; Житомир, 2015. Вип. 84. 356 с.
6. Левченко В.В. Психолого-педагогічні особливості реалізації акмеологічного підходу в освіті дорослих / В. В. Левченко // Теоретичні і прикладні проблеми психології: збірник наук. праць СНУ ім. В. Даля. Видавництво Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, 2015.- №2(37). – 226-232.

7. Лисенко О. М. Проблема національної ідентичності: педагогічний, соціальний, філософський аналіз / О. М. Лисенко. // Прикарпатський національний університет імені В.Стефаника. – С. 247–256.
8. Молодиченко Т. А. Стратометрическая концепция акмеологизации личности и социальная стратификация общества. Известия Саратовского университета. Новая серия. Сер.: Философия. Психология. Педагогика. 2010. Вып. 1. С. 83–87.
9. Ніколаєску І. О. Практичні основи акмеологічного розвитку особистості і умовах освітньо-інформаційного простору: навчально-методичний посібник / І.О. Ніколаєску. – Черкаси: ОІПОПП, 2012. – 54 с.
10. Оксентюк Н. В. Психологічна генеза рефлексії української інтелігенції: дис. канд. псих. наук : 19.00.07 / Оксентюк Н. В. – Острого: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2014. – 292 с.
11. Пальчевський С.С. Акмеологія: [навч. посіб. для студентів вищих навч. закл.] / С.С. Пальчевський. – К.: Кондор, 2008. – 398 с.
12. Руденко Л. Неперервна освіта: акмеологічний підхід / Л. Руденко // Молодь і ринок. – 2010. – С. 42–44.
13. Сабельникова Т. М. Українська інтелігенції в еміграції: береження і збагачення національної духовності / Т. М. Сабельникова // Феномен української інтелігенції в контексті глобальних трансформацій (до 95-річчя заснування Донецького національного технічного університету): матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Красноармійськ, ДонНТУ, 17–18 березня 2016 року). – Красноармійськ : ДВНЗ «ДонНТУ», 2016.– С. 231–235.
14. Федорчук С. І. Особливості національної ідентичності української інтелігенції: теоретичний аспект / С. І. Федорчук // Актуальні питання соціально-психологічних наук: політологія, психологія, документознавство та інформаційна діяльність [текст] : матеріали Четвертої міждисциплінарної науково-практичної конференції студентів та молодих учених (17 березня 2015 року, м.Острого) / за заг. ред. к. психол. н., доц. О.В.Матласевич. – Острого : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2015. – С. 271-277.

Рецензент:

*Гандзілевська Г.Б., доктор психологічних наук,
доцент кафедри психології та педагогіки,
Національного університету «Острозька академія»*

УДК 159.98

Колодич Марія Петрівна,

*студентка IV курсу спеціальності «Психологія»
факультету політико-інформаційного менеджменту
Національного університету «Острозька академія»*

**ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ
ПЕРШОКУРСНИКІВ ДО УМОВ НАВЧАННЯ У ЗВО ЗАЛЕЖНО ВІД
ІРРАЦІОНАЛЬНИХ ВІРУВАНЬ**

У статті теоретично та емпірично досліджено вплив ірраціональних вірувань на успішність соціально-психологічної адаптації першокурсників до умов навчання у ЗВО. Проаналізовано наукові здобутки вітчизняних і зарубіжних дослідників як з теми соціально-психологічна адаптація, зокрема, адаптація першокурсників до умов навчання, так з теми ірраціональних вірувань. Теоретично та емпірично встановлено, що ірраціональні вірування негативно впливають на здатність особистості адаптовуватись до умов середовища.

Ключові слова: *особистість, соціально-психологічна адаптація, ірраціональні вірування, неадаптивні когніції, студенти-першокурсники.*

The article deals with the oretical and empirical analyzes of the influence of irrational belief son the socio-psychological adaptation of the first-year-students to the learning environment. The scientific researches on the socio-psychological adaptation are analyzed, in particular, on the adaptation of the first-year-students to the studying conditions, as well as on the irrational beliefs. Empirical testing presents a negative effect on the individual's ability to adapt to the environment.

Keywords: *personality, socio-psychological adaptation, irrational beliefs, nonadaptive cognition, fresh man students.*

Постановка проблеми. Освітній процес зацікавлений у швидкій та успішній адаптації студента першокурсника до нових умов навчання, освоєння ним нової соціальної ролі, нових правил та системи навчання, адже від цього залежить його успішність в навчальному процесі, його психологічне та фізичне здоров'я. Тому можна сказати, що увагою феномен психологічної та соціально-психологічної адаптації не обділений. Його

ретельно й поглиблено вивчають вже багато років на різних психологічних континентах: біології, фізіології до психології та соціології. Щоб прискорити процес адаптації студента, потрібно визначити усі чинники, які призводять до дезадаптації особистості та працювати над ними. Вчені виявили, що ірраціональні вірування, установки, переконання є одними з тих деструктивів, які перешкоджають успішній адаптації особистості до нових умов середовища (А.Елліс). Тому варто приділити більше уваги вивченню соціально-психологічної адаптації в залежності від ірраціональних вірувань.

Аналіз основних досліджень і публікацій. І.П.Павлов був одним із перших, хто почав досліджувати перебіг адаптивних процесів. Дослідження базувались на теорії еволюційного розвитку живих істот і на обґрунтуванні фізіологічної адаптації. Серед вітчизняних вчених, а нині російських, проблемою адаптації цікавились Л.С.Виготський, А.Н.Леонтьєв, К.А.Альбухан-Славська, Б.Ф.Ломова, А.В.Петровський та інші. Вони розглядали адаптацію в контексті взаємозв'язаності біологічного, фізіологічного, психологічного та соціального розвитку людини.

Серед зарубіжних вчених концепцію адаптації розвивали такі вчені як А.В.Фураман, Г.Гартман, З.Фройд, А.Адлер, Е.Еріксон, К.Юнг, Е.Фромм, К.Роджерс, В.Франкл та інші. з точки зору різних теорій та напрямків психології[2]. Проблему суто адаптації студента-першокурсника до умов навчання у ЗВО в основному через призму соціалізації або в залежності від індивідуальних особливостей особистості, її власних переживань через нові ситуації, переоцінкою цінностей, установок, потреб, переформатуванням мотивів, розглядали такі вітчизняні вчені як Т.О. Власова, Н.В. Середіна, О.В. Лазарева, Д.М. Дубровін тощо.

Дослідженням такого феномена як ірраціональні вірування почав займатись А.Елліс, в контексті розвитку раціонально-емоційної терапії (РЕТ), А.Бек в теорії когнітивної терапії, а також А.Адлер та Хорні звертали увагу на ірраціональні елементи людського мислення. Серед сучасних дослідників цією проблемою активно розвивали та теоретично збагачували Т.О.Гордєєва, Н.А.Батурина, М.М.Далгатова, О.П. Стеценко, О.П.Яковлева, Д.А. Леонтьєва, О.Ю. Мандрикова, О.В.Крилова, Н.Н.Мельникова, У.І. Гуменюк та інші. Проблема ірраціональних вірувань є менш дослідженою, ніж проблема адаптації. Очевидно тільки зараз стало актуальним дослідження ірраціонального, нелогічного, некритичного як компонента людського мислення.

Мета статті – теоретично та емпірично вивчити особливості соціально-психологічної адаптації студентів до умов навчання у ЗВО в залежності від ірраціональних вірувань.

Основні результати дослідження. Проблема соціально-психологічної адаптації студентів активно досліджувалась і досліджується як вітчизняними, так і зарубіжними дослідниками в контексті різних наук. Інтерес до проблеми адаптації людини дозволяє говорити не тільки про універсальність і багатосторонності адаптивних явищ в цілому, але і про суттєві відмінності в методологічних підходах до визначення її сутності та відповідно трактуванні поняття «адаптація», пояснюючи відмінність предметів дослідження з точки зору різних наук: філософії, біології, соціології, психології та педагогіці, фізіології [2].

Ми згодні із тим, що соціально-психологічна адаптація включає дві взаємопов'язані та взаємодоповнюючі сторони: соціальну (середовище) та психологічну (особистісну). У контексті теми статті ми погоджуємося із точкою зору Д.Н.Дубровіна, який визначає соціально-психологічну адаптацію як взаємодію особистості і соціального середовища, що призводить до правильного співвідношення цілей і цінностей особистості та групи, відзначаючи, що адаптація відбувається тоді, коли соціальне середовище сприяє реалізації потреб і прагнень особистості, служить розкриттю та розвитку її індивідуальності. Результатом успішного пристосування студентів до нових умов, на думку Д. Н. Дубровіна, є адаптованість, що складається з наступних компонентів: адаптації, самоприйняття, прийняття інших, емоційна комфортність, інтернальність, прагнення до домінування [3]. Іншими словами можна сказати, що соціально-психологічна адаптація – це пристосування індивіда до групи, формування власного стилю поведінки [4].

У вузькому значенні Т. О. Власова визначає поняття соціально-психологічної адаптації студентів першокурсників до умов навчання у ЗВО як динамічно складний, багатофакторний процес, який пов'язаний з засвоєнням нового соціального досвіду, включення особистості у систему міжособистісної взаємодії, опанування та засвоєння особливостей та цінностей професії [4].

Механізм впливу неадаптивних когніцій на життєдіяльність людини найбільш повно висвітлено у роботах А. Бека і А. Елліса. Вони здійснили класифікацію різних форм ірраціональних вірувань людини та зробили можливою систематизацію суб'єктивно спричинених перешкод на шляху до досягнення вершин життєдіяльності в контексті цієї теорії. Конкретніше кажучи, як А. Елліс, так і А. Бек говорили про те, що ірраціональні вірування це і є ті перешкоди на шляху до успішної адаптації особистості до умов суспільства [5].

Варто уточнити термінологію, адже ті терміни, якими користуються російські та англомовні дослідники для назви нібито одного явища, мають дещо різне смислове навантаження в українському перекладі. У.І. Гуменюк у своїй роботі «Ірраціональні

вірування людини як когнітивне утворення» дала чітке і вичерпне пояснення, чому саме термін «вірування» є доречно використовувати. Ірраціональні думки або вірування в оригінальних роботах представлені як «thoughts», «beliefs», в російськомовних перекладах – «убеждения». У.І. Гуменюк розуміє поняття «ірраціональні вірування» людини як неадаптивні когнітивні структури, що викликають неадекватні за силою емоції та поведінку, заважають людині ефективно пристосовуватися до умов життя та реалізовувати себе в ньому. Доречно використовувати саме термін «вірування» як найбільш відповідний аналог поняттю «beliefs», оскільки вірування не просто відображають процес розуміння світу, інших, самого себе (як, наприклад, думки), а передбачають безумовне визнання чого-небудь істинним з такою рішучістю, котра перевищує силу зовнішніх фактичних та формально-логічних доказів(саме це мають на увазі А.Бек та А.Елліс, коли описують згаданий феном) [1].

А. Елліс розглядав ірраціональні вірування в контексті раціонально-емоційної поведінкової терапії, яка є однією з найбільш відомих моделей когнітивно-поведінкової терапії. Він стверджував, що ірраціональні вірування завжди знаходяться в конфронтації з реальністю, протирічать об'єктивним умовам і завжди призводять до дезадаптації особистості [6].

А. Беком була запропонована дворівнева схема когнітивних процесів: він виділяє фактично динамічні(рухливі, мінливі) і структурні (стійкі та постійні) компоненти когнітивного процесу. Динамічні компоненти – це потік думок або, виражаючись мовою біхевіоризму, внутрішня поведінка. Структурні компоненти – це стійкі когнітивні утворення, що представляють собою вірування, переконання й установки (beliefs). Останні великою мірою визначають характер і зміст динамічних компонентів (потіку думок про себе й про світ), які, в свою чергу, детермінують емоційний стан та поведінку людини. Таким чином, для того, щоб змінити поведінку й оптимізувати неадекватні емоційні стани, слід модифікувати мислення.

А. Елліс виділив 4 групи ірраціональних вірувань, які наявні у людини та які можна визначити за словами-маркерами:

1. Катастрофічні установки – при цих установках окремі події, що відбуваються в житті, оцінюються як катастрофічні поза будь-якої системи відліку.

Слова-маркери: «катастрофа», «кошмар», «жах», «кінець світу».

2. Установки обов'язкової повинності:

- щодо себе – те, що я повинен іншим;

- щодо інших – те, що інші (природа, уряд, світ) повинні мені.

Слова-маркери: «повинен», «обов'язково», «будь-що-будь», «кров з носа».

3. Установки обов'язкової реалізації своїх потреб – ірраціональне переконання полягає в тому, щоб бути досконалим і щасливим, людина повинна володіти максимально розвиненими якостями.

Слова-маркери: «або так, або ніяк взагалі», «або все, або нічого».

4. Глобальні оціночні установки – При наявності цієї установки, людина оцінює оточуючих людей глобально, не враховуючи окремо взяті риси характеру, особливості поведінки і т.д.

Слова-маркери: «відразу видно, що це ...», «я все відразу зрозумів» [5].

В основному у дослідженні ми більшою мірою спиралися на дослідження У.І.Гуменюк, яка, узагальнивши теоретичне підґрунтя теорії ірраціональних вірувань (ІВ), виокремила основні психологічні характеристики ірраціональних вірувань:

- ІВ є жорсткими афективно-когнітивними структурами, що заважають людині адаптуватися;
- ІВ недостатньо актуально усвідомлюються людиною(що долається тоді, коли людина дізнається про факт існування таких ірраціональних вірувань, завдяки метакогнітивним процесам);
- ІВ виникають мимовільно;
- ІВ включають глибинні уявлення про себе і навколишній світ, у яких зафіксований минулий досвід;
- ІВ складають систему і підпорядковуються кільком центральним ідеям(віруванням);
- ІВ викликають невідповідну ситуації за інтенсивністю емоційну чи поведінкову реакцію;
- ІВ можуть запускати механізми психологічного захисту та компенсаторні установки, що, з одного боку, допомагають уникати надто згубних переживань, коли йдеться про ідеалізацію певних цінностей, але при цьому не сприяють, а, навпаки, перешкоджають глибокому розумінню себе, досягненню єдності зі своєю самістю, актуалізації своїх найкращих можливостей [1].

Аналіз теоретичних здобутків титанів, що досліджували ірраціональні вірування, як зарубіжних, так і вітчизняних, дає підстави нам вважати, що ірраціональні вірування справді є детермінантами соціально-психологічної дезадаптації. Про це говорили як А.Елліс і А.Бек, так і сучасні дослідники. Щоб соціально-психологічна адаптація пройшла успішно, перш за все потрібно працювати із цими неусвідомленими когнітивними утвореннями.

Для встановлення взаємозалежності між соціально-психологічною адаптацією студентів-першокурсників та ірраціональними віруваннями, ми здійснили емпіричне дослідження. У дослідженні брали участь 40 студентів-першокурсників Національного університету «Острозька академія» віком від 17 до 20 років [$M=18$; $SD=0,795$].

Обробка результатів здійснювалася за двома параметрами: кількісним та якісним. Щоб встановити взаємозв'язок між показниками соціально-психологічної адаптації із видами ірраціональних вірувань, ми використали коефіцієнт кореляції.

Соціально-психологічну адаптацію студентів-першокурсників ми досліджували за допомогою «Методики діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса і Р. Раймонда. Виявилось, що по шкалі «адаптивність» більшість студентів отримали бали, які є в межах норми. Тобто, студенти-першокурсники, які зараз знаходяться в активному процесі адаптації, мають позитивний емоційний фон, пристосовуються до характеру, режиму і умовах навчання у ЗВО, у них розвивається позитивне ставлення до майбутньої професії, вони рідко використовують стратегію «уникнення проблеми». Неадаптованих студентів у вибірці, якщо вірити результатам методики, не виявилось.

За результатами методика наявності та вираженості ірраціональних установок А. Елліса було виявлено найбільш виражені ірраціональні вірування характерні для вибірки студентів-першокурсників.

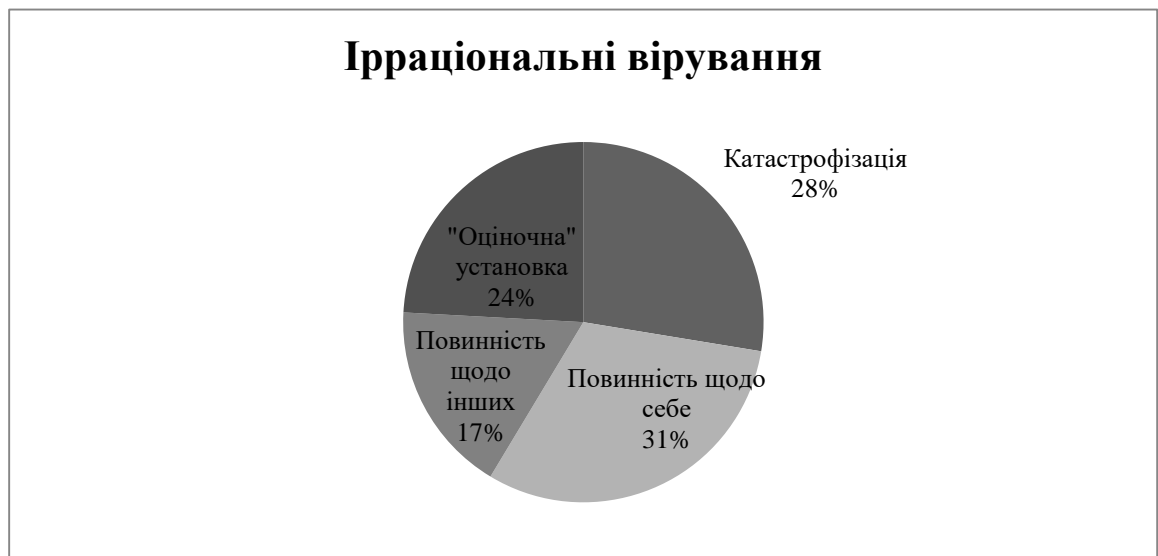

Рис. 1. Відсотковий розподіл виявлених ірраціональних установок у вибірці.

На рис. 1. можна побачити, які ірраціональні вірування є найбільш характерними для студентів-першокурсників: повинність щодо себе є найбільш вираженим віруванням – 31%;

далі катастрофізація – 28%; «оціночна» установка – 24%, а на найменш вираженим виявилось вірування «повинність щодо інших» – 17%.

Ірраціональне вірування повинності стосовно себе перш за все дуже сковує людину, обмежує та зводить її діяльність до слова «повинен»/«повинна». У студентів спостерігається надмірна переконаність у тому, що вони комусь щось винні. Ця постійна напруга є джерелом стресу, який, відповідно, створює усі умови для дезадаптації.

Установка катастрофізації характеризується тим, що студенти різко перебільшують негативний характер будь-якого явища чи ситуації і відображається у тому, що в світі є катастрофічні події, які лежать за межею будь-якої оцінки. Студенти, які знаходяться під впливом цієї ірраціональної когніції, оцінюють деякі неприємні для них події як щось безповоротне, жахливе, як те, що зруйнує їхнє життя раз і назавжди. Негативні події оцінюються ними як «катастрофи всесвітніх масштабів» на які вони ніяким чином не можуть вплинути. Наприклад, допустивши ряду помилок у науковій роботі і очікуючи неминучих питань з цього приводу з боку керівника, студент неусвідомлено починає себе накручувати на «катастрофічний» результат. Такі роздуми викликають масу негативних емоцій і в наслідок фізичний дискомфорт та стан дезадаптації. Хоча насправді будь-який негативний наслідок помилок студента не виправдовував усіх переживань, які йому довелося пережити. Замість того, щоб входити у трагічні переживання, можна було б пошукати вихід із ситуації, яка склалась, або взагалі сприйняти як до позитивного досвіду і нового знання, яким він і являється.

«Оціночна установка» проявляється в оцінці особистості людини в цілому, а не окремих його рис, якостей, вчинків і т.п. Оцінка носить ірраціональний характер, коли окремий аспект людини ототожнюється зі всією особистістю. Такі ірраціональні вірування характерні на етапах входження людини у нове суспільство, коли стереотипність, узагальненість мислення навпаки допомагає адаптуватись.

Повинність щодо інших у студента проявляється у ірраціональному віруванні у те, що інші люди повинні вести себе із ним, говорити і робити у його присутності певним, усталеним у його свідомості, чином. І це є найбільшим джерелом стресу та дезадаптації, тому що ніколи, за всю історію людства, не було такого середовища, яке б у всьому виправдовувало наші очікування.

За допомогою коефіцієнта кореляції Пірсона, було встановлено можливі зв'язки між показниками соціально-психологічної адаптації та ірраціональними віруваннями. Так ось, був встановлений зворотній кореляційний зв'язок між шкалою адаптивності та ірраціональним віруванням «повинності щодо себе» [$r=-0,478$; $p=0,033$] та «оціночними

установками» [$r=-0,748$; $p=0,0001$]. Це підтверджує нашу гіпотезу про те, що ірраціональні вірування все ж впливають на адаптацію студента першого курсу до умов навчання у ЗВО. Очевидно, що ірраціональне вірування, яке проявляється у висуванні надзвичайно високих вимог до себе, призводить до виникнення почуття провини через нескінченні «повинен». Студент не може успішно адаптуватись саме через цей ірраціональний, неусвідомлений когнітивний елемент. Він постійно відчуває тиск обов'язку досягнути успіху і отримати схвалення від значимих людей. Якщо ж він не може досягнути того, що зобов'язаний, то це призводить до дезадаптивних наслідків, таких як депресія, почуття тривоги, відчаю, невпевненості у собі та власних силах. Це ускладнює процес адаптації, адже одним із її критеріїв є прийняття себе, а це повністю суперечить раніше написаному.

Також ми встановили обернений зв'язок між шкалою адаптивності та «оціночними» установками [$r=-0,748$; $p=0,0001$]. Отже, те, що студент оцінює людину не через призму її вчинків, рис характеру, а стереотипно, як одне ціле, може впливати на успішність та швидкість процесу соціально-психологічної адаптації студента до нових умов соціального середовища.

Також ми встановили кореляційні зв'язки між шкалою адаптивності та шкалами самоприйняття [$r=0,843$, $p=0,0001$], прийняття інших [$r=0,698$, $p=0,001$], емоційний комфорт [$r=0,467$, $p<0,05$], внутрішній контроль [$r=0,873$, $p=0,0001$], зовнішній контроль [$r=0,563$, $p=0,01$], прагнення до домінування [$r=0,453$, $p<0,05$]. Вищий кореляційний зв'язок між інтернальністю, ніж екстернальністю, та адаптивністю, може свідчити про те, що люди, які вважають причиною своїх проблем власні вчинки, краще адаптуються, ніж ті, що обвинувачують увесь зовнішній світ. А зв'язок між прагненням до домінування та адаптивністю може говорити про те, що студенти, які ведуть активне громадське, студентське, вузівське життя, є старостами групи швидше адаптовуються до умов навчального процесу та нового колективу. Це можна пояснити ще й тому, що вони швидше встановлюють нові комунікативні зв'язки та знаходять нові інтереси, а це тільки сприяє адаптації.

Обернений зв'язок між шкалою прийняття себе та «повинності по відношенню до себе» [$r=-0,605$, $p=0,005$], може свідчити про те, що ірраціональне вірування формує у людини низький рівень прийняття себе, негативне ставлення до себе, почуття провини, невпевненості та ворожості до власного «Я», надмірного самокритичного ставлення та схильність до самозвинувачень, що ускладнює процес пристосування особистості до нових умов середовища.

Ще один обернений зв'язок між шкалою катастрофізації та прийняттям себе [$r=-0,549$, $p=0,012$], говорить про те, що ірраціональні вірування є детермінантами дезадаптації студентів-першокурсників до умов навчання у ЗВО. Жахаючі судження, в основі яких і лежить катастрофічне бачення світу, це судження про те, що все жахливо, моторошно, тому що все не так, як мало би бути: як з боку зовнішнього світу, так і з боку особистості.

Зворотній зв'язок між катастрофізацією та прагненням до домінування [$r=-0,654$, $p=0,002$] можна пояснити наступним чином: людина, яка постійно перебільшує негативні наслідки своїх вчинків, ситуацій, помилок, буде уникати будь-якої відповідальності, яка є основною умовою домінування. Такі люди будуть уникати лідерства, керуючих обов'язків.

Зв'язок, обернений, ми також встановили і між шкалою «оціночних установок» та прийняттям себе [$r=-0,489$, $p=0,029$] та інших [$r=-0,672$, $p=0,001$]. Можна зробити висновок, що оцінке узагальнене ставлення як до себе, так і до інших негативно впливає на прийняття як себе, так і інших. Зв'язок між оцінною установкою та прийняттям інших є сильнішим, тому можна сказати про те, що оцінке узагальнене сприймання іншої особистості заважає успішно взаємодіяти не тільки із нею, а й з усім колективом. А це аж ніяк не сприяє адаптаційному процесу.

Кореляційний зв'язок між установкою на повинність щодо інших та емоційним комфортом [$r=0,788$, $p=0,0001$] можна пояснити тим, що високі вимоги до суспільства зазвичай є незадоволеними, що неодмінно викликає гнів, негативні емоції, відчуття незадоволеності власним життям, стан дезадаптації.

Отже, за допомогою кількісного математико-статистичного аналізу нам вдалось підтвердити нашу гіпотезу про деструктивний вплив ірраціональних вірувань на соціально-психологічну адаптацію студентів першого курсу до умов навчання у ЗВО. Нам вдалось встановити кореляційні зв'язки між окремими шкалами показників соціально-психологічної адаптації та ірраціональними віруваннями, які на нашу думку пригнічують процес адаптації, або роблять його просто не можливим. Серед них кореляційний зв'язок між шкалою адаптивності та ірраціональним віруванням «повинності щодо себе» [$r=-0,478$; $p=0,033$] та «оціночними установками» [$r=-0,748$; $p=0,0001$]; між шкалою адаптивності та шкалами самоприйняття [$r=0,843$, $p=0,0001$], прийняття інших [$r=0,698$, $p=0,001$], емоційний комфорт [$r=0,467$, $p<0,05$], внутрішній контроль [$r=0,873$, $p=0,0001$], зовнішній контроль [$r=0,563$, $p=0,01$], прагнення до домінування [$r=0,453$, $p<0,05$]; між шкалою прийняття себе та «повинності по відношенню до себе» [$r=-0,605$, $p=0,005$]; між шкалою катастрофізації та прийняттям себе [$r=-0,549$, $p=0,012$]; катастрофізацією та прагненням до домінування [$r=-0,654$, $p=0,002$]; між шкалою «оціночних установок» та прийняттям себе [$r=-0,489$, $p=0,029$]

та інших [$r=-0,672$, $p=0,001$]; між установкою на повинність щодо інших та емоційним комфортом [$r=0,788$, $p=0,0001$]. Також за допомогою якісного аналізу нам вдалось виявити найбільш поширені ірраціональні вірування серед студентів першого курсу: на першому місті повинність щодо себе (31%); далі катастрофізація (28%); «оціночна» установка (24%), а на найменш вираженим виявилось вірування «повинність щодо інших» (17%).

Висновки. Соціально-психологічну адаптацію слід розглядати не як статичний стан, а як динамічний процес, який забезпечується постійною активацією і регуляцією різних механізмів функціональних систем організму. Дослідники активно цікавляться адаптацією студента-першокурсника до умов навчання у ЗВО. Від якості та швидкості адаптації студента-першокурсника залежить успіх його формування як майбутнього спеціаліста, конкурентоспроможність на ринку праці, успішність засвоєння знань, умінь та навичок, тому дослідники зацікавлені в виявленні та корекції факторів дезадаптації. Серед таких факторів виділяють ірраціональні вірування – В результаті даного дослідження було встановлені кореляційні зв'язки, що доводять те, що ірраціональні вірування є деструктами, які заважають успішній адаптації до умов соціального середовища. Проблема ірраціональних вірувань об'єктивно залишається як на вітчизняних, так і на зарубіжних теренах малодослідженою, а в контексті адаптації до умов середовища так зовсім недосліджена.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гуменюк У. І. Ірраціональні вірування людини як когнітивні утворення / У. І. Гуменюк // Наукові записки. Серія "Психологія і педагогіка". – 2010. – №14. – С. 120–131.
2. Грушевський В. О. Особливості соціально-психологічної адаптації студентів – першокурсників до навчання у У ВНЗ / В. О. Грушевський. // Збірник наукових праць. Психологічні науки. – 2014. – №2. – С. 67–72.
3. Дубровин Д. Н. Психологическая адаптация как фактор личностного самоопределения : автореф. дис. ... канд. псих. наук : спец. 19.00.07/ Дубровин Д. Н. – Москва, 2006. – 23 с.
4. Невікова Ж. М. Психологічна адаптація та преадаптація студентів-першокурсників в умовах нестабільного світу / Ж. М. Невікова // «Молодий вчений». – 2018. – №2. – С. 80–84.
5. Самыкина Н. Ю. Отражение жизненных сценариев в иррациональных установках / Н. Ю. Самыкина, А. С. Войцеховская // Экономика, социология и право. – 2016. – №9. – С. 41–45.

6. Self-Compassion, Self-Esteem, and Irrational Beliefs [Електронний ресурс] / E.Stephenson, P. Watson, Z. Chen, R. Morris // SpringerScience+BusinessMediaNewYork. – 2017.
– Режим доступу до ресурсу: <https://self-compassion.org/wp-content/uploads/2018/05/Stephenson2017.pdf>.

Рецензент:

*Шугай М.А., кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології і педагогіки
Національного університету «Острозька академія»*

Кучер Олена Володимирівна,
*студентка IV курсу спеціальності «Психологія»
факультету політико-інформаційного менеджменту
Національного університету «Острозька академія»*

ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНО-ВОЛЬОВОЇ РЕГУЛЯЦІЇ УЧБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

У статті обґрунтовані теоретичні проблеми психологічних умов розвитку емоційно-вольової регуляції учбової діяльності в підлітковому віці. Досліджено психологічні умови розвитку емоційно-вольової регуляції учбової діяльності в підлітковому віці.

Ключові слова: «емоційно-вольова регуляція», «підліток», «воля», «мотивація», «емоції».

The article is substantiated the oretical problems psychological conditions progress emotional and volitional regulation educational activity in adolescence. This article has been resourced investigated psychological conditions of development emotional regulation of educational activity in adolescents.

Keywords: «emotional and volitional regulation», «teenager», «will», «emotions».

Актуальність дослідження: Емоційно-вольова регуляція у підлітковому віці є інтегративною структурою, яка вміщує інтелектуальні, когнітивні, вольові, емоційні, моральні, мотиваційні властивості. Головною проблемою визначено недостатній рівень емоційної саморегуляції, пов'язаний із кризою підліткового віку, що зумовлює зовнішні негативні прояви поведінки та внутрішньо особистісні переживання. Відповідно оволодіння підлітком емоційною саморегуляцією дає можливість керувати проявом власних емоцій, успішно здійснювати учбову діяльність, адекватно поводитися в соціальному середовищі, успішно спілкуватися та взаємодіяти з іншими людьми. Це все пояснюється тим, що підлітки живуть в складній соціальній ситуації, яка вимагає від них вольової регуляції, у тому числі і складних проявів вольового поведінки, до цього підлітки не завжди готові.

Аналіз проведених досліджень: Проблема розвитку емоційно-вольової регуляції учбової діяльності в підлітковому віці знайшла своє відображення у роботах зарубіжних і вітчизняних вчених таких як: Полілуєва І. В., Ушинський К. Д., Сеченов І. М., Павлов І. П.,

Кузнєцов М. А., Додонов Б. І., Капітоненко Н. В., Конопкін О. А., Іваннінков В. А., Ассаджолі А. Р. та інші. Капітоненко Н. В. вказує, що емоційно-вольова регуляція завжди починається з інтелектуального стану – усвідомлення проблемної ситуації. Аналіз проблемної ситуації вимагає «вмикання» вольових актів. Без участі мислення вольовий процес не був би усвідомлений, втратив би власне вольовий характер. Але воля і мислення відрізняються, і воля – це не просто зовнішнє здійснення мислення. На відміну від мислення воля не створює продукту, вона лише створює умови для здійснення вчинку чи поведінки [9].

Мета статті: визначити психологічні умови розвитку емоційно-вольової регуляції учбової діяльності в підлітковому віці.

Виклад основного матеріалу. Людські емоції і почуття найяскравіше виражають духовні запити і прагнення людини, її ставлення до дійсності. К. Д. Ушинський вказує, що «ні слова, ні думки, навіть вчинки наші не виражають так ясно нас самих і наше ставлення до світу, як наші почування» [1]. Емоції і почуття здійснюють сигнальну та регульовальну функції, спонукають людину до знань, праці, вчинків або стримують її.

Емоційно-вольова регуляція – від потягів через емоції й почуття до волі – бере участь у самотворенні особистості, визначенні її життєвого шляху. Але цей вплив не прямий, а опосередкований діяльністю особистості, що розкривається у її вчинках, виявляючись у станах, що їх переживає особистість [5]. Спроможність особистості протистояти внутрішнім перешкодам, потягам, емоціям залежить від здатності до самоконтролю. Це здатність підкоряти всі цілі, які виникають від ситуації до ситуації, від випадку до випадку, єдиній меті, що визначає характер особистості, її лінію життя [10].

Питанням емоційно-вольової регуляції особистості займалися такі дослідники як Полілуєва І. В., Ушинський К. Д., Сеченов І. М., Павлов І. П., Кузнєцов М. А., Додонов Б. І., Капітоненко Н. В., Конопкін О. А., Іваннінков В. А., Ассаджолі А. Р. та інші.

Емоційно-вольова регуляція завжди починається з інтелектуального стану – усвідомлення проблемної ситуації. Аналіз проблемної ситуації вимагає «вмикання» вольових актів. Без участі мислення вольовий процес не був би усвідомлений, втратив би власне вольовий характер. Але воля і мислення відрізняються, і воля – це не просто зовнішнє здійснення мислення. На відміну від мислення воля не створює продукту, вона лише створює умови для здійснення вчинку чи поведінки [5].

Капітоненко Н. В. виокремлює в системі емоційної регуляції поведінки такі компоненти: когнітивний, що відповідає за оцінку значущості емоціогенних явищ і ситуацій;

експресивний, що проявляється в емоційних переживаннях (психофізіологічні зміни, виразні рухи); організаційно-контролюючий, що здійснює зміну наявного емоційного стану [9].

Ассаджолі А. Р. дуже широко розглядає поняття вольової дії, так як часто будь-яка усвідомлена дія в його системі стає вольовим. Він виділяє аспекти, якості та стадії волі і пропонує безліч практичних вправ, спрямованих на тренування волі [6].

У довільних діях центральним є ставлення до мети та засобів її досягнення. Вольові дії передбачають усвідомлення мети в її відношенні до мотиву діяльності. Таке розрізнення вольових і довільних дій дає підстави розглядати їх як рівнозначні, хоч і різні за змістом [11].

Ротман А. Дж. стверджує, що цінність одних і тих самих переживань для різних особистостей рангована по-різному. У зв'язку з цим у психологію введено поняття загальної емоційної спрямованості особистості. Емоційна спрямованість пов'язана з функціонуванням емоцій в якості цінності і лише за цією ознакою вона диференціюється від морально-світоглядної спрямованості особистості [7].

У підлітковому віці, як зазначає Висоцький А. І., відбувається докорінна зміна структури вольової регуляції. На відміну від молодших школярів підлітки частіше регулюють свою поведінку, яке засноване на внутрішній самостимуляції. Вольова регуляція у підлітків неоднозначна. Це відбувається, тому що зростає загальна активність підлітка, а механізми вольової регуляції ще погано сформовані. Виховні впливи підлітками сприймаються критично, оскільки вони прагнуть до незалежності, тому не завжди можуть проявляти вольову регуляцію. Порушується дисципліна, спостерігається прояв упертості, все це пов'язано і затвердженням власного «Я» [10].

Дослідження Камишанова В. І. і Петрова І. К. показали, що в 12-14 років підлітки можуть переоцінювати у себе розвиток вольових якостей, такими є терплячість і енергійність. У 15 років підлітки можуть чітко оцінювати у себе розвиток основних вольових якостей. В силу своєї переконаності підлітки схиляються до переоцінки таких якостей як самостійність, наполегливість, цілеспрямованість [2].

Всі ці напрямки розвитку волі зміцнюють механізми вольової регуляції і піднімають розвиток волі на новий рівень. У формуванні вольових якостей розвиток волі представляється як перехід від первинних до вторинних і третинним вольовим якостям [12].

Обґрунтування методів та процедури емпіричного дослідження. У своєму дослідженні ми послуговувалися такими теоретичними методами як критичний аналіз, синтез, узагальнення, порівняння теоретичних та експериментальних розробок досліджуваної проблеми.

Аналіз психологічної літератури демонструє можливість багатоваріантної діагностики особливостей саморегуляції навчальної діяльності студентів. Таким чином, до основних психологічних особливостей саморегуляції навчальної діяльності студентів можна віднести: особливості вольової сфери; особливості мотиваційної сфери; особливості метакогнітивної сфери в діяльності; особливості емоційного та чуттєвого компонентів.

Саме за цими особливостями було відібрано комплекс таких методик:

1. «Опросник метакогнитивной включенности в деятельность (Metacognitive Awareness Inventory)» Г. Шроу и Р. Деннисон;
2. Диагностика мотивационной структуры личности (В. Э. Мильман);
3. Тест-опросник А. В. Зверькова и Е. В. Эйдмана «Исследование волевой саморегуляции»;
4. Четырехмодальный эмоциональный вопросник Л. А. Рабинович.

Ми обрали саме ці чотири методики, адже в комплексі вони у достатній мірі розкривають висунуті вище особливості саморегуляції навчальної діяльності студентів, а також методики є надійними та валідними. Отже, використання взаємодоповнюючих та валідних методик забезпечить надійність та вірогідність отриманих емпіричних даних.

Щодо процедури емпіричного дослідження, то воно проходило у кілька етапів. На *першому* етапі було відібрано ряд методик, які ми розповсюдили серед учнів 8-х, 9-х, 10-х класів Новоград-Волинська ЗОШ I-III ступенів №10. На *другому* етапі було зібрано отримані дані та проведено інтерпретацію, аналіз й емпірично визначено основні психологічні умови формування емоційно-вольової регуляції учбової діяльності підлітків.

Аналіз результатів дослідження. Відповідно отриманим результатам від загальної успішності у класах ми встановили, що 78 школярів-підлітків мають високі показники учбової діяльності та 34 досліджуваних підлітків, що мають низькі та незадовільні результати учбової діяльності. Саме з них ми сформували наші вибірки із 78 та 34 досліджуваних.

Ми отримали такі результати за методиками по першій вибірці із 78 підлітків, які мають високі показники учбової діяльності:

За шкалою – *Вольова саморегуляція* – показники знаходяться на високому рівні (рис. 1); Особливості цієї шкали вказують, що особистості емоційно зрілі, активні, незалежні, самостійні. Їх виокремлює спокій і рівновага, впевненість в собі, стійкість намірів, реалістичність поглядів та переконань, розвинуте почуття відповідальності.

У підшкалах *самовладання* – середні та високі показники, а *наполегливість*-високі показники. За показниками самовладання виражений рівень навмисного контролю

емоційних реакцій та станів. Ці особистості емоційно стійкі, їх впевненість у собі звільняє від страху перед незвіданим, підвищує готовність до сприйняття нового, несподіваного і, як правило, поєднується зі свободою поглядів, тенденцією новаторства і радикалізму. Щодо показників підшкали наполегливості, то вони характеризують силу намірів людини – її прагнення до завершення розпочатої справи. Таким людям властиво повага соціальних норм, бажання повністю підкорити ним свою поведінку (рис. 1).

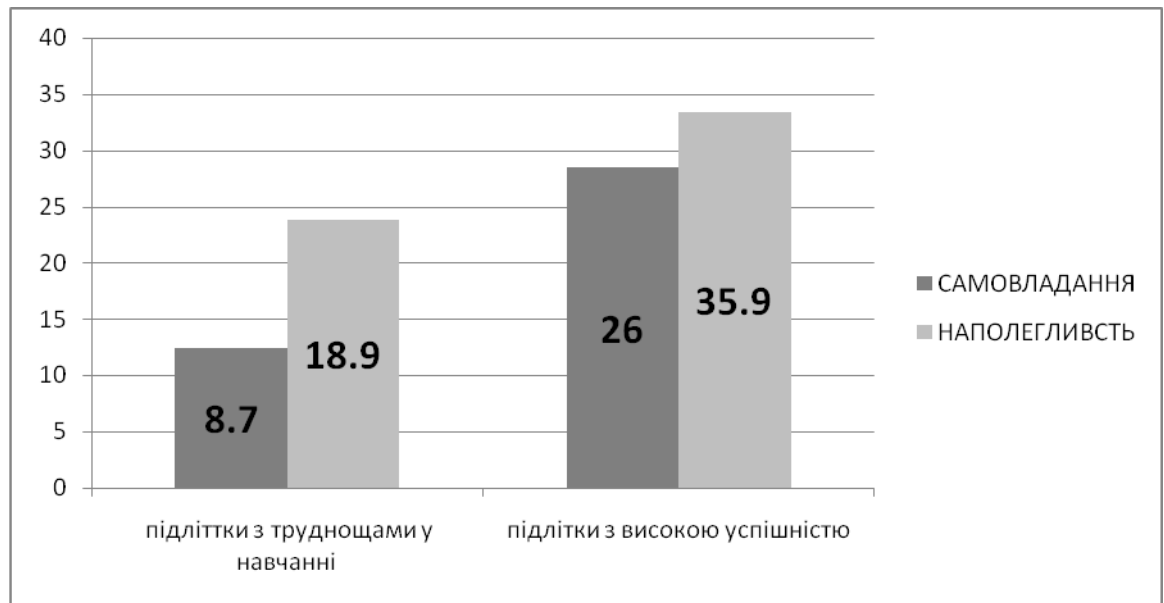

Рис. 1. Порівняння середніх значень між вибірками за шкалами наполегливості та самовладання

За шкалою – *Метакогнітивна включеність у діяльність* – високі показники, які свідчать про розвинуті здібності до метапам'яті (пам'ять про пам'ять), метамислення (мислення про мислення), метакогнітивного моніторингу, знання про пізнання, розвинутих рефлексивних процесів та ін., що значно сприяє здатності до саморегуляції навчальної діяльності студентів (рис. 2).

За методикою на дослідження емоційних переживань 82% (64 підлітків) мають позитивний емоційний фон, тобто переважають показники по шкалі радість, ніж за показниками страх, печаль та гнів, лише 18% (14) мають відносно негативний емоційний фон (рис. 3). Можна припустити, що оптимізм та ініціативність, простота в реалізації своїх бажань формують почуття особистої вартості, соціальну хоробрість, незалежність, легкість в спілкуванні і пов'язану з цими якостями хорошу стресостійкість і вміння вирішувати проблемні ситуації і упорядковувати свій час.

Рис. 2 Результати дослідження емоційних переживань

Зокрема із цих 78 студентів мають такі типи мотиваційного профілю: 14 – Імпульсивний, 52 – Прогресивний і 12 – Експресивний (рис. 3).

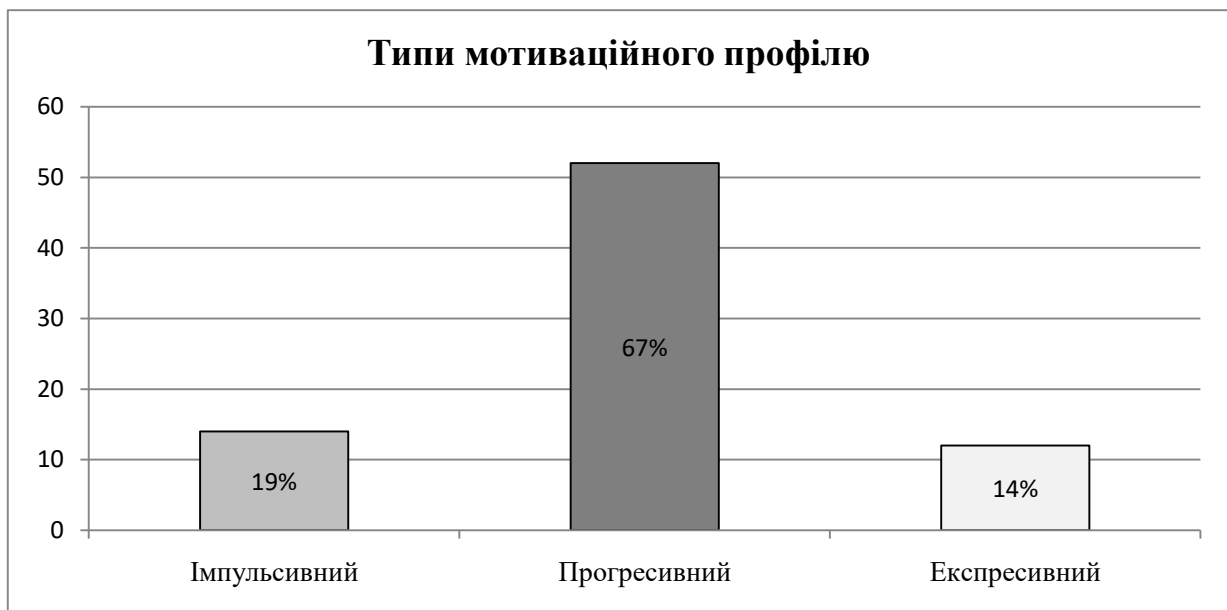

Рис. 3 Типи мотиваційного профілю

Прогресивний тип переважає, це в свою чергу означає, що характерними є перевищення рівня розвиваючих мотивів на рівнем мотивів підтримки. *Імпульсивний тип* притаманний особистостям шкільного та студентського віку. Цей тип показує значну диференціацію і можливо, конфронтацію різних мотиваційних факторів всередині загальної структури особистості. *Експресивний тип* характеризує підвищення рівня самоствердження за рахунок диференціації між підтримуючими та розвиваючими мотивами.

На противагу попереднім показникам у другій вибірці з 34 досліджуваних, які мають низькі показники по учбовій діяльності, ми отримали такі результати по шкалам: За шкалою – *Вольова саморегуляція* – показники знаходяться на низьких рівнях (рис. 4) – низький бал спостерігається у людей чуттєвих, емоційно нестійких, ранимих, невпевнених у собі. Рефлексивність у них невисока, а загальний фон активності, як правило, знижений. Для таких особистостей притаманна імпульсивність і нестійкість намірів. Це може бути пов'язано як з незрілістю, так і з вираженою витонченістю натури, не підкріпленою здатністю до рефлексії і самоконтролю, що в свою чергу не сприяє саморегуляції навчальної діяльності.

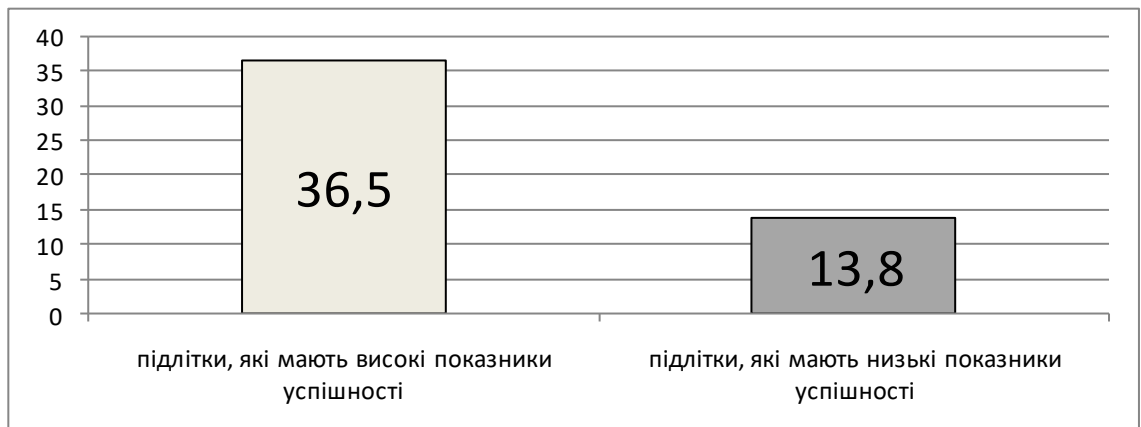

Рис. 4 Середні значення показників вольової саморегуляції підлітків

Метакогнітивна включеність у діяльність – підлітки, які мають труднощі у саморегулюванні навчальної діяльності, отримали відносно низькі показники за цією шкалою, ніж підлітки, які не мають труднощів у саморегуляції (рис. 5). Ці показники свідчать про слабо розвинуті здібності до метапам'яті (пам'ять про пам'ять), метамислення (мислення про мислення), метакогнітивного моніторингу, знання про пізнання, слабо розвинутих рефлексивних процесів т ін., що значно ускладнює здібності до саморегуляції навчальної діяльності підлітків.

Рис. 5. Середні значення показників мета когнітивної включеності в діяльність

За методикою на дослідження емоційних переживань – зі 34 підлітків, які відчувають вагомую важкість та складність у самоорганізації та саморегулюванні власної навчальної діяльності, 24% (8) – мають відносно позитивний емоційний фон, тобто переважають показники по шкалі радість, ніж за показниками страх, печаль та гнів, тобто позитивний емоційний фон сприяє здійсненню безперешкодної самоорганізації навчальної діяльності. Проте 76% – 26 підлітків мають негативний емоційний фон, що свідчить про труднощі у саморегуляції навчальної діяльності, адже невеликі перепони на шляху до досягнутого викликають почуття подавленості, розгубленості, розчарованості у своїй можливостях, намірах і діях (рис. 6).

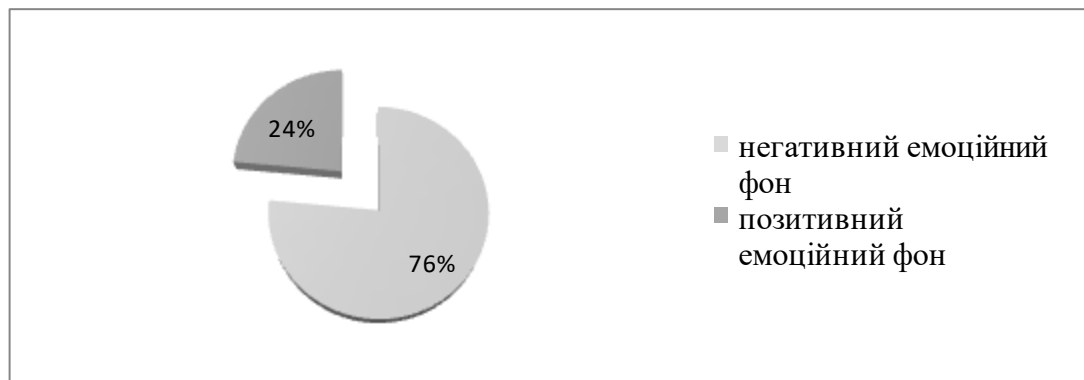

Рис. 6. Методика дослідження емоційних переживань

Зокрема із цих 34 підлітків мають такі типи мотиваційного профілю 8 – Прогресивний, 9 – Регресивний, 17 – Імпульсивний (рис. 7)

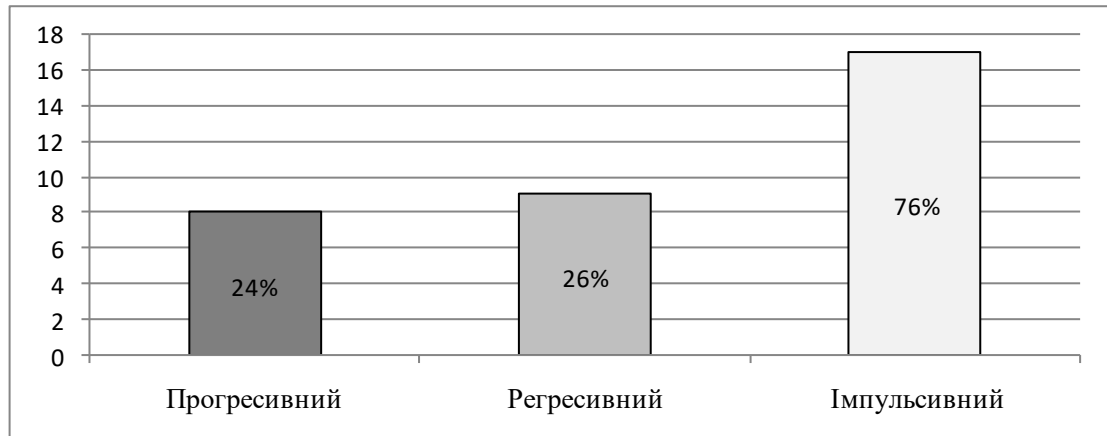

Рис. 7. Типи мотиваційного профілю

Прогресивний тип наявний лише у 8 студентів, у яких виникають труднощі з саморегуляцією – це в свою чергу означає, що характерними є перевищення рівня розвиваючих мотивів над рівнем мотивів підтримки, але це вдається з труднощами та внутрішньою напругою.

Регресивний – протилежний прогресивному і характерний перевищенням загального рівня мотивів підтримки над розвиваючими мотивами. Відповідно, такі підлітки вдовольняються наявним станом речей та не прагнуть до розвитку, зміни зони комфорту, головний мотив – підтримка вже отриманого, набутого стану речей.

Імпульсивний тип притаманний особистостям шкільного та студентського віку. Як видно на рис. 7 цей тип займає переважну кількість серед 34 підлітків – 17, у яких виникають труднощі з саморегуляцією. Цей тип показує значну диференціацію і, можливо, конфронтацію різних мотиваційних факторів в середині загальної структури особистості. Тобто, немає чіткого уявлення і спрямування мотивації, а навіть, навпаки зовсім протилежні та конфліктні мотиви, щось подібне до когнітивного дисонансу.

Для визначення статистично значимих відмінностей ми використали програму SPSS, а також Т- критерій Стьюдента для незалежних вибірок.

У свою чергу ми визначили, що шкали самооцінки ($M=35,46$, $SD=14,920$, $t=1,299$, $p>0,05$, $p=0,068$), вольової саморегуляції ($M=29,60$, $SD=13,235$, $t=2,040$, $p>0,05$, $p=0,071$) та мета когнітивної включеності в діяльність ($M=156,58$, $SD=23,266$, $t=0,774$, $p>0,05$, $p=0,587$) мають нормальний розподіл на рівні значимості $p>0,05$ (табл. 1).

Таблиця 1. Результати за критерієм Колмогорова-Смирнова за шкалами мета когнітивної включеності в діяльність та вольової саморегуляції.

		Метакогнітивна включеність в діяльність	Воля
N		112	112
Нормальні параметри ^{a,b}	Середні	156,58	29,60
	Стд. відхилення	23,266	13,235
Статистика Z Колмогорова-Смирнова		,774	2,040
Асимпт. знч. (двохстороння)		,587	,071
a. Порівняння з нормальним розподілом			
b. Оцінюється за даними.			

Для пошуку статистично значимих відмінностей у вибірці між підлітками, що мають складнощі учбовій діяльності (34 осіб) і з тими студентами, яким навчання вдається без проблем (78 особи) ми використали t-критерій Стьюдента для незалежних вибірок. Цей аналіз показав, що показники вольової саморегуляції ($M=22,651$, $SD=1,673$, $t=15,535$, $p\leq 0,001$) та метакогнітивної включеності в діяльність ($M=21,612$, $SD=4,338$, $t=4,981$, $p\leq 0,001$) (табл. 2) мають статистично значимі відмінності ($p<0,05$).

Таблиця 2. Результати за T-критерієм Стьюдента по шкалам мета когнітивної включеності в діяльність та вольової саморегуляції.

		Критерій рівності дисперсій Ливиня		t-критерій рівності середніх						
		F	Знч.	t	ст.св.	Значимість (2-стороння)	Різниця середніх	Стд. помилка різниці	95% довірчий інтервал різниці середніх	
									Нижня межа	Верхня межа
Вольова саморегуляція	Припускає рівність дисп.	23,071	,000	13,535	110	,000	22,651	1,673	19,334	25,967
Метакогн. включеність	Припускає рівність дисп.	,863	,355	4,981	110	,000	21,612	4,338	13,014	30,209

Отже, емоційно-вольова регуляція учбової діяльності в підлітковому віці недостатньо сформована, пояснюючи це тим, що в силу віку підлітки досить імпульсивні, критично ставляться до порад дорослих, намагаючись бути самостійними, але так як у них відсутня життєвий досвід нерідко проблема здається для них не вирішуваною. Розвиток психологічних механізмів саморегуляції поведінки починає протікати інтенсивніше саме у підлітковому віці. Емоційна саморегуляція забезпечує емоційне регулювання діяльності та її корекцію з врахуванням актуального емоційного стану. Емоційно-вольова саморегуляція учбової діяльності полягає в системі розумових дій, спрямованих або на активізацію емоційних процесів, або на гальмування, стабілізацію. Розумові дії з саморегуляції повинні спрямовуватися на ліквідацію негативних емоційних переживань, формування душевного комфорту та емоційної стабільності. Прийоми саморегулювання емоційним станом покликані допомогти особистості керувати своїм настроєм, впливати на нього.

Отже, саморегуляція у підлітковому віці є інтегративною структурою, яка вміщує інтелектуальні, когнітивні, вольові, емоційні, моральні, мотиваційні властивості. З огляду на здійснений аналіз ми можемо переходити до емпіричного дослідження психологічних умов розвитку емоційно-вольової регуляції учбової діяльності підлітків. Отримані вище дані та їх аналіз можна припустити, що до психологічних умов формування учбової діяльності підлітків можна віднести такі як: особливості вольової сфери; особливості мотиваційної сфери; особливості метакогнітивної сфери в діяльності; особливості емоційного та чуттєвого компонентів. Також нам вдалось статистично пересвідчитись у достовірності отриманих результатів та виокремити до основних психологічних умов розвитку емоційно-вольової регуляції учбової діяльності у підлітковому віці і проводити наступні дослідження у цій сфері для глибшого вивчення феномену цих особливостей саме у регуляції навчальної діяльності підлітків на масштабніших кількості вибірки досліджуваних.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бодалева А. А. Психология общения / А. А. Бодальов // Энциклопедический словарь. – М.: Изд-во «Когито-Центр», 2011. – 123 с.
2. Изард К. С. Психология эмоций. – СПб.: Питер, 2010. – С. 98-101.
3. Кириченко Т. В. Психологічні механізми саморегуляції поведінки підлітків: автореф. дис. ... канд. психол. наук / Т.В. Кириченко. – К., 2011. – 20 с.
4. Кузнецов М.А. Эмоционально-волевая регуляция спортивно-художественной деятельности в подростковом возрасте / М.А. Кузнецов, И.В. Полилуева // Тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції

«Харківська школа психології: спадщина і сучасна наука» (19-20 жовтня 2012 року). – Х.: ХНПУ, 2012. – С. 135-136.

5. Кузнєцов М.А. Емоційно-вольові та особистісні особливості впевненої поведінки / М.А. Кузнєцов, Я.А. Особливець // Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Психологія. – № 46. – Ч. I. – Х.: ХНПУ, 2013. – С. 96-109.

6. Моросанова В. Розвиток теорії усвідомленої саморегуляції: диференційний підхід / Вопросы психологии. – 2011. – № 3. – С. 132-142.

7. Полілуєва І. В. Основні підходи до аналізу закономірностей емоційно-вольової регуляції діяльності людини / І. В. Полілуєва // Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Психологія. – № 53. – Х.: ХНПУ, 2016. – С. 186-194.

8. Прохоров А. Смысловая регуляция психических процессов. – М. : Институт психологии РАН, 2009. – С. 181-183

9. Grigorenka E.L., Sternberg R.J. Thinkingstyles / D. Saklofske& M. Zeidner // International Handbook of Personality and intelligence. N.Y., 1995. – P. 205–230.

10. Schunk, D. H., Ertmer, Peggy A. Boekaerts, Monique; Pintrich, Paul R. ;Zeidner, Moshe (2000). Self-regulation and academic learning : Self-efficacy enhancing interventions. Handbook of self-regulation. – San Diego, CA, US: Academic Press.

11. Mischel W, Cantor N, Feldman S. Principles of self-regulation: the nature of willpower and self-control. In: Higgins ET, Kruglanski AW, editors. Social Psychology: Handbook of Basic Principles. New York: Guilford; 2016.

12. Rothman AJ, Baldwin A, Hertel A. Self-regulation and behavior change: disentangling behavioral initiation and behavioral maintenance. In: Vohs K, Baumeister R, editors. The Handbook of Self-Regulation. New York: Guilford; 2016.

Рецензент:

Шугай М. А., кандидат психологічних наук,

доцент кафедри психології та педагогіки,

Національного університету «Острозька академія»

Левчук Іванна Андріївна,

*студентка IV курсу спеціальності «Психологія»
факультету політико-інформаційного менеджменту
Національного університету «Острозька академія»*

РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНИХ НАВИКІВ ЯК ЧИННИК УСПІШНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

В даній статті досліджено розвиток соціально-комунікативних навиків при психологічній адаптації внутрішньо переміщених осіб. Уточнено та доповнено зміст поняття «соціально-комунікативні навики». Подальшого розвитку набули методи та засоби психологічної діагностики в контексті адаптації внутрішньо переміщених осіб;

Ключові слова: *соціально-комунікативні навики, внутрішньо переміщені особи, студенти, психодіагностичні методи;*

In this article the role of socio-communicative skills in the psychological adaptation of internally displaced persons is explored. The content of the concept of "social and communicative skills" is specified and supplemented. The methods and means of psychological diagnosis in the context of adaptation of internally displaced persons have been further developed;

Key words: *socio-communicative skills, internally displaced persons, hospitals, psychodiagnostic method.*

Обґрунтування проблеми

Українське суспільство сьогодні переживає черговий кризовий період, пов'язаний з багатьма чинниками. Найбільш руйнуючою обставиною сьогодення є збройний конфлікт на сході держави. Конфлікт, який розділив не тільки політиків та громадянське суспільство, а й сім'ї та особистості. Через цей конфлікт багато людей змушені покинути свої домівки та переселитись в інші, часто мало знайомі регіони, та відповідно адаптуватись до нових умов життя.

Більшість людей прагне органічно вписатися в навколишнє соціальне середовище. Показниками ступеня адаптації може служити успішне здійснення людиною своїх соціальних ролей, її високий соціальний статус, а також загальна психологічна задоволеність соціальним середовищем у цілому. Враховуючи стресові чинники, які змусили внутрішньо

переміщених осіб обрати нове місце проживання, період адаптації буде значно відображатись у соціально-психологічному середовищі [2].

Тому, розвиток соціально-комунікативних навиків може значно полегшити процес соціально-психологічної адаптації, що може ускладнюватись ще й тим, що значна частина жителів Сходу розмовляють російською мовою і приїхавши до україномовної місцевості, можуть потрапити під вплив певних стереотипів чи упереджень [3].

Аналіз попередніх досліджень

Соціально-комунікативні навички у психології складають основу соціально-психологічної компетенції. У свою чергу соціально-психологічна компетенція розглядається, як відкрита система процедурних, ціннісно-змістових і декларативних знань, що включає три чинники (епістемологічні, тобто пов'язані з пізнанням, особистісні та соціальні). Перераховані компоненти активно взаємодіють між собою, реалізуючись і збагачуючись під час розв'язання носієм компетенції практичних життєво важливих проблем. Наше життя невід'ємне від комунікативної діяльності. Незалежно від віку, статі, освіти, соціального статусу, територіальної та національної приналежності та багатьох інших особистісних характеристик, людина постійно передає і зберігає відповідну інформацію, тобто активно задіяна у процесі спілкування в основі якого лежать соціально-комунікативні навички, що у свою чергу є складовими соціально-психологічної компетенції. Дослідження соціально-комунікативних навиків, як істотної складової соціально-психологічної адаптації висвітлені у працях Д. Махотіна, М. Кагана, Є. Поссова, тощо [8].

Аналіз теоретичних та експериментальних досліджень комунікативних навичок дозволяє виокремити три основних різновиди: а) *соціолінгвістичні*, які полягають у використанні мовленнєвої дії як основного засобу комунікації (здатність чітко виражати думку; конструювати фразу, будувати діалог і монолог) (Ф. С. Бацевич, В. Квінн, О. О. Леонтєв, А. П. Литасєва); б) *стратегічні*, основою яких є знання типових механізмів поведінки інших людей, конструювання стратегії і тактики комунікативного акту (техніка ініціювання розмови, опір на позитивні якості партнера, пакетування вимог) (Н. В. Ізбуцька, Е. Г. Трошихіна, М. А. Алієва, Т. В. Гришанович, Л. В. Лобанова, Н. Г. Травнікова); в) *невербальні*, які передбачають обмін інформацією за допомогою немовленнєвих засобів (міміки, жестів, інтонації) (В.А. Лабунська, А. Піз, Л. І. Чернишова) [7].

Достатньо вагомими виявились дослідження, які стосувались тактики і стратегії формування комунікативних навичок (О. Калягіна, Г. Камардіна, Д. Карнегі, С. Кові, В. Курбатов, Ю. Орлов, Б. Паригін, О. Смирнова, Е. Шостром) [4].

Мета статті: дослідити розвиток соціально-комунікативних навиків як чинник успішної соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб.

Методи дослідження

Теоретичні методи: аналіз, узагальнення та систематизація психологічної та педагогічної літератури з теми дослідження; емпіричні методи: для дослідження комунікативних навиків ми використали методiku «Комунікативні та організаторські здібності» (В. В. Синявського та В. А. Федорошина); для визначення прагнення адаптуватись як прояву мотиваційного компоненту соціально-психологічної адаптації внутрішньо-переміщених осіб було використано методiku Реана; для оцінки когнітивного компоненту, котрий відповідає за знання, необхідні для успішної адаптації, було використано тест інтелекту Векслера; для оцінки необхідного для адаптації емоційного тону (емоційного компоненту) було використано тест «Самооцінка емоційних станів» А. Уессман, Д. Рікс; для оцінки загального рівня соціально-психологічної адаптації було використано методiku дослідження соціально – психологічної адаптації К. Роджерса – Р. Даймонда; методи математично-статистичної обробки емпіричних даних: t – критерій Стюдента, регресійний аналіз – для виявлення статистично-значимих відмінностей результатів експерименту та оцінки ефективності тренінгової програми [6].

Виклад основного матеріалу

Емпіричне дослідження ролі соціально-комунікативних навиків у соціально-психологічній адаптації внутрішньо-переміщених осіб проводилось у форматі тестування. Головна мета цього емпіричного дослідження була у виявленні закономірностей та особливостей впливу соціально-комунікативних навичок на соціально-психологічну адаптацію у внутрішньо-переміщених осіб та звичайних людей, котрі стабільно проживають на одній території. Таке планування дослідження дозволить визначити роль соціально-комунікативних навичок специфічно для групи внутрішньо переміщених осіб. Таким чином, емпіричне дослідження було проведене в декілька етапів.

На першому етапі всі учасники дослідження пройшли психологічне тестування з використанням сталого для цілей дослідження набору методик. Так, здійснювалась оцінка комунікативних, інтелектуальних здібностей досліджуваних, а також особливості їх мотиваційної сфери та оцінка рівня задоволеності життям [9].

Оскільки в нашому дослідженні є поділ на дві групи учасників здійснювався за критерієм «внутрішнього переміщення в межах країни», то відповідно, було створено групу внутрішньо-переміщених осіб та таких, що не переживали подібного.

На завершальному етапі дослідження проводилась аналітична робота з емпіричними даними попередніх етапів. Так, було здійснено математичний аналіз даних, порівняння показників групи внутрішньо-переміщених осіб та звичайного населення; було проаналізовано відмінності та визначено роль соціально-комунікативних навичок в процесі соціально-психологічної адаптації внутрішньо-переміщених осіб.

Емпіричне дослідження ролі соціально-комунікативних навичок у соціально-психологічній адаптації внутрішньо-переміщених осіб проводилось серед студентів проводилось серед студентів Національного університету «Острозька академія» віком від 18 до 21 років, що відповідає фазі юності.

У дослідженні взяли участь загалом 20 осіб, які були поділені на дві групи: внутрішньо-переміщених та тих, котрі такого досвіду не мали. Відповідно розподіл по групах дослідження становив по 10 осіб в групі. Так, розподіл досліджуваних за віком та статтю у вибірці експерименту подано на діаграмах рис. 1 та рис. 2. відповідно.

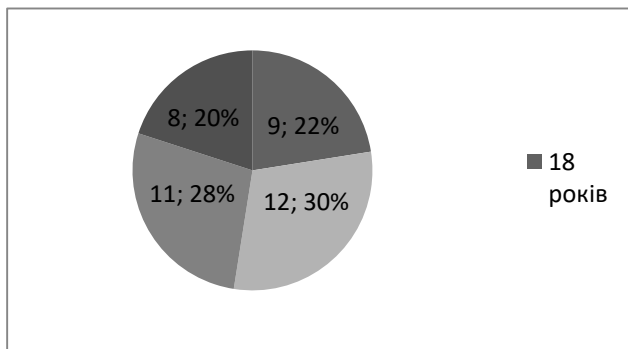

Рис.1. Діаграма розподілу учасників експерименту за віком

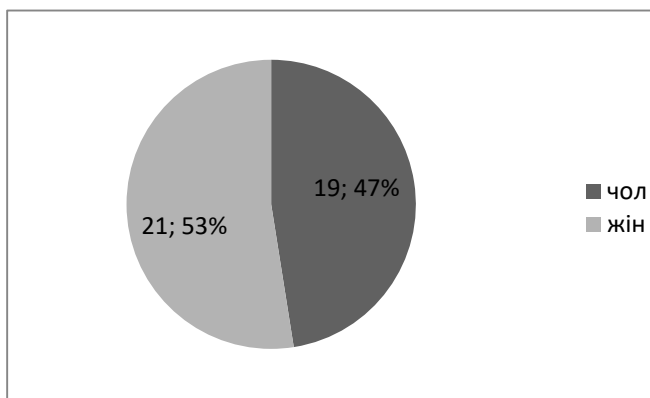

Рис. 2. Діаграма розподілу учасників експерименту за статтю.

Як видно з діаграми розподілу досліджуваних кількість їх в межах всіх можливих комбінацій по групах була приблизно однаковою, хоч і параметри віку та статі не відігравали ключової ролі в даному дослідженні. Кількість 18-річних становила (22%), 19-річних –

(30%), 20-річних –(28%) та 21-річних –(20%). Кількість чоловіків та жінок теж була приблизно однаковою (47% та 53%, відповідно).

Як відомо, психологічна адаптація являє собою процес мотивації адаптивної поведінки людини, формування мети і програми її реалізації у ситуаціях, що відзначаються значною новизною та значущістю. Це процес взаємодії особистості із середовищем, за якого людина повинна враховувати особливості середовища й активно впливати на нього, щоб забезпечити задоволення своїх основних потреб і реалізацію значущих зв'язків. Процес взаємодії особистості й середовища полягає в пошуку й використанні адекватних засобів і способів задоволення основних її потреб. Таким чином, у процесі соціально-психологічної адаптації виділяємо декілька компонентів: мотиваційний компонент як такий, що забезпечує реалізацію та прагнення адаптуватись; когнітивний як такий, що відповідає за знання про особливості середовища, ресурси тощо (мовою психодіагностики маємо на увазі рівень розвитку інтелектуальних здібностей індивіда); емоційний як такий, що забезпечує необхідний рівень бадьорості для успішної адаптації; міжособистісно-орієнтований як такий, що спрямований на вдалу комунікацію з іншими індивідами. Кінцевим показником успішності адаптації індивіда вважаємо, власне, показник соціально-психологічної адаптації [5].

Для дослідження зазначених вище компоненти у процесі соціально-психологічної адаптації внутрішньо-переміщених осіб використовувались відповідні психодіагностичні інструментарії, які в повній мірі дозволили їх оцінити. Так, було використано: методика КОЗ, методика дослідження соціально – психологічної адаптації К. Роджерса – Р. Даймонда, тест Векслера, тест «Самооцінка емоційних станів» А. Уессман, Д. Рікс, опитувальник Реана [1].

Табл. 1. Співвідношення теоретичних компонентів у процесі соціально-психологічної адаптації з психодіагностичними методиками дослідження

Досліджуваний компонент	Психодіагностична методика: особливості застосування у дослідженні
Мотиваційний	опитувальник Реана
Когнітивний	тест Векслера (загальний рівень IQ)
Емоційний	тест «Самооцінка емоційних станів» А. Уессман, Д. Рікс (сумарний показник, а також аналіз по шкалах)
Міжособистісно-орієнтований (комунікативний)	методика КОЗ (шкала оцінки комунікативних здібностей)
Адаптація	Методика дослідження соціально – психологічної адаптації К. Роджерса – Р. Даймонда (шкала «адаптація»)

Таким чином, для кожного компоненту, який відіграє певну роль в процесі соціально-психологічної адаптації індивіда, виділеного на основі теоретичного аналізу

літератури, маємо співвіднесення кожного з відповідною методикою, яка дозволяє виміряти особливості кожного (див. Табл. 1.).

Отже, розроблений дизайн дослідження та підібрані психодіагностичні методики дозволяють виконати поставлене перед нами дослідницьке завдання – визначити роль соціально-комунікативних навичок в процесі соціально-психологічної адаптації внутрішньо переміщених осіб.

Емпіричне дослідження було спрямоване на визначення розвитку соціально-комунікативних навичок в процесі успішної соціально-психологічної адаптації внутрішньо-переміщених осіб. Як було зазначено вище, експериментальне дослідження проходило в декілька етапів, а вибірка була поділена на дві групи по 20 осіб у кожній. Серед осіб-учасників були студенти НаУОА віком від 18 до 21 року.

Першим етапом аналізу та інтерпретації даних є робота з первинними емпіричними показниками досліджуваних за результатами кожної методики та у обох групах. Зазначимо, що в рамках дослідження та для зручності роботи з даними назвемо першу групу досліджуваних – котрі, не мали досвіду переселення всередині країни – групою А, а групу внутрішньо-переміщених осіб – групою Б.

Для оцінки мотиваційного компонента в процесі соціально-психологічної адаптації індивіда було використано методику – опитувальник Реана.

Результат маємо наступний: у всіх досліджуваних або чітко виражена, або є тенденція до мотивації на досягнення успіху.

Для оцінки та рівня вираження когнітивного компонента за методикою тестом інтелекту Векслера маємо наступні результати (рис. 3.):

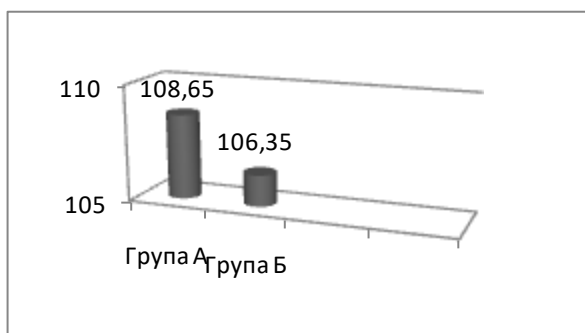

Рис. 3. Графік середніх показників рівня загального розвитку інтелектуальних здібностей серед груп дослідження (тест Векслера)

Обидві групи досліджуваних у всіх замірах володіють середнім (група Б – 106,4 та 107,2 відповідно; група А – 108,65) рівнем розвитку інтелектуальних здібностей, що

відповідно до статистичних таблиць оцінки норми тесту Векслера спостерігається у понад 50% населення досліджуваної нами вікового діапазону.

Тест «Самооцінка емоційних станів» А. Уессман, Д. Рікс для визначення особливостей функціонування та рівня розвитку емоційного компоненту свідчить про благополучний емоційний стан у групі А (27,2) та дещо нижчий показник в групі Б (23,9 та 23,05), що відповідає середньому рівню (рис. 4).

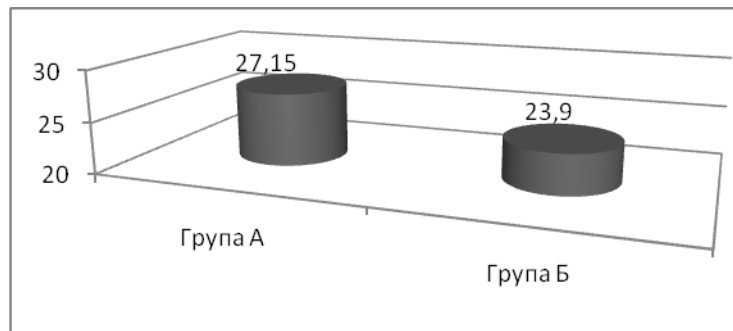

Рис.4. Графік середніх показників рівня емоційної бадьорості серед груп дослідження (тест «Самооцінка емоційних станів» А. Уессман, Д. Рікс)

У загальному розумінні емоційний стан характеризує емоцій людини, відображає її положення щодо об'єктів навколишнього середовища. Очевидно, що такий стан можна спостерігати як зовні, так і внутрішньо. Внутрішній стан емоцій фіксується свідомістю суб'єкта на певний момент часу тих відчуттів благополуччя (неблагополуччя) як організму в цілому, так і його частин. Зовні оцінка стану емоцій фіксується висловлюваннями випробуваного за певними ознаками. Так, бачимо, що група звичайних студентів, які не мали досвіду вимушеного переселення в межах країни, почуваються трохи краще, ніж внутрішньо-переміщені студенти. Другі (рис.5.), окрім того, не мають чітко вираженого полюсу на континуумі «спокій-тривога» (5), «енергійність-втома» (5,5), «впевненість в собі-безпорадність» (5,5). Разом з тим, вони дещо несміливі, присоромлені, похливі, пригнічені, не рішучі (4,2).

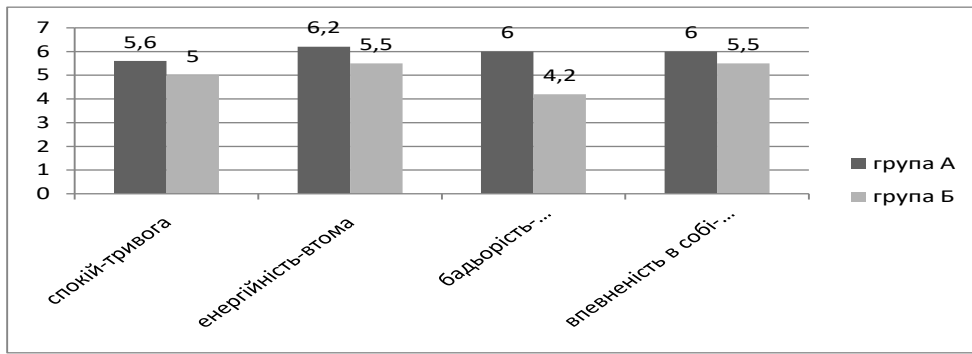

Рис. 5 Графік середніх показників за шкалами тесту «Самооцінка емоційних станів»

А. Уессман, Д. Рікс у групах дослідження

Отже, група А в цілому володіє вищим рівнем емоційного підйому (27,2), в порівнянні з групою Б (23,9).

Головна ціль нашого емпіричного дослідження була у визначенні ролі соціально-комунікативних навичок в процесі соціально-психологічної адаптації внутрішньо-переміщених осіб. Для оцінки цього міжособистісно-орієнтованого компонента було використано методику КОЗ, саме шкалу оцінки комунікативних здібностей (рис.6.).

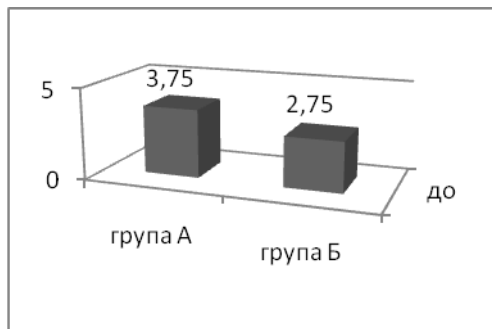

Рис.6. Графік середніх показників рівня розвитку комунікативних здібностей серед груп дослідження (методика КОЗ)

Середній коефіцієнт 3,75 у групі А свідчить про середній рівень розвитку комунікативних здібностей; подібного результату (3,1). Так, бачимо, що цей рівень згідно з ключем методики характеризується прагненням до контакту з людьми, без обмежень кола знайомств, відстоюванням своєї думки. Однак «потенціал» цих схильностей не відрізняється високою стійкістю. Найвний рівень комунікативних здібностей свідчить про необхідність продовження їх розвитку.

Для оцінки кінцевого показника успішності соціально-психологічної адаптації індивіда у навколишньому середовищі, умовах, соціумі тощо було використано методику дослідження соціально – психологічної адаптації К. Роджерса – Р. Даймонда.

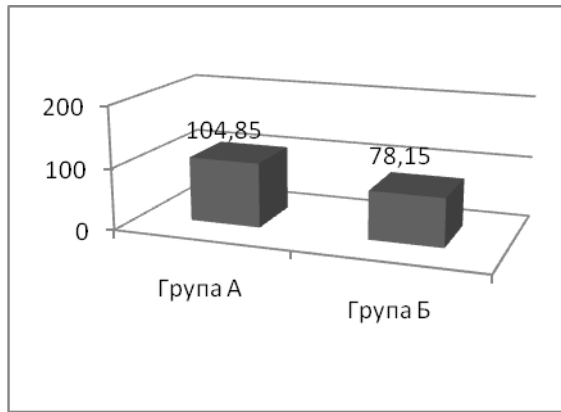

Рис.7. Графік середніх показників рівня адаптації серед груп дослідження (методика дослідження соціально-психологічної адаптації К. Роджерса – Р. Даймонда)

Нормативними показниками рівня адаптації відповідно до ключа та статистичних таблиць оцінки норми прийнято вважати діапазон значень від 68 до 136. Як бачимо з діаграми рис.7, група А є досить добре адаптованою до умов свого середовища (104,85); схожий результат маємо і у Групі Б (78,2), що також належить до діапазону норми, хоч і є дещо нижчим у кількісному вираженні.

Висновки

Перспектива подальших досліджень Таким чином, первинний аналіз емпіричних показників за результатами методик, використаних в даному емпіричному дослідженні розвитку соціально-комунікативних навиків як чинника успішної соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб свідчить про те, що група Б, яку склали внутрішньо-переміщені особи, володіє не чітко вираженим мотиваційним полюсом – тенденцією до мотивації до досягнення успіху (10,5); середнім рівнем розвитку інтелектуальних здібностей (106,4); дещо зниженим рівнем емоційного стану (23,5); нижче середнього рівня розвитку комунікативних здібностей (2,75); загальний показник адаптації в межах норми (78,2).

Враховуючи результати дослідження, перед нами постало питання, яке потребує подальшого дослідження, зокрема, додаткової перевірки потребує припущення про значення інших, окрім комунікативного, мотиваційного, емоційного та когнітивного компонентів в процесі соціально-психологічної адаптації внутрішньо-переміщених осіб. Це відносимо до перспективи дослідження. Також задля більшої об'єктивності даних вважаємо за необхідне збільшити обсяг вибірки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Емельянов Ю. Н. Активное социально-психологическое обучение / Ю. Н. Емельянов. – Москва: МГУ, 2015. – 276 с.

2. Виртосу І. Рік потому, або Я – не переселенець, я – людина [Електронний ресурс] / І. Виртосу // Українська Правда. – 2015. – Доступний з : http://life.prawda.com.ua/society/2015/05/24/194334/view_print/
3. Зиновьев Д. В. Социокультурная толерантность – ее сущностные характеристики: навч. посіб. / Д. В. Зиновьев. – Москва, 2014. – 201 с.
4. Морев М.В., Каминский В.С. Методологические особенности изучения социальных настроений на региональном уровне // Проблемы развития территории. – 2013. – № 5 (67). – С. 96–103.
5. Прозорова Е.В. Педагогические условия развития коммуникативной компетентности / Е.В.Прозорова // Мир психологии. – 2017.- № 2. – С. 191-202
6. Семигіна Т. В. Соціальна підтримка внутрішньо переміщених осіб Український соціум / Т. В. Семигіна, Н. Є. Гусак, С. О. Трухан. – Київ, 2015. – 266 с.
7. Центр Разумкова. Інформаційно-аналітичні матеріали: Ідентичність громадян України в нових умовах: стан, тенденції, регіональні особливості, – 2016. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://razumkov.org.ua/upload/Identi-2016.pdf>
8. Чуприна О. О. Формування національних інструментів надання допомоги внутрішньо переміщеним особам / О. О. Чуприна // Вісн. Донецьк. нац. ун-ту: Серія В. “Економіка і право”. – 2015. – № 1. – Вінниця: Вид-во ДонНУ, 2015. – С. 467.
9. Шляхи вирішення проблеми внутрішніх переміщених осіб: деякі уроки із зарубіжного досвіду / Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/migrac_probl-a598d.pdf

Рецензент:

***Шугай М.А.**, кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології і педагогіки
Національного університету «Острозька академія»*

УДК 159.942

Луньова Марія Юріївна,

*студентка IV курсу спеціальності «Психологія»
факультету політико-інформаційного менеджменту
Національного університету «Острозька академія»*

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МОТИВАЦІЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ

Стаття присвячена аналізу мотивації навчальної діяльності студентів, рівню її сформованості, чинникам, що формують та важливості процесу мотивації для успішного навчального процесу. Розглянуто особливості формування мотивації до навчальної діяльності. Описано методи і результати дослідження.

Ключові слова: *мотивація, студенти, навчання, навчальна діяльність, мотив, мета.*

The article is devoted to the analysis of the motivation of educational activity of students, the level of its formation, factors forming and the importance of the process of motivation for a successful educational process. The peculiarities of formation of motivation for educational activity are considered. The methods and results of the research are described.

Key words: *motivation, students, learning, educational activity, motive, purpose.*

Актуальність дослідження полягає у тому, що мотивація як стан тісно пов'язується з успішністю діяльності. При відсутності у людини належного мотиваційного рівня успішність виконуваної ним діяльності вельми проблематична. Люди мотивовані на уникнення невдач, часто не знаходять самостійну таку сферу активності, де можна було б реалізувати свої потенційні можливості [8]. Перебудовуючи діяльність через створення ситуації успіху, можна забезпечити зміну внутрішньоособистісної мотивації, що сприятиме певній перебудові на рівні особистості. Дослідження багатьох авторів (Д. Аткинсон, Д. Макклеланд, А.К. Маркова, Ю.М. Орлов, Х. Хекхаузен та ін.) Говорять про те, що мотивація досягнення успіху і мотивація уникнення невдач є важливими видами людської мотивації.

Від них, як вважають дослідники, багато в чому залежить доля і становище людини в суспільстві. Однак не можна забувати, що якщо мотивація – стан, що відображає рівень прагнення суб'єкта до реалізації певних мотивів, то і особистісні особливості людини також можуть визначати мотивацію [5].

Проблема вивчення мотиваційної сфери стає особливо актуальною в процесі навчання у вищому навчальному закладі, оскільки однією з найважливіших завдань навчання є розвиток особистості студентів в процесі формування майбутнього фахівця-професіонала.

Процес навчання повинен сприяти становленню студента як активного суб'єкта своєї діяльності, здатного долати труднощі, що прагне до успіху, до високоякісної виконання діяльності. Оскільки мотивація впливає на успішність навчання, виконання професійної діяльності, визначає особистістю активність студентів у навчальному процесі та успішність у майбутній професійній діяльності, представиться актуальним проаналізувати зв'язок мотивації з індивідуально особистісними характеристиками студентів, що б можна було керувати процесом навчання [7].

Аналіз останніх досліджень та публікацій: Аналіз наукової літератури свідчить про те, що проблемі навчальної мотивації, питанням її формування та розвитку присвячено багато досліджень. Починаючи з 50-х років минулого століття, мотивація навчання стає об'єктом вивчення як вітчизняної так і зарубіжної педагогічної психології. Загальні питання структури мотиваційної сфери особистості (потреби, мотиви, інтереси, ідеали, прагнення, установки і таке інше) широко розглядалися в дослідженнях психологів В. Асєєва, Д. Брунер, Б. Вайнер, Л. Виготського, В. Вілюнаса, Т. Гільберта, Б. Додонова, І. Дубровіної, В. Ковальова, К. Левіна, О. Леонт'єва, Д. Макклеланду, А. Маслоу, С. Мерліна, С. Рубінштейна, Ф. Олпорт, Б. Скіннер, Е. Томпсон, Д. Узнадзе, Х. Хекхаузен, П. Якобсона.[9]

Проблеми формування навчальної мотивації вивчали та досліджували багато педагогів і психологів. Для визначення ефективності процесу формування позитивної навчальної мотивації студентів важливими є праці Ю. Бабанського, В. Богословського, Л. Василенко, А. Виноградової, М. Алексєєвої, В. Галузяка, В. Давидова, Д. Ельконіна, М. Заброцького, Є. Ільїна, С. Максименка, А. Маркової, Т. Матись, М. Мільмана, В. Окоця, А. Орлова, О. Савонько, М. Савчина, М. Сметанського, А. Степанова, З. Хізроєвої, В. Шахова, С. Рубінштейна та інших. Питання мотивації діяльності студентів у процесі навчання у вищому навчальному закладі при застосуванні різних навчальних завдань досліджують В. Білоус, Л. Горюнова, С. Занюк, В. Козаков, О. Коваленко, Л. Орбан-Лембрик, А. Цимбалюк і С. Цимбалюк, Є. Шматков та ін.[5]

Метою статті є теоретичний аналіз та емпіричне дослідження психологічних особливостей мотивації до навчання у студентів.

Виклад основного матеріалу: Мотивація до навчання є однією із головних умов реалізації навчально-виховного процесу. Вона не тільки сприяє розвитку інтелекту, але і є

чинником удосконалення людини в цілому. Формування мотивації у студентів до навчально-пізнавальної діяльності – є одною з головних проблем сучасної школи.

Її актуальність обумовлена оновленням змісту навчання, постановкою завдань, формування у школярів прийомів самостійного набуття знань, пізнавальних інтересів, життєвих компетенцій, активної життєвої позиції, здійснення в єдності ідейно-політичного, трудового, морального виховання студентів, введенням профільного навчання у старших класах. Соціальне замовлення суспільства вимагає від закладів освіти підвищення якості навчання та виховання, розвиток та формування конкурентно спроможного випускника, запобігання формалізму в оцінці результатів праці студентів та вчителів [11].

Для вивчення мотиваційної сфери особистості була присвячена велика кількість наукових вітчизняних досліджень (О. Леонтьєв, В. Вілюнас, Є. Ільїн, В. Ковальов Г. Костюк, С. Максименко, В. Мерлін, П. Симонов, П. Якобсон та ін.) і зарубіжних авторів (Дж. Аткинсон, Р. Холл, А. Маслоу, Х. Хекхаузен та ін.) [1]. Також чимало вітчизняних науковців вивчали проблему властивостей ціннісно – мотиваційної сфери студентів, а саме І. Абрамович, Е. Балашов, Л. Буйновська, Г. Гандзілевська, М. Горська, В. Карнаухов, В. Климчук, О. Ларіна, Л. Попова, Г. Радчук, І. Пасічник, Р. Цветкова та ін. Сутність і закономірності формування особистості та її мотивації у юнацькому віці вивчали Л. Божович, Д. Ельконін, І. Пасічник, Г. Цукерман [1].

Говорячи про навчальну мотивацію, потрібно в першу чергу дати характеристику поняттю «мотивація». Існують різні трактування сучасними психологічними школами поняття «мотивація» і «мотив». Так, психологи школи біхевіоризму, під мотивом розуміють дію зовнішніх і внутрішніх стимулів, які викликають активізацію поведінки [9].

Різні вчені також вкладають в це поняття свій сенс. В одному випадку мотивацію розглядають як сукупність факторів, що підтримують і направляють, тобто визначають поведінку (К. Мадсен; Ж. Годфруа), в іншому випадку – як сукупність мотивів (К. Платонов), в третьому – як спонування, що викликає активність організму і визначає її спрямованість [12].

Крім цього мотивування розглядається так само як процес психологічної регуляції певної діяльності (М.Ш. Магомед-Еміне), як процес дії мотиву і як механізм, що з'ясовує виникнення, напрямок і способи здійснення конкретних форм діяльності (І. Джідарьян), як комплексна система процесів, що відповідає за спонування і діяльність (В. Вілюнас) [10].

У вітчизняній психології мотив виступає в ролі відображення реальності, що спонукає людину до діяльності і направляє цю діяльність на задоволення визначеної потреби (А.Н. Леонтьєв, С.Л. Рубінштейн) [8]. Відмінності в даному підході визначаються тим, що

А.Н. Леонтьєвим мотив розглядається як предмет потреби, а Л. Рубінштейн – як переживання цієї потреби і її задоволенням.

Навчальна мотивація, як і будь-який інший її вигляд, системна. Вона характеризується спрямованістю, стійкістю і динамічністю. Так, в роботах Л.І. Божович і її співробітників, на матеріалі дослідження учбової діяльності зазначалося, що вона збуджується ієрархією мотивів, в якій домінуючими можуть бути або внутрішні мотиви, пов'язані зі змістом цієї діяльності її виконанням, або широкі соціальні мотиви, пов'язані з потребою учня зайняти певну позицію в системі суспільних відносин [14]. При цьому з віком відбувається розвиток взаємодіючих потреб і мотивів, зміна провідних домінуючих потреб і їх ієрархізації. Відповідно при аналізі мотивації навчальної діяльності необхідно не тільки визначити домінуючий стимул (мотив), але і врахувати всю структуру мотиваційної сфери людини [4].

А.К. Маркова підкреслює ієрархічність будови навчальної мотивації, куди входять потреба, сенс, мотив, мета, емоції, відношення і інтерес [7]. Інтерес визначається «як наслідок, як одне з інтегральних проявів складних процесів мотиваційної сфери», і тут важлива диференціація видів інтересу і ставлення до навчання. Згідно А.К. Маркової, інтерес до навчання може бути широким, які планують, результативним, процесуально-змістовним, учбово-пізнавальним і його перетворює. Важливість створення умов виникнення інтересу до вчителя, до навчання (як емоційного переживання задоволення пізнавальної потреби) і формування самого інтересу наголошувалася багатьма дослідниками [10].

Аналізуючи роботи вітчизняних психологів і педагогів з даної проблеми можна прийти до висновку, що навчальна діяльність забезпечується взаємодією цілого ряду мотивів: інтересом до нових фактів, бажанням зрозуміти сутність тих чи інших явищ, опанувати нові навички, прагненням до досягнення певного результату, до пошуку способів вирішення завдання, задоволенням від інтелектуальної роботи і т.д. [5].

Пізнавальна діяльність студента полімотивовані успішність її здійснення визначається особливостями ієрархії навчально-пізнавальних мотивів учня.

Проблема мотивації до навчальної діяльності є однією з головних і найважливіших проблем в психології. Оскільки вчення вводить людину в сферу активного соціального життя, готує до діяльності – пізнання, праці, самоосвіти [11].

Вивчення мотивів до навчання надзвичайно важлива, оскільки вона свідчить про якість навчальної діяльності та подальший професійний розвиток студента. Під впливом мотивації до навчання формується світоглядна позиція студента, поведінкові реакції,

внутрішній емоціональний стан, який впливає на уявлення не лише про навколишній світ, а і на власний внутрішній світ, на адекватну оцінку ситуації і адекватне її сприйняття [7].

Саме за допомогою емпіричного дослідження ми намагалися визначити основні характеристики мотивації студентів до навчальної діяльності.

У дослідженні приймало участь 25 студентів ($n=25$) групи Пс-31 Національного університету «Острозька академія». Для емпіричного визначення основних психологічних характеристик навчальної мотивації студентівми застосували такий психодіагностичний інструментарій:

1. Методика діагностики особистості на мотивацію до успіху Т. Елерса, за допомогою якої визначається орієнтація студента на успіх та рівень боязні невдач.

2. Методика вивчення мотивації навчання Т.І.Льїної, яка дозволяє вивчити структуру мотивації навчання у виші. Диференціація відповідей здійснюється за трьома шкалами: «набуття знань», «оволодіння професією», «отримання диплому».

3. Методика діагностики мотивів навчальної діяльності студентів за А.А. Реан і В.А. Якуніною в модифікації Н.Ц. Бадмаєва, яка дозволяє визначити такі складові мотивації навчальної діяльності студентів як, комунікативні мотиви, мотиви уникання, мотиви престижу, професійні мотиви, творчі мотиви, навчально-пізнавальні мотиви та соціальні мотиви.

Проаналізувавши отримані результати по двом методикам (Методика діагностики особистості на мотивацію до успіху Т.Елерса та методика вивчення мотивації до навчання у ВНЗ Т.І.Льїна), ми визначили, що мотивація на досягнення успіху ($M=16,20; SD=6,652; t=12,177; p \leq 0,01$) дійсно впливає на мотивацію до навчання ($M=7,24; SD=2,666; t=13,579; p \leq 0,01$).

Таблиця 1. Оцінка середніх значень за допомогою одно вибіркового Т-критерію Ст'юдента

	Значення що перевіряється = 0					
	Т	ст.св.	Значимість (2-стороння)	Різниця середніх	95% довірчий інтервал різниці середніх	
					Нижня межа	Верхня межа
Мотивація до успіху	12,177	24	,000	16,200	13,45	18,95
Мотивація до навчання	13,579	24	,000	7,240	6,14	8,34

Можемо твердити, що мотивація на досягнення успіху є фактором, який обумовлює підвищення мотивації до навчання у студентів.

Також ми проаналізували результати ще однієї методики на діагностику навчальної мотивації (А.А.Реан, В.А.Якунін, Н.Ц.Бадмаєва) і визначили, що серед усіх мотивів до навчання вибір студентів переважає на навчально-пізнавальних та професійних мотивах (Див. Рис.1).

Рис 1. Результати методики діагностики навчальної мотивації (А.А.Реан, В.А.Якунін, Н.Ц.Бадмаєва)

Це можна описати тим, що навчання у ВНЗ сприяє успішному майбутньому професійному становленню. І саме здобуття спеціальних знань і є визначальною причиною переважання навчально-пізнавальних мотивів. Студенти розуміють, що для кращого професійного становлення у майбутньому їм потрібно набувати спеціальні знання та навички. І саме тому це і є одним з визначальних мотивів до навчання у студентської молоді.

Також ми окремо проаналізували методику на визначення мотивації до успіху Т.Елерса з якої можна зробити заключення, що саме високий рівень мотивації бути успішним у навчанні, професії і загалом у майбутньому і сприяє тому, що студенти починають активно здобувати знання у закладах, які надають вищу освіту.

Рис. 2. Методика визначення мотивації до успіху Т.Елерса.

Сучасні студенти бажають успішного майбутнього і тому вважають, що в цьому їм допоможе навчання професійним навичкам та здобуття спеціальних знань, які стосуються їх майбутньої діяльності.

Але найголовніший аналіз визначальних факторів мотивації до навчання у студентів ВНЗ досліджувався за допомогою методики на визначення мотивації до навчання у ВНЗ Т.І.Льїної (Рис. 3).

Можна зробити висновок, що саме здобуття професійних знань пов'язане з тим, що студенти йдуть навчатись у ВНЗ. Аналогічно з результатами попередньої методики. А ось просто отримання диплому про вищу освіту у сучасних студентів майже не переважає. І це дуже хороший результат, адже це доводить те, що молодь у майбутньому стане кваліфікованими та компетентними спеціалістами, які володіють професійними знаннями та спеціальними навичками.

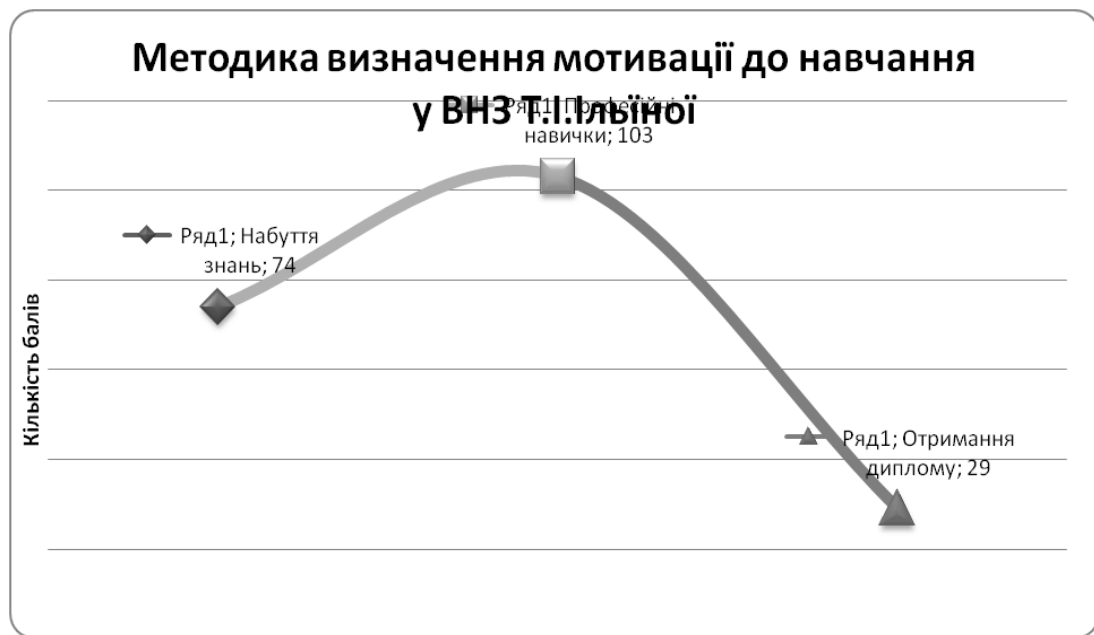

Рис.3. Методика визначення мотивації до навчання у ВНЗ Т.І.Львівської

За результатами статистичної обробки даних можна зробити висновок, що сучасна молодь прагне здобувати знання у ВНЗ для досягнення успіху у майбутньому професійному становленні. А також саме у таких закладах вони будуть здобувати необхідні знання, вміння та навички, які будуть допомагати їм успішно займатись своєю діяльністю та бути корисними для інших людей і для України загалом.

Ми вважаємо, що дане емпіричне дослідження показало те, що сучасні студенти усвідомлюють всю важливість здобуття вищої освіти. А також здобуття професійних знань для власного становлення як професіоналів власної справи.

Отже, на основі теоретичного матеріалу ми розглянули психологічні особливості формування мотивації до навчальної діяльності, тому можна стверджувати, що мотивація до навчання займає серед чинників, які зумовлюють ефективність навчально – виховного процесу, провідне місце.

Також слід зазначити, що основними факторами, які мають вплив на формування продуктивної мотивації до навчання, виокремлені зміст навчального матеріалу, організація навчальної діяльності, її колективні форми і т.п.

Нашим завданням було дослідити особливості мотивації навчальної діяльності студентів, за результатами методики Т.Елерса, можна зробити висновок, що сучасні студенти бажають успішного майбутнього і тому вважають, що в цьому їм допоможе навчання професійним навичкам та здобуття спеціальних знань, які стосуються їх майбутньої діяльності.

Також проаналізувавши результати методики Т.Ільїної, можна стверджувати, що сучасне покоління хоче здобувати знання у виші для досягнення успіху у майбутньому житті.

За результатами методики діагностики навчальної мотивації (А.А.Реана, В.А.Якуніна, Н.Ц.Бадмаєва) ми визначили, що серед усіх мотивів до навчання вибір студентів переважає на навчально-пізнавальних та професійних мотивах. Можна сказати, що навчання у ВНЗ сприяє успішному майбутньому становленню.

Можна зробити висновок, що мотивація студентів до навчання пояснюється їх спрямованістю до успіху та здобуття професійних знань та навичок для майбутнього становлення як спеціалістів.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробці та впровадженні в навчальний процес засобів активізації мотивації до здобуття професійних знань. При цьому, варто зосередити зусилля на розробці таких засобів, які можна було би застосувати паралельно з навчальним процесом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балашов Е.М. Особливості соціально-психологічних установок студентів у мотиваційно-потребовій сфері (Peculiarities of Social and Psychological Determinants of the Student's Need-Motivational Sphere) Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія і педагогіка». Вип. 30 (2014): 8-11.
2. Балашов Е.М. Психологічні особливості та механізми саморегуляції в навчальній діяльності студентів // Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія "Психологія і педагогіка", 2017, вип. 5, С. 5-13.
3. Балашов Е.М. Саморегуляція особистості як психологічна проблема // IV Всеукраїнська науково-практична конференція "Гуманітарні, природничі та точні науки як фундамент суспільного розвитку" (м. Харків, 26-27.01.2018), 2018, С. 42-47.
4. Беляева И.Ф. Трудовая мотивация. Механизмы формирования и функционирования // Изменения в мотивации труда в новых условиях/ Беляева И.Ф.- М.: НИИ труда. – 2011. – С.73.
5. Богиня Д.П. Еволюція теорій мотивації на рубежі XXI ст.// Регіональні перспективи/ Богиня Д.П. – 2012. – № 3- 4 (22-23) – С. 5-8.
6. Болгаріна В. С. Вивчення мотивації учіння засобами педагогічної соціології / В. С. Болгаріна, Л. Й. Гуменюк // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 4. – с. 7–14.

7. Дайнеко В. І. Мотивування освіти – важливий фактор її продуктивності / В. І. Дайнеко // Нові технології навчання. – 2015. – 45 с.
8. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы/ Ильин Е.П. – СПб.: Издательство «Питер», 2010. – 512с.
9. Тимошенко И.И. Мотивация личности и человеческих ресурсов/ И.И. Тимошенко, А.С. Соснин. – К.: Изд. Европ. ун-та, 2011. – 576с.
10. Шинкаренко В.Г. Система мотиваційного моніторингу працівників підприємства/ В.Г. Шинкаренко, О.Н. Криворучко// Україна: аспекти праці, 2013. – № 4. – С. 27-32.
11. Якунин В. А. Педагогическая психология / В. А. Якунин. – СПб. : Изд-во Михайлова В. А. : Полипус, 2014. – 639 с.
12. Busato V. V., Prins F. J., Elshout J. J., Hamaker C. (2009) Intellectual Ability, Learning Style, Personality, Achievement Motivation and Academic Success of Psychology Students in Higher Education//Personality and Individual Differences.
13. Wolters C. A. (2010) Advancing Achievement Goal Theory: Using Goal Structures and Goal Orientations to Predict Students' Motivation, Cognition, and Achievement // Journal of Educational Psychology. Vol. 96.
14. Chirkov V., Ryan R. M., Kim Y., Kaplan U. (2011). Differentiating Autonomy from Individualism and Independence: A Self-Determination Theory Perspective on Internalization of Cultural Orientations and Well-Being// Journal of Personality and Social Psychology. Vol. 84. No 1. P. 97–110.
15. Brandão M., Teixeira A. (2009) Crime without Punishment: An Update Review of the Determinants of Cheating among University Students. FEP Working Papers No 191.

Рецензент:

Шугай М.А., кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології і педагогіки
Національного університету «Острозька академія»

Мамчур Вікторія Степанівна,
*студентка IV курсу спеціальності «Психологія»
факультету політико-інформаційного менеджменту
Національного університету «Острозька академія»*

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕФЛЕКСИВНОСТІ В НАВЧАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ

В статті висвітлюються психологічні особливості рефлексивності в навчальній діяльності студентів. Під рефлексією ми розуміємо специфічний вид мисленнєвої діяльності студентів, націлений на осмислення та аналіз процесу, методів, результатів особистої навчальної діяльності. Описані головні види, рівні, компоненти та значення рефлексивності в навчальній діяльності студентів.

Ключові слова: *рефлексія, рефлексивність, навчальна діяльність, студенти*

The article deals with the psychological features of reflexivity in students' educational activity. Under reflexion, we understand the cessational form of student thinking, aimed at comprehension and analysis of the process, methods, and outcomes of personall earning activities. The main types, levels, components and values of reflexivity in the students' educational activity are described.

Keywords: *reflection, reflexivity, educational activity, students*

Постановка проблеми. В останні роки простежується підвищення наукового інтересу до дослідження феномену «рефлексія» в навчальній діяльності. Це зумовлено тим, що вміння рефлексувати є базовою навичкою, обов'язковою для оволодіння студентами, що навчаються у вищих навчальних закладах. Проте, простежується значний дефіцит науково-практичних знань про психологічні особливості рефлексивності студентів в навчальній діяльності, незважаючи на досить давнє дослідження поняття рефлексії.

Варто зазначити, що рефлексія відіграє ключову роль в навчальній діяльності. Мета рефлексії полягає у виявленні та усвідомленні студентами таких компонентів навчання – змісту, сенсу, способів, проблем та шляхів їх вирішення, результатів навчальної діяльності. Без розуміння основних способів свого навчання, механізмів пізнання та мисленнєвої діяльності студенти не зможуть осмислити та використати знання, отримані в ході навчання.

Рефлексія допомагає студентам осмислити інформацію, сформулювати одержувані результати, визначити цілі роботи, відредагувати власний освітній план. Рефлексія в цьому випадку виступає не лише як підсумок навчальної діяльності, але і початкова ланка освітнього процесу.

Великий внесок у розробку проблем рефлексії зробили такі вчені, як А.В.Карпов, І.С.Ладенко, І.М.Семенов, Ю.Степанов, І.Гуткіна, Г.П.Щедровицький, Д.Блум, Лі Картон, Д. Ніколь, Д. Макфарлан-Дік та інші.

Об'єктом нашої статті є рефлексія як компонент навчальної діяльності.

Предметом є психологічні особливості рефлексивності студентів у навчальній діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наш час рефлексія є міждисциплінарним поняттям і активно вивчається в філософії, педагогіці та психології.

У психологічній науці рефлексія розуміється як психічний механізм, що забезпечує існування діяльності людини. Рефлексія відіграє вирішальну роль у реалізації особистості. Вона є процесом, за допомогою якого людиною здійснюється самопізнання, пізнання свого внутрішнього світу, психічних станів та процесів. Проте, рефлексія має двосторонній характер, адже це не тільки пізнання себе, але й встановлення того, як інші люди сприймають, розуміють її, усвідомлення їх когнітивних уявлень та емоційного відношення до неї [6].

У контексті нашого дослідження психологічних особливостей рефлексивності навчальної діяльності студентів, під рефлексією ми будемо розуміти вид мисленнєвої діяльності студентів, націлений на осмислення та аналіз процесу, методів, результатів особистої навчальної діяльності.

Навчальна діяльність студентів неможлива без рефлексії – пошуку, самооцінки, обговорення із собою власного досвіду навчання, реального й уявлюваного. Засвоєння відбувається тільки тоді, коли в справу включається керована рефлексія, за рахунок якої і виокремлюються схеми діяльності – способи розв'язування завдань.

Високий рівень розвитку рефлексії дає можливість студентам:

1. Усвідомити, чого студент вже навчився.
2. Здійснити оцінку власного рівня розуміння начального матеріалу, спланувати план подальшої реалізації цього плану в практичному житті, трудовій діяльності.
3. Провести порівняльний аналіз власного сприйняття із думками, почуттями, поглядами одногрупників, за потреби відкоригувати певні аспекти.

4. Усвідомлення своїх дій та прогнозування подальших кроків навчальної діяльності [4].

А. Хуторський зазначав, що рефлексивність студентів має носити не епізодичний характер, а бути невід'ємною складовою усього навчального процесу. На думку ученого, рефлексія – це не пригадування головного із заняття і не формулювання висновків, а усвідомлення способів діяльності, виявлення її смислових особливостей, освітнього зростання студента. Студент не просто усвідомлює зроблене, він ще усвідомлює способи діяльності, тобто те, як це було зроблено.

Дослідник виділяє такі показники розвинутих рефлексивних вмінь студента в навчальній діяльності:

1. Усвідомлення студентом особливостей, структури, етапів, способів навчальної діяльності.
2. Усвідомлення себе як суб'єкта навчальної діяльності.
3. Прагнення студента до пізнання себе, до розкриття свого потенціалу, пізнання своїх можливостей та здібностей і визначити їх рівень в порівнянні із вимогами навчальної діяльності.
4. Здатність до самоспостереження, самоконтролю себе в навчанні із метою саморегуляції.
5. Аналіз особистого росту в навчальній діяльності.
6. Присутність адекватної самооцінки, розуміння відношення інших, прийняття оцінки іншими власних результатів.[8]

Д. Кембер, Ж. МакКей та група інших дослідників дали таке визначення рефлексії – це відображення, що здійснюється шляхом ретельного переосмислення та оцінки свого досвіду, переконань та знань. Він також виокремив чотири рівні рефлексії студентів.

1. Звичайна дія. Це найнижчий рівень рефлексії. Відбувається тоді, коли студенти не замислюються над своїми діями, автоматично виконуючи їх. Студент відповідає на запитання вже готовими фразами, пише письмову роботу перефразовуючи чи узагальнюючи матеріал без реального розуміння. Нездатні дати відповіді на уточнююче запитання.

2. Розуміння. На цьому рівні є спроба зрозуміти тему або поняття. Проте, поняття розуміється лише як теорія, не будучи пов'язане з особистим досвідом або практичним використанням. Студент сильно покладається на те, що сказав підручник чи викладач. Точно та зрозуміло відтворюють зміст, але не здатні мати власну позицію.

3. Відображення. На цьому рівні студенти не тільки мають точне розуміння, вони відображають це розуміння і здатні пов'язувати його з особистим досвідом або можуть

робити практичне застосування. Демонструють особисту думку, яка виходить за межі книжкової теорії, готові брати активну участь в обговоренні даного питання.

4. Критичне відображення. Цей найвищий рівень рефлексії, що передбачає трансформацію особистості. «Багато наших дій регулюється низкою вірувань і цінностей, які майже несвідомо асимілювалися з нашого досвіду та навколишнього середовища. Для того, щоб зазнати змін в особистості, ми повинні визнати та змінити ці чинники» [26, с. 374]. Викладачі не повинні очікувати такого рівня рефлексії швидко або часто, коли студенти розвивають рефлексивні навички. Навіть професіонали не змінюють те, у що вони вірять щотижня. Освіта дійсно викликає трансформаційні зміни студентів частіше, тому що рано студенти не мають вкорінені поняття про область знань. Але критична рефлексія – це процес, який зазвичай відбувається з часом. Студенти починають з визнання своїх поглядів, а нова інформація, нові враження перешкоджає цій системі поглядів, змушуючи студентів реконструювати або реформувати їх [10].

На відмінну від Д. Кембер, Ж. МакКей – Русул Алрубайл виділив 4 рівні рефлексії, опираючись не на глибину процесу рефлексії студентів, а на розгортання його в часовому проміжку під час навчання.

1 рівень – «Студент перед початком навчання»

Студент вже має певні попередні знання, переваги, припущення, упередження, почуття щодо теми/предмету. На цьому рівні викладач має тісно співпрацювати з студентами, щоб зрозуміти весь комплекс почуттів студентів, адже це допоможе зрозуміти шляхи, які студент використовуватиме протягом усього процесу навчання. Іншими словами, таким чином викладач буде більш включеним в процес навчання студента, що дозволить студентам відкрито говорити/писати про свої враження, почуття, думки, ідеї. Це забезпечує основу для рефлексії навчальної діяльності.

2 рівень – «Студент під час навчання»

На даному рівні важливо визначити найефективніші способи навчання студентів та найкращий педагогічний стиль викладача. Дієвим способом визначити очікування студентів є запитання до студентів, це дозволить викладачу зорієнтуватися і обрати ефективні методи і стратегії навчання.

Для студента цей рівень рефлексії дозволяє ознайомитись з тим, як вони вчать, і що вони змінять у процесі їхнього навчання.

3 рівень – «Студент після навчання»

Цей рівень рефлексії здатний спрямувати студентів на аналіз того, що вони навчилися, і чому було важливо вчитися. Рефлексія того, що вони навчилися є надзвичайно

важливим для того, щоб допомогти студентам побачити актуальність та сенс вивченого. Релевантність = мотивація – тому якщо студенти бачитимуть майбутні перспективи навчання, це буде відобразитися на мотивації до навчання.

4 рівень – «Студент йде вперед»

На цьому рівні рефлексії студенти будуть синтезувати своє навчання. Вони зможуть взяти те, що вони навчилися, і застосувати його в іншому місці. Тут вони беруть попередні роздуми про актуальність уроку та намагаються сприймати його, для використання в майбутньому. Хоча більшість із цих рівнів допомагають студентам критично мислити, саме на четвертому рівні студенти будуть застосовувати сильні навички критичного мислення для рефлексії, оскільки вони будуть відображати їх навчальний процес в цілому [11].

В процесі навчання відбувається зміна самого суб'єкта навчання, всі результати навчання знаходяться в суб'єкті. Тому рефлексія тут відіграє вирішальну роль. Головний принцип навчальної діяльності, де студент стає ключовим суб'єктом, можна окреслити так: студент бере на себе відповідальність за навчання, займає активну позицію, а викладач займає роль експерта чи помічника. Студент розуміє цілі навчання, кінцеві результати, і головним у цій діяльності стає усвідомлення та ґрунтовне, глибоке засвоєння інформації, з можливістю використання її в майбутньому, а не банальне заучування матеріалу.

Навчальна діяльність студентів спрямована на освоєння професійних знань та способів роботи в ході вирішення учбових завдань, що передбачає присутність таких компонентів, як: рефлексія, саморегуляція, самоконтроль, самооцінка, планування, цілепокладання, прийняття рішень.

Перелічені вище компоненти мають тенденцію до зростання з кожним наступним курсом, за умови добре спланованого та ефективно організованого навчального процесу, особливо на першому курсі навчання [4].

С. Максименко та І. Пасічник зазначають, що рефлексивні студенти в ході виконання мислительних та учбових дій враховують вимоги задач більш адекватно, це призводить до кращого узгодження індивідуального темпу роботи з особливостями вирішуваної задачі, що в свою чергу, стимулює зростання досягнень в навчанні [5].

В. Давидов виділяє формальний та змістовий рівні рефлексії. Формальний рівень рефлексії полягає в оцінці яким чином виконується дія, які кроки потрібно зробити для її виконання. У цьому випадку людина усвідомлює основи даної конкретної дії. Суть змістової рефлексії полягає в розумінні, чому дана дія виконується саме таким способом, а не яким іншим, і що в цьому способі служить успішному виконання даної діяльності [3].

Новиков зазначив, що для успішної навчальної діяльності студенти мають використовувати формальну та змістову рефлексії, що в свою чергу передбачає такий комплект навичок:

1. Проводити самоконтроль розумових та практичних дій.
2. Простежувати процес розгортання логіки власних суджень.
3. Уміти бачити протиріччя: незнайоме у відомому і загальному, незвичайне у звичайному, що є передумовою процесу мислення.
4. Відображати в собі спостережене явище, з метою його аналізу та розуміння.
5. Проводити діалектичний підхід до обговорення явища, ситуації, критичний аналіз з позиції різних «спостерігачів».
6. Вміння визначити послідовність та градацію етапів дій [7].

Процес рефлексії повинен бути постійно використовуваний в навчальній діяльності студентів. Тому вміння рефлексувати потрібно цілеспрямовано формувати. Існують різні форми освітньої рефлексії. Зокрема: обговорення чи графічне зображення змін, які відбулися, анкетування, фіксація дій по етапам. Завдання викладача – сприяти тому, щоб у студентів виникла потреба у відображенні знань, зворотньому зв'язку, потреба аналізувати свою діяльність, результати власної діяльності та діяльність інших членів групи [7].

Е. Балашов зазначає, що за допомогою рефлексії формується образ «Я», змінюються погляди на навколишній світ та суттєво розвивається мислення, розширюється кругозір та індивідуальний досвід. Рефлексія є критичним та креативним переосмисленням себе, світу, що є підґрунтям для розвитку найвищої форми розвитку психіки – самосвідомості. Рефлексія є важливим чинником самореалізації студентської молоді, оскільки завдяки ній відбувається розпредметнення сутнісних сил особистості студентів в актуальних соціально-культурних умовах, а також підвищується активність особистості студентів до реалізації власного цілісного образу [1].

І. Гуткіна зазначає, що від рівня сформованості рефлексивних вмінь у студента залежить ефективність його навчання. Важливе значення вона має при самостійній навчально-дослідницькій роботі студента. Значення рефлексії при самостійній роботі полягає в тому, що вона:

1. Дозволяє студенту регулювати власну активність.
2. Управляти навчальною та практичною діяльністю.
3. Аналізувати та критично оцінювати свою діяльність.
4. Визначити цілі, результати та особливості власної навчальної діяльності [2].

Навчальна діяльність, яка викликає труднощі у студентів вимагає використання рефлексії, за допомогою якої виявляються причини труднощів та пошук шляхів вирішення проблемної ситуації. До того ж, рефлексія слугує удосконаленню тієї діяльності, яка контролюється свідомістю, коли суб'єкт не просто робить щось, але і усвідомлює як він це робить.

Мета статті полягає в розкритті психологічних особливостей рефлексивності в навчальній діяльності студентів.

Основні результати дослідження. Головною метою дослідження було встановлення психологічних особливостей рефлексивності у навчальній діяльності студентів.

Вибірку нашого дослідження склали 89 студентів Національного університету «Острозька академія», різного віку та статі.

Для вивчення психологічних особливостей рефлексивності навчальної діяльності студентів ми обрали такий діагностичний інструментарій:

1. Методика діагностики рівня розвитку рефлексивності за А. В. Карповим
2. Опитувальник «Диференціальний тип рефлексії» Леонтьєва
3. Методика «Рівень вираженості та направленості рефлексії» М. Гранта

Проведення методики діагностики рівня розвитку рефлексивності за А. В. Карповим показало наступні результати:

Середній показник рівня розвитку рефлексивності у студентів дорівнює – 136 балів. Даний показник відповідає середньому рівню розвитку рефлексивності.

Найнижчий показник – 113 балів.

Максимальний показник – 162 балів.

Оскільки навчальна діяльність спрямована на розвиток рефлексивних вмінь студентів, ми порівняли середні значення рівня розвитку рефлексивності у студентів першого курсу та останніх – п'ятого та шостого курсів.

Використання Т-критерію Стьюдента для незалежних вибірок показало статистично значимі відмінності середнього значення рівня розвитку рефлексивності у студентів першого курсу з рівнем розвитку рефлексивності студентів п'ятого і шостого курсів [$p=0,05$]. Це свідчить, що показник рівня рефлексивності у студентів Національного університету «Острозька академія» з кожним наступним роком навчання зростає.

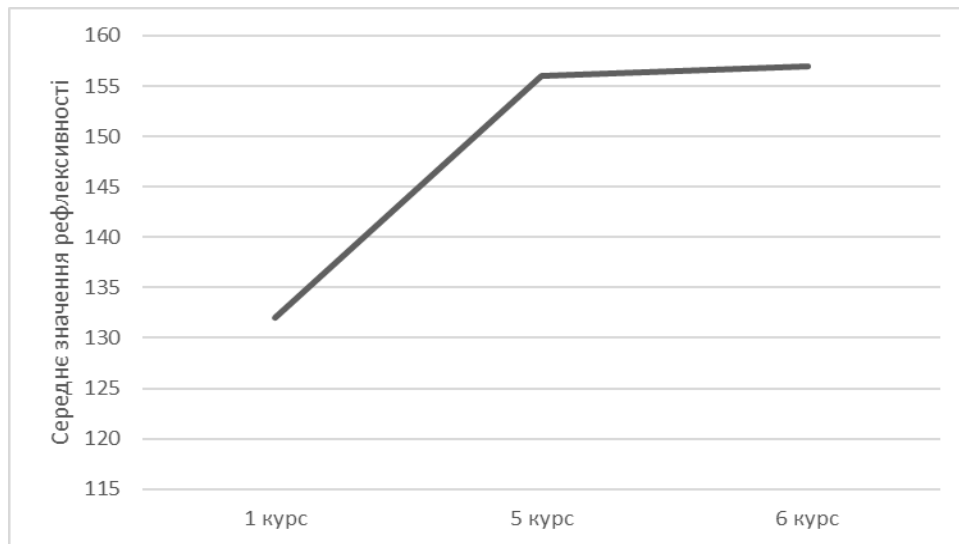

Рис. 1. Динаміка розвитку рефлексивних здібностей у студентів першого, п'ятого та шостого курсів згідно методики А. В. Карпова

Крім рівня розвитку рефлексивності методика дозволяє визначити психологічні особливості рефлексії в часовому спектрі: ретрорефлексію, ситуативну та перспективну рефлексії. Аналізуючи питання методики, ми виявили, що найбільше у студентів проявляється ретрофлексія. В початковій діяльності це може виражатися у схильності до аналізу вже виконаної діяльності і завершених подій. У цьому випадку предмети рефлексії – причини, мотиви, передумови того, що вже сталося, аналіз поведінки і стратегій в минулому, допущені помилки. Ця рефлексія виражається у тому як часто і наскільки довго студент аналізує та оцінює себе, свої результати події, що відбулися в минулому, і чи здатен він взагалі аналізувати минуле і себе у ньому та робити відповідні висновки.

Наступною за рівнем розвитку рефлексії у студентів є ситуативна рефлексія, яка забезпечує безпосередній контроль поведінки в актуальній ситуації, осмислення її елементів, аналіз теперішнього, здатність суб'єкта співвідносити свої дії з ситуацією і їх координація у відповідності зі зміною умов і власним станом. Поведінковими проявами цього виду рефлексії є обдумування студентами своєї навчальної діяльності, схильність до самоаналізу в конкретній ситуації, вміння приймати рішення в даний момент. Ситуативна рефлексія забезпечує активність, включеність студента «тут і зараз».

За аналізом питань, що відносяться до оцінки перспективної рефлексії ми виявили, що вона знаходиться на третьому місці. Перспективна рефлексія корисна для студентів, оскільки саме вона дає можливість робити прогноз на майбутнє, ставити мету та планувати кроки для її досягнення, визначати цілі на довготривалій термін, орієнтуватися на майбутнє.

Опитувальник «Диференціальний тип рефлексії» Леонтьєва показав такі результати:

Середнє значення рівня розвитку системної рефлексії у студенті в–36 балів. Середнє значення рівня розвитку інтроспекції дорівнює 24 бали. Середнє значення рівня вираженості квазірефлексії становить 20 балів.

Автор методики зазначає, що системна рефлексія є найбільш корисною для студентів у навчальній діяльності. Саме вона дає унікальну можливість дивитися на себе «з боку», виявити в собі певну якість, що є основою для подальшого самопізнання та роботою з власним внутрішнім світом. Вона дозволяє бачити одночасно себе в процесі навчання та сам об'єкт початкової діяльності. Системна рефлексія дозволяє бачити як весь процес навчальної діяльності, так і її окремі структурні елементи.

Ми використали Т-критерій Стьюдента для незалежних вибірок, щоб виявити відмінності середнього значення ситуативної рефлексії між представниками жіночої та чоловічої статі. Статистичний критерій не показав статистично значимих відмінностей рівня розвитку системної рефлексії у жінок та чоловіків [$p=0,86$].

Методика «Рівень вираженості та направленості рефлексії» М. Гранта дозволила визначити показники рефлексивності за шкалою саморефлексії та соціорефлексії.

Середній показник саморефлексії у студентів становить – 29 балів.

Середній показник соціорефлексії у студентів дорівнює – 35 балів.

Такі результати свідчать про те, що у студентів схильність до самоаналізу змісту і функцій власної свідомості, що включає такі компоненти як: цінності, інтереси, мотиви, механізми внутрішніх відчуттів, мислення, прийняття рішень, поведінкові зразки розвинуті на середньому рівні.

Показник соціорефлексії у 35 балів свідчить, що орієнтація на аналіз мислення інших людей, їх дій, взаємодію з ними та групову взаємодію, розуміння емоційного клімату та ставлення людей один до одного розвинуті у студентів на рівні вище середнього.

Висновки та перспектива подальших досліджень. В даній статті було проаналізовано психологічні особливості рефлексивності в навчальній діяльності студентів. Проаналізувавши емпіричні дані, отримані у результаті використання методик «Діагностика рівня розвитку рефлексивності за А. В. Карповим», опитувальник «Диференціальний тип рефлексії» Леонтьєва, та методика «Рівень вираженості та направленості рефлексії» М. Гранта ми встановили, що у студентів з середнім рівнем розвитку рефлексивності, найбільш розвинутою виявилася ретрорефлексія, а найменш перспективна рефлексія. Ми виявили статистично значимі відмінності рівня розвитку рефлексивних вмінь у студентів першого та п'ятого і шостого курсів. Нами було встановлено, що з кожним подальшим роком навчання рівень рефлексивності у студентів Національного університету «Острозька академія»

зростає. Опитувальник Леонтьєва показав, що рівень розвитку системної рефлексії у студентів відповідає середньому. Математичний критерій не показав статистично значимих відмінностей рівня розвитку системної рефлексії у чоловіків та жінок. Методика Гранта показала, що розвиток соціорефлексії та саморефлексії у студентів відповідає середньому.

Оскільки в рамках нашого дослідження ми не могли охопити всю сукупність психологічних характеристик рефлексивності студентів в навчальній діяльності, перспективу подальшого дослідження вбачаємо у продовженні вивчення даної тематики, оскільки актуальність дослідження є високою.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Балашов Е.М. Особливості самореалізації студентів в міжнародних волонтерських програмах : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук / Е.М. Балашов. – Острог, 2013.
2. Гуткина, Н.И. Личностная рефлексия в подростковом возрасте : автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата психологических наук / Н.И. Гуткина. – Москва, 1983. – 24 с. – Режим доступа : <http://www.psychlib.ru/inc/absid.php?absid=162974> . – 19.00.07 – педагогическая, детская и возрастная психология.
3. Давыдов В. В. Теория развивающего обучения. – М., 1998. – С. 68 – 70.
4. Карпов А. В., Пономарева В. В. Психология рефлексивных механизмов управления. М.: ИП РАН, 2000.
5. Максименко С.Д., Пасічник І.Д. Роль когнітивно-стильових особливостей особистості в процесі навчальної діяльності / С.Д. Максименко, І.Д. Пасічник // Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка». – 2010. – №12.
6. Максименко С. Д., Соловієнко В. О. Загальна психологія: Навч. посібник. – К.: МАУП, 2000. – 256 с.
7. Новиков А. М. Контроль, оценка, рефлексия / А.М. Новиков // Школьные технологии. – 2008. – №1. – С. 143 – 148.
8. Хуторской А. В. Анализ, самоанализ и рефлексия урока. – 2-е изд., перераб. / А. В. Хуторской. – М. : Высшая школа, 2007. – 639 с.
9. Bloom D. (2010). A Taxonomy of Reflection: Critical Thinking For Students, Teachers, and Principals. American journal of psychology, 93, 17-36.
10. Kember, D., McKay, J., Sinclair, K., and Wong, F. K. Y. (2008). Assessment & Evaluation in Higher Education. Washington, DS: American Psychological Association.

11. Alrubail R. (2016). Scaffolding Student Reflections. Edutopia Community Facilitator / StudentVoice&Literacy at The Writing Project, 12, 34-47.

Рецензент:

*Шугай М.А., кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології і педагогіки
Національного університету «Острозька академія»*

Полухович Олександра Федорівна,
*студентка IV курсу спеціальності «Психологія»
факультету політико-інформаційного менеджменту
Національного університету «Острозька академія»*

АРХЕТИП УКРАЇНСЬКОЇ ЖІНКИ НА ОСНОВІ ПСИХОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ НАРОДНИХ КАЗОК

У статті проаналізовано деякі аспекти жіночності у традиційній народній творчості українців. Методом контент-аналізу досліджено двадцять чарівних та соціально-побутових казок та виокремлено основні жіночі архетипи українок. Проаналізовано образи та символи, що переважають в сюжетах казок про жінок. Виокремлено архетипічні риси особистості українок.

Ключові слова: *архетип, психологія, Україна, жінка, контент-аналіз.*

In the article analyzes some aspects of femininity in the traditional folkart of Ukrainians. The method of content analysis are analyzed twenty charming and social-house holdfairy tales, and outlines the main female archetypes of Ukrainian women. The images and symbols prevailing in the stories of women's tales are analyzed. Singled out the archetypal features of the Ukrainian personality.

Keywords: *archetype, psychology, Ukraine, woman, content analysis.*

Вступ. Жінка здавна була головним символом України ще починаючи з древніх часів, коли було сформовано культ Матері-богині і дотепер, коли ми намагаємось зрозуміти культурну програму, закладену в свідомість з дитинства. Жінку вважають берегинею роду, символом начала, землі, родючості. А програму розвитку жіночності та культурно-гендерної поведінки закладено у нашому підсвідомому. Згодом ці уявлення та установки керують поведінкою людини як в соціумі, так і вдома, формуюючи її як особистість. Національний жіночий характер добре прослідковується в казках, адже вони є провідником від сьогоднішніх днів до днів далекого минулого, коли на території України тільки зароджувалось життя. І ці настанови і мудрість предків передаються із покоління в покоління, підсвідомо закладаючи у нас модель поведінки жінки, коли ми слухаємо казки із вуст матері чи бабусі. Казки дозволяють віднайти себе та своє місце для кожної жінки,

дозволяють їй ідентифікувати себе зі своїм народом, адже у них є щось спільне для кожної з нас. То ж як в українських казках представлено образ жінки? Яку програму поведінки формують вони у маленьких дівчаток і які стародавні архетипи можна знайти в українських казках? Метою статті є дослідження цих питань, а також контент-аналіз джерел усної народної творчості – казок.

Актуальність. Дослідження архетипів дозволяє глибше розуміти суть і специфіку українців як етносу, а також дозволить побудувати психологічний портрет української жінки. Архетипи – це генетичний код нації, їх аналіз є важливим кроком становлення держави, розуміння менталітету, установок та стереотипів поведінки.

Аналіз останніх досліджень. Дослідження архетипів – актуальна тема сучасної психології. К.Г.Юнг у своїй праці «Архетип і символ» вперше описав дане явище і відтоді аналіз архетипів став цікавити дослідників не тільки з аналітичної психології, а й біхевіоризму та транзактного аналізу. Вивченням архетипів займаються психологи і культурологи, історики та мовознавці.

Вітчизняні дослідники останніми роками зацікавлені у вивченні архетипів. Про це свідчить велика кількість різноманітних досліджень. Серед них велику частку займають лінгвістичні дослідження: Н.Плотнікова аналізує концепт Народження крізь призму мікроконцепту Святки (2019 р.); С.Ігнат'єва аналізує архетип матері, спираючись на щоденникові записи українців (2016 р.); О.Слоньовська звертає увагу на аналіз архетипу землі у прозі української діаспори (2016 р.); О.Смолницька виокремлює архетипи у творчості Лесі Українки (2017 р.); К.Голобородько звертає увагу на архетип землі у творах О.Довженка (2017 р.); В.Гончарук досліджує архетип матері у творчості Г.Шевченка (2017 р.).

Також є багато публікацій про аналіз архетипів у сфері філософії, політології та історії: О. Гордійчук «Архетипи української ментальності: соціально-філософський аналіз» (2018 р.); О. Матюхіна «Становлення архетипу «МагнаМатер» в українській культурі» (2016 р.); Г.Куц «Архетип серця в українському політико-ментальному просторі» (2018 р.) і т.п.

Всі ці дослідження так чи інакше стосуються психології. Але варто звернути увагу також і на дослідження українських вчених у сфері аналізу архетипів у казках. К.Свірска свою дипломну роботу присвячує аналізу міфів та казок у культурологічному досвіді вивчення архетипу жінки (2017 р.); О.Ядловська задумується про те, як архетипи в народних казках впливають на формування національного характеру (2017 р.); М.Великодна цікавиться психоаналізом української народної казки про Івасика-Телесика: архетип Мати і сексуальність (2015 р.); С.Походенко звертає увагу на героїв українських народних казок в архетиповій свідомості суспільства (2012 р.).

Можна зробити висновок, що тема архетипів є досить розробленою на даний момент, але якщо брати до уваги жіночі архетипи у народних казках українців, то ця проблематика майже не представлена на теренах українських науковців і тому є актуальною.

Методи. Проаналізовано 20 українських народних казок про дівчат та жінок кількома способами: методом контент-аналізу та психологічного аналізу персонажів та сюжету.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Архетипи – це колективні універсальні паттерни поведінки, що діють підсвідомо та виявляються у снах, міфах, казках та інших продуктах народної творчості. К.Юнг, перший дослідник даного явища виділяє такі основні архетипи: Аніма, Анімус, Тінь, Матір, Самість. Це глибинні культурні установки «колективного несвідомого», які з великими труднощами піддаються зміні» [3]. Архетипи, з одного боку, успадковуються, з іншого – формуються в ранньому дитинстві, зокрема під впливом казок та виховання.

В рамках аналітичної психології К. Юнг встановлює тісний зв'язок архетипу з міфологією, а В.Я. Пропп з цього приводу говорить, що чарівна казка перегукується з міфу [1]. До того ж, в українській народній творчості популярними є пісні та казки, а не міфи та легенди.

Психологічне тлумачення казки, на думку К.П.Естес може відштовхуватись від того, що всі казкові персонажі, дії, тварини, місця і символи є втіленнями внутрішніх душевних поривів, імпульсів, переживань і прагнень [2].

Таблиця 1. Контент-аналіз українських народних казок

Слово	Частота вживання	Слово	Частота вживання
Баба, бабуня, бабуся	140	Ліс	55
Казати	117	Син	49
Дівчина, дівка	106	Дочка	47
Ходити	106	Батько(и)	43
Цар, царевич	101	Хлопець, хлопчина	43
Хата	88	Жінка	42
Чоловік	73	Пан	42
Дід	73	Ніч, уночі	41
Чорт	70	Кум, кума	39
Додому	66	Нічого	38
Добре, добро	65	Село	37
Взяв, взяла	56	Бог	25

Контент-аналіз виявив такі найбільш повторювані слова, які можна вважати виявом того чи іншого архетипу в українській культурі. У табл.1 представлено значущі слова, які найчастіше зустрічаються в українських казках про жінок. Ці слова можна сортувати за приналежністю до архетипів. Найчастіше зустрічається архетип Матері (баба, бабуся) та Аніми (дівчина). Оскільки стаття націлена на вивчення жіночих архетипів в українській культурі, то я зосереджу свою увагу на їх аналізі.

Найповніше в українських народних казках представлено архетип Матері. Він є найпоширенішим і його ілюструють різноманітні слова-символи. Виявом архетипу Матері є символи хати, дому, лісу та ночі, адже вони свідчать про дві сторони цього архетипу: безпека і невідомість. Уночі відбуваються як страшні речі (відьми на шабаш злітаються), так і хороші (приходить допомога, вирішуються справи). Символ, що першочергово ілюструє український народний архетип Матері – це бабця. У бабусі можна побачити архетип Мудрого старця, адже вона завжди знає, як виплутатись з біди і дає поради. Цей символ свідчить про повагу українців до старшого покоління, навчання та мудрості, що зберігаються та передаються поколіннями. Цікаво, що серед героїв найчастіше зустрічаються бабусі-порадниці (4 рази), тоді як мудрий дідусь зустрічається лиш одного разу.

Можна сказати, що символ бабусі амбівалентний: в ньому змішався архетип Матері та Аніми. Бабуся зазвичай виступає позитивним персонажем, провідником та порадником, але є і негативна її сторона: часто вона робить заборонені та аморальні речі як от завести дочку в ліс, спалити пир'я качечці. До того ж, негативна сторона архетипу виявляється тоді, коли баба є частиною сім'ї, а позитивна – коли вона є відокремленою та незалежною частиною оповіді. У цьому прослідковується послання: архетип Матері може стати для нас порадником у скрутній життєвій ситуації, але постійна його присутність має руйнівні наслідки. Також таким чином підкреслюється важливість сепарації від матері: коли вона окремо від дитини, то стає бабуся-порадницею, але коли донька не сепарована від сім'ї, то матір стає злою бабою, яка примусово відділяє її від себе і відсилає в ліс.

Окрему увагу слід звернути на символ лісу. Я вважаю, що він також є одним з виявів архетипу Матері. Ліс у казках не зображується як щось небезпечне, а навпаки: він дає прихисток покинутим дівчатам, забезпечуючи житлом та їжею. Це лоно Матері-природи, там можна відчувати себе у безпеці, заховавшись від проблем і складних життєвих подій. Водночас ліс у казках стає символом вигнання та самотності. Також він виступає посередником між дівочтвом та дорослим життям, адже там дівчину знаходить її чоловік і з лісу вона виходить

одруженою. Посил символу лісу такий: лісова чаща допоможе виплутатись зі складних ситуацій, надасть сил для оновлення себе і підготування до нового етапу життя.

Дочка – також представник архетипу Матері. Вона є продовженням матері і часто має надто тісний емоційний зв'язок з нею. Залежна поведінка батьків та дитини також презентована в українських народних казках. Тільки в ролі прив'язаної і надто опікуючої частини витупає батько, який не хоче віддавати дочку заміж, хоч вона і не проти. В таких випадках батько зображується як негативний персонаж, частіше за все, чорт. В Україні з давніх-давен долю дочки вирішував батько і видавав її заміж за достойного кандидата. В казках же описані ситуації, коли батько не хоче віддавати дочку та вигадує надважкі завдання для обранця. Батько надто прив'язаний до дочки і їй доводиться утікати. Сепарація проходить через ряд перевтілень дівчини: перетворюється на озеро, церкву або інші предмети. Це розказує нам про те, що для того, щоб відділитись від своєї сім'ї і створити нову потрібно пройти ряд випробувань і змінитись самій. В казках це показано в буквальному сенсі, хоча інколи і використовується символ народження дитини.

Тобто, архетип Матері в першу чергу виявляється як символ цінності сім'ї, її могутності та величі. Саме тому «хата» часто вживане слово в народних казках. Це – осередок добробуту та родинного тепла. Щасливе завершення казки – створення сім'ї. До того ж, казки не пропагують ідею ідеальної сім'ї, а навпаки підкреслюють, що для створення сімейного щастя потрібно пройти через випробування, а конфлікти можна залагодити мирним шляхом та хитрістю. Про ставлення українців до хитроців в одній з казок спостерігаю таку думку: хитра жінка може й чорта обдурити, а для хитроців потрібно мати розум. Кмітливість та високий інтелект теж визначаються як важливі якості жінки. Розум допомагає дівчині виплутатись із лап чорта, пройти різні випробування і, в результаті, вийти заміж. Аналізуючи дані контент-аналізу можна ще дещо сказати про роль чоловіка у житті жінки. Чоловік та наречений здебільшого постає у образі царя чи царенка. Це символічним чином показує його важливість у житті жінки, а також її бажання мати найкращого претендента на роль батька своєї дитини. Жінка споконвіку вважалась берегинею роду, а це означає, що вона відповідальна за майбутнє покоління, за здоров'я і добробут своїх дітей. І в казках також звучить посил обирати найкращого чоловіка, щоб він був гідний для ролі царя у житті жінки.

Наступний вияв архетипу Матері в казках – символ Смерті. Персонажі помирають або можуть померти у дев'ятох казках з двадцяти. Архетип Матері символізує щось невпинне і вічне як природа: природа помирає і народжується, те ж саме відбувається і з людьми. У казках смерть зображується як позитивно, так і негативно. Прослідковується

також біблійний мотив братовбивства: в одній з казок сестра вбиває сестру. І водночас смерть показується з іншого боку – як символ відродження, початок нового життя. У згаданій вище казці вбита сестра перетворюється на калинову сопілку, в іншій казці похована дівчина стає трояндою і знову повертається до життя. В казках також показано спроби людей обдурити смерть і пересторога не робити так. Наприклад, коли чорт дарує чоловікові три додаткові життя, але потім все рівно вбиває його.

Аналізуючи чоловічих та жіночих персонажів, варто сказати, що у казках більш різноманітними і різноплановими є чоловічі персонажі, але частота вживань слів чоловічого роду нижча, ніж у персонажів жіночої статі (Рис. 1).

Наступний поширений архетип в народних казках – Аніма і представляє його здебільшого молода дівчина. Вона є виявом Аніми у прямому сенсі. Цікавим є те, що Аніма постає або у вигляді молодої дівчини або бабусі, набагато рідше – жінки. При цьому, жінка у казках зображується сварливою, дурною, балакучою та жадібною, тоді як дівчина – красивою та розумною, здатною вирішити будь-які проблеми, часто має надприродні здібності. Таким чином підкреслюється краса молодості, а також проблеми, які можуть з'являтися у жінки у шлюбі через її вади. Така програма поведінки і досі прослідковується в українських сім'ях: у досімейний період дівчина показує себе з найліпшої сторони і викликає захоплення у чоловіка, але після укладення шлюбу вона може показувати зовсім інші якості.

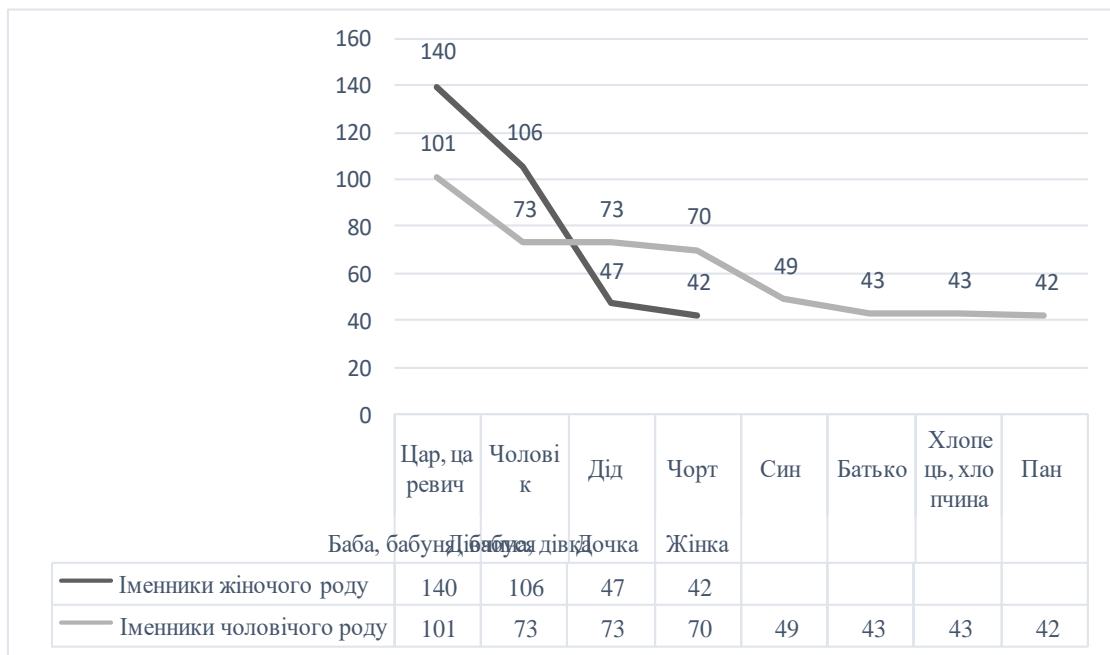

Рис. 1. Частота вживання слів чоловічого та жіночого роду

Також у казках простежується символ перевтілення про який говорилося вище. Але якщо в архетипі Матері перевтілення виступає важливим фактором відділення від сім'ї, то в Анімі воно слугує символом набуття дівчиною своєї жіночності. У казках дівчина постає зачаклованою, перевтіленою у рослину чи тварину. Розчаклувати її можуть батьки або хлопець, що вказує на те, що дівчині необхідно допомогти у розкритті жіночності. Інколи людина сама ховається за маскою дитячості як у казці «Кривенька качечка». Тут також звучить пересторога: коли дівчина не готова прийняти себе як жінку, то батьки, намагаючись пришвидшити цей процес, можуть тільки нашкодити і залишити свою дитину качечкою назавжди. Також показано, що процес прийняття себе тривалий і поступовий: качечка міряє на себе роль дівчини лише тоді, коли ніхто не бачить, а сопілка стає дівчиною лиш за допомогою живої води.

Продовжуючи тему архетипу Аніми варто сказати, що в українських народних казках поширена тема страждання, випробувань та плачу. Тобто, Аніма постає у образі заплаканої дівчини, а цей символ означає жіночність і м'якість, вміння побути у ролі жертви і в такий спосіб отримати допомогу. Цікавим є те, що в казках зустрічається і образ чоловіка, що плаче. В такий спосіб в народній творчості легалізується жіноче начало у чоловікові, його право на деяку слабкість. Ще одна риса української Аніми – впертість. Дівчина у казці не визнає свої помилки, попри всі заборони чи покарання залишається такою, як є і не відступає від свого слова до останнього. Це деяке чоловіче начало у жінці, символ її вміння керувати, захищати себе та свої інтереси. Рішуча та вперта Аніма є у свідомості кожної українки, вона легалізує верховенство жінки у сім'ї, дозволяє їй почуватись впевнено та досягати поставлених цілей. Тобто, жіноча Аніма у казках амбівалентна: з одного боку жінка має бути м'якою і ніжною, а з іншого – у тяжких життєвих обставинах їй необхідно вміти проявляти впертість та мужність.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Чарівний світ української казки надає матеріал не тільки для виховання майбутнього покоління, а й для вивчення основних етноархетипів нашого народу. Проаналізувавши текст двадцяти народних казок я виявила, що основними архетипами, що презентують роль жінки в нашій культурі є архетип Матері та Аніми. Символ бабусі є головним у традиційній культурі України і в ньому висловлюється повага до мудрості, старості та сімейних цінностей. Набуття дівчиною жіночності, сепарація від батьків, пошуки свого місця у житті та одруження – основні мотиви народних казок і, в свою чергу, вони стають важливими для українок. В казках пропагується цінність таких рис для дівчини як розум, покірливість і впертість, повага до чоловіка та сімейних цінностей, вміння керувати та вирішувати складні життєві питання. Подальше вивчення матеріалів

народної творчості дозволить глибше проаналізувати жіночі архетипи українок, їх роль у житті сучасної жінки. Варто проаналізувати вплив етноархетипів на вибір жінкою супутника життя, на стиль виховання дітей та на модель функціонування сім'ї.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пропп В.Я. Морфология сказки. Москва: Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1969. 168 с.
2. Эстес К.П. Бегущая с волками. Женский архетип в мифах и сказаниях / Пер. с англ. М.:ООО Издательство «София», 2008. 496 с.
3. Юнг К. Г. Архетипи і колективне несвідоме. Львів: видавництво «Астролябія», 2012. 588 с.

Рецензент:

Шугай М.А., кандидат психологічних наук,

доцент кафедри психології і педагогіки

Національного університету «Острозька академія»

Сірачук Ірина Леонідівна,

*студентка V курсу спеціальності «Психологія»
факультету політико-інформаційного менеджменту
Національного університету «Острозька академія»*

ПСИХОЛОГІЧНА ДОПОМОГА ОСОБИСТОСТІ З СИМПТОМАМИ ПРОФЕСІЙНОГО ВИГОРАННЯ

Статтю присвячено експериментальному дослідженню психологічної допомоги особистості із симптомами професійного вигорання. Для цього нами була розроблена тренінгова програма і перевірено її ефективність. Також презентовано результати емпіричного дослідження особливостей прояву професійного вигорання у дорослих.

Ключові слова: професійне вигорання, емоційне виснаження, локус контролю, тренінгова програма, психологічна допомога.

This article deals with the experimental research of psychological help to adults with symptoms of professional burnout. Therefore, we created a training program and tested its effectiveness. Also, the results of empirical study of the features of the manifestation of professional burnout in adults are presented.

Key words: professional burnout, emotional exhaustion, control locus, training program, psychological help.

Постановка наукової проблеми та її значення. У працівників різноманітних сучасних професій часто зустрічається феномен, який у літературі зустрічається під такими назвами, як «емоційне вигорання», «психічне вигорання», «психоемоційне вигорання», «згорання», «емоційне згорання». У нашій роботі ми використовуємо саме термін «професійне вигорання», яке розуміємо як складний психофізіологічний феномен, якому властиві емоційне, фізичне й когнітивне виснаження унаслідок тривалого (іноді перманентного) емоційного навантаження. У нашій роботі ми керувалися трикомпонентною моделлю вигорання К. Маслач і С. Джексон [9], згідно з якою професійне вигорання складається з трьох компонентів – емоційного виснаження, деперсоналізації і редуції професійних досягнень. Професійне вигорання виникає під впливом сукупності факторів – індивідуальних (внутрішніх) та організаційних (зовнішніх). Типовим репертуаром симптомів

професійного вигорання є виснаження, особистісна відстороненість і зниження рівня ефективності, депресія і апатія, психосоматичні нездужання, безсоння, зловживання хімічними агентами (алкоголь, тютюн, кава, наркотики), тривожність, дратівливість, напруженість, гнів, образливість, загальний пригнічений настрій, відчуття безглуздості й безнадійності подальшого існування, переживання почуття провини, цинізм по відношенню до оточуючих. Всі симптоми можна поділити на п'ять груп: поведінкові, емоційні, інтелектуальні, фізичні та соціальні. Наслідком розвитку синдрому «професійного вигорання» є різні порушення, які пов'язані з організацією трудового процесу, професійною діяльністю, особистістю професіонала та професійним спілкуванням [5]. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває питання про організацію психологічної допомоги синдрому «професійного вигорання» у дорослих. При чому профілактика та мінімізація професійної деформації та психологічна допомога загалом потребує системного підходу на різних етапах трудової діяльності дорослого.

Аналіз останніх публікацій з даної проблеми. Явище професійного (емоційного) вигорання як прояв професійної деформації вивчали І. Моцоналідзе, В. Бойко, Дж. Хаканена, С. Лангелан. Крім цього, дослідженням синдрому вигорання займалися зарубіжні та вітчизняні вчені: Х. Алієв, Н. Водоп'янова, С. Джексон, К. Маслач, Т. Ронгинська, О. Старченкова, М. Буриш, С. Гремлінг, Дж. Грінберг, Г. Діон, Ф. Джонс, М. Дмитрієв, В. Ніконов, Г. Никіфоров, В. Орел, М. Смульсон, Г. Ложкін, Д. Льюїс, Х. Дж. Фрейденбергер та інші.

Вікові особливості періоду дорослості досліджували вітчизняні (О. Старовойтенко, Г. Абрамова, А. Бодальов, Б. Ананьєв) та зарубіжні (Д. Фельдштейн, Е. Клапаред, Е. Ебінгауз, У. Джемс) вчені.

Особливості надання психологічної допомоги дорослим, які мають симптоми професійного вигорання, та їх методи вивчали такі вітчизняні дослідники, як Н. Влах, Н. Водоп'янова, О. Качур, Л. Куліков.

Мета – висвітлити результати експериментального дослідження психологічної допомоги при професійному вигоранні у дорослих за допомогою розробленої нами тренінгової програми.

Виклад основного матеріалу. Для подолання професійного вигорання необхідна психологічна допомога, тобто комплекс профілактичних, лікувальних та евакуаційних заходів, які забезпечують збереження психічного здоров'я. Проаналізувавши наукову літературу, ми виявили, що найбільш ефективними методами при подоланні професійного вигорання є: санітарна просвіта; загальні з психотерапією і психокорекцією методи; методи

оздоровлення на основі мистецтва і творчості; ментальні вправи; трансів методи; бібліотерапія; ведення щоденника. При цьому, основною задачею психологічної допомоги при професійному вигоранні є відшукати та активізувати ресурси людини. Ресурси можуть бути соціальними (підтримка від сім'ї, друзів) та особистісними (стресостійкість, інтернальність локус контролю тощо) [3; 4; 7].

Методика дослідження. Для дослідження психологічної допомоги дорослому із симптомами професійного вигорання нами був спланований експеримент. Вибірку склали 40 дорослих людей, від 21 до 40 років, середній вік досліджуваних становить $M = 30,60$ років. Вибірка формувалася стихійно. Із 40 досліджуваних 18 чоловічої статі, а 22 – жіночої. Всю сукупність було поділено на 2 групи – контрольну та експериментальну (по 20 людей в першій і другій групах). На контрольну групу не здійснювалось жодного впливу протягом експерименту, а експериментальна група піддавалася впливу тренінгової програми, що була розроблена в рамках нашого дослідження.

Процедура. Дослідження проводили у три етапи:

1. Первинна діагностика;
2. Проведення психокорекційної програми у експериментальній групі;
3. Вторинна діагностика.

Для діагностики професійного вигорання у респондентів ми використали такі методики: опитувальник на визначення рівня психічного вигорання (МВІ) (К. Маслач і С. Джексон, адаптовано Н. Водоп'яноюю); методика діагностики рівня професійного вигорання Бойко; опитувальник «Рівень суб'єктивного контролю» (РСК) (Роттера); методика визначення стресостійкості та соціальної адаптації Холмса і Раге.

Розроблена нами тренінгова програма складалася із п'яти зустрічей по 1,5 -2 години, які ми проводили протягом одного місяця. Метою нашого тренінгової роботи був пошук та активізація особистісних ресурсів, необхідних у подоланні професійного вигорання. Здійснення завдань тренінгу відбувалося за рахунок використання наступних методів: рольові ігри, елементи психодрами, прийоми емпатичного слухання, невербальної комунікації, арт-терапія, бібліотерапія, дискусії, обговорення випадків, релаксація та візуалізація [1; 2; 6; 7].

Тренінгова програма була спрямована виконати такі завдання:

- Розвиток інтернального локус контролю, який відіграє важливу роль у протистоянні професійному вигоранні.
- Підвищення стресостійкості, навчання стратегій боротьби та протистояння зі стресом.

- Виявлення та активізація додаткових особистісних ресурсів, необхідних для профілактики виникнення професійного вигорання.

- Розвиток таких рис, як осмисленість, усвідомленість, вмотивованість.
- Зменшення негативних симптомів професійного вигорання.

На останньому етапі досліджуваним нами була здійснена повторна діагностика за допомогою того ж самого діагностичного інструментарію, що до проведення тренінгової програми.

Усі дані даного експерименту оброблялись за допомогою програми SPSS, з використанням таких методів математичної статистики, як знаходження середніх величин, t-критерій Стьюдента, коефіцієнт кореляції Пірсона.

В першу чергу, ми перевірили наявність зв'язку між результатами методик і виявили наступне: наявні кореляційні зв'язки свідчать про те, що чим нижчий рівень стійкості до стресу, тим вищий рівень сформованості емоційного вигорання, і навпаки ($r = 0,68$); чим нижчий рівень стресостійкості, тим вищий рівень психічного вигорання, і навпаки – з підвищенням професійного вигорання – знижується стресостійкість ($r=0,75$); з підвищенням рівня емоційного і психічного вигорання рівень суб'єктивного контролю знижується в сторону екстернальності, і навпаки ($r = (-0,83)$).

Також, результати статистичного аналізу свідчать, що у всій вибірці середній рівень професійного вигорання. При чому, на середньому рівні знаходиться шкала «емоційне виснаження» та «редукція особистісних досягнень», а деперсоналізація – на низькому рівні. Показники у експериментальній групі наступні: середнє значення загального рівня професійного вигорання становить $M=66,4$, середнє значення емоційного виснаження $M=21,8$, деперсоналізації – $M=9,6$, а редукції особистісних досягнень – $M=27,4$. У контрольній групі відповідно – середнє значення загального рівня професійного вигорання становить $M=71,4$, середнє значення емоційного виснаження $M=22,4$, деперсоналізації – $M=10,2$, а редукції особистісних досягнень – $M=24,4$. Різницю у показниках зображено на рис. 1.

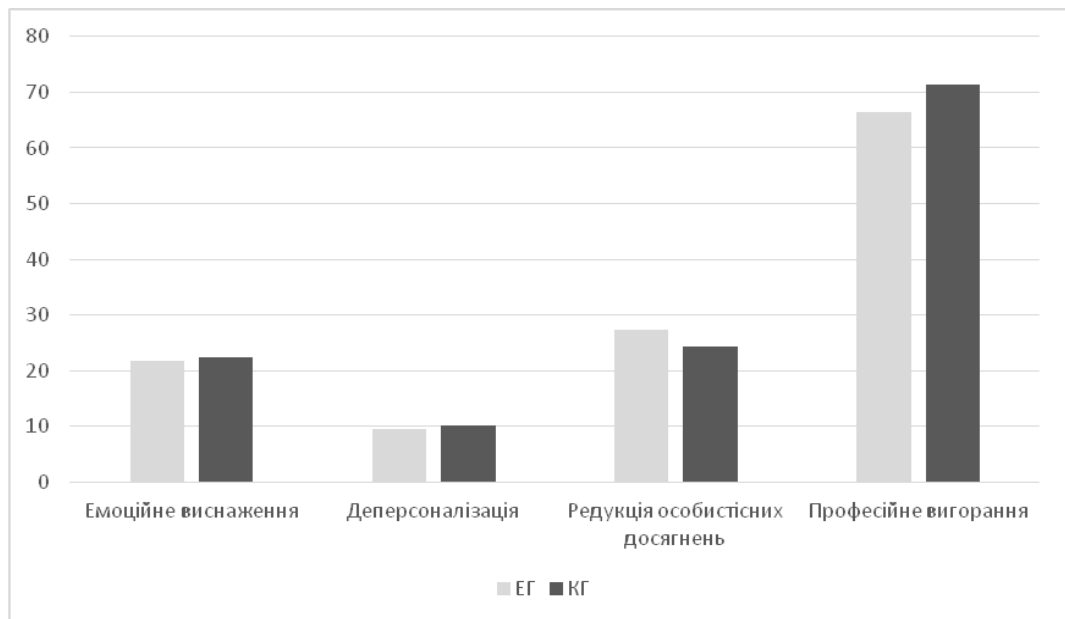

Рис. 1. Середнє значення рівня професійного вигорання у експериментальній та контрольній групі

Також виявлено, що в обох групах такі показники професійного вигорання, як напруга та емоційне виснаження знаходять у фазі формування а резистенція – не сформувалась (у ЕГ по шкалі «Напруга» середнє значення становить $M=49,8$, «Резистенція» – $M=33,4$, «Емоційне виснаження» – $M=45,6$; у КГ по шкалі «Напруга» середнє значення становить $M=52,6$, «Резистенція» – $M=35,6$, «Емоційне виснаження» – $M=44,2$).

У досліджуваних контрольної та експериментальної груп невисокий рівень суб'єктивного контролю, тобто екстернальний локус контролю (у експериментальній групі $M=4,6$, у контрольній – $M=4,4$), окрім сфер сімейних стосунків та сфери здоров'я та хвороб – рівень по даних шкалам вище середнього в сторону інтернальності ($M=5,6$ у експериментальній групі і $M=5,2$ у контрольній). До того ж, в учасників експериментальної групі середнє значення показника стресостійкості становить $M=260,4$, контрольної – $M=246,8$ що свідчить про пороговий (граничний) рівень опірності стресу. Відсутність різниці у показниках експериментальної і контрольної групи, яку ми виявили за допомогою Т-критерія Стьюдента, дозволяє вважати вибірку є однорідною і продовжити дослідження.

Після проведення тренінгу з учасниками експериментальної групи середнє значення загального рівня професійного вигорання знизилось, як і середнє значення емоційного виснаження. При чому, дана зміна є статистично значимою $T=3,43$ при рівні $p>0,05$ та $T=3,27$ на рівні $p>0,05$ відповідно. Зниження показників зображено на рис.2.

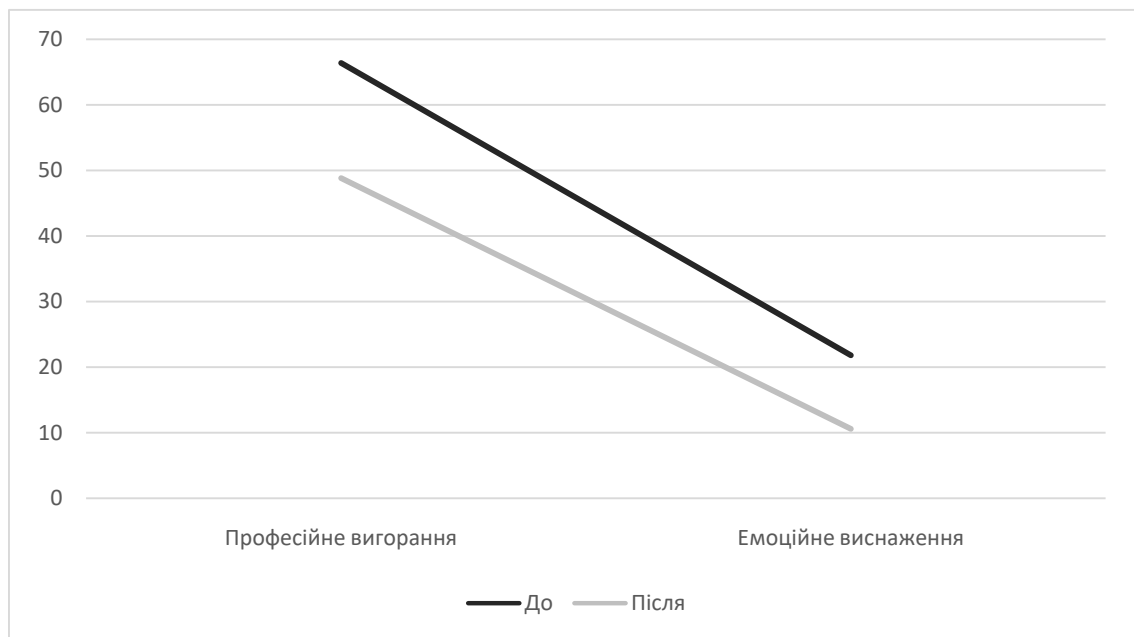

Рис. 2 Зниження показників професійного вигорання та емоційного виснаження у експериментальній групі до і після проведення тренінгу

Також знизилися показники напруги та емоційного виснаження (за методикою Бойко) – а саме: середнє значення по шкалі «Напруга» становить $M=31,2$ (дана різниця є статистично значимою $T=2,27$ при рівні $p>0,05$). І прослідковується зниження по шкалі «Емоційне виснаження» до $M=36,8$, що є статистично значимим $T=2,49$ при рівні $p>0,05$.

Також виявлено значне підвищення рівня загальної інтернальності (до $M=7,8$), зміна є статистично значимою $T=2,343$ при рівні $p>0,05$. Також прослідкувалося статистично значиме зростання рівня інтернальності в сфері невдач ($M=5,6$) $T = 2,744$ при рівні $p>0,05$, та статистично значиме підвищення рівня інтернальності у сфері виробничих відносин ($M=5,2$), $T=2,392$, при рівні $p>0,05$. Знизилося середнє значення за методикою стресостійкості (до $M=228,6$), що свідчить про підвищення опірності до стресу у експериментальній групі після проведення тренінгу.

Натомість у контрольній групі не прослідковувалося жодних змін. Вищезазвані зміни є статистично значимими, що говорить про те, що розроблена нами тренінгова програма є ефективною та може використовуватися у психологічній допомозі при професійному вигоранні.

Висновки. Професійне вигорання – це складний психофізіологічний феномен, якому властиві емоційне, фізичне й когнітивне виснаження унаслідок тривалого (іноді перманентного) емоційного навантаження. Людина із симптомами професійного вигорання потребує психологічної допомоги, основною задачею якої є відшукати та активізувати

ресурси людини. Ресурси можуть бути соціальними (підтримка від сім'ї, друзів) та особистісними (стресостійкість, інтернальність локус контролю тощо). Виходячи з цього твердження, нами був розроблений тренінг, а також перевірено його ефективність.

У результаті емпіричного дослідження ми виявили, що у вибірці середній рівень професійного вигорання. Після проведення тренінгу з учасниками експериментальної групи середнє значення загального рівня професійного вигорання знизилось, як і середнє значення емоційного виснаження. Також знизилися показники напруги та емоційного виснаження (за методикою Бойко). Також виявлено значне підвищення рівня загальної інтернальності, зростання рівня інтернальності в сфері невдач та підвищення рівня інтернальності у сфері виробничих відносин. Знизилось середнє значення за методикою стресостійкості, що свідчить про підвищення опірності до стресу у експериментальній групі після проведення тренінгу. Вищезазвані зміни є статистично значимими, що говорить про те, що розроблена нами тренінгова програма є ефективною та може використовуватися у психологічній допомозі при професійному вигоранні.

Перспективу подальших досліджень ми бачимо у дослідженні зв'язку професійного вигорання з іншими особистісними факторами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Баранова Н. П. Тренінги для вчителів з педагогічної майстерності/ Н. П. Баранова. – Х.: Вид. група «Основа», 2011. – 159 с.
2. Борецка И. Библиотерапия: лекции / И. Борецка; пер. с польского И.Ф.Притульчик. – Гродно : ГрГУ, 2007. – 99 с.
3. Влах Н. И. Модель психологической помощи представителям «Помогающих» профессий при эмоциональном выгорании /Н. И. Влах// Вестник ЮУрГУ. Серия: Психология. – 2015. – №4. – с. 24-30.
4. Водопьянова Н. Е. Противодействие синдрому выгорания в контексте ресурсной концепции человека /Н. Е. Водопьянова// Вестник СПбГУ. – Серия 12. Социология. – 2009. – №1-1. – С.75-86.
5. Грубі Т. В. Аналіз основних підходів до профілактики синдрому «професійного вигорання» у працівників державної податкової служби України / Т. В. Грубі // Післядипломна педагогічна освіта: європейські орієнтири та регіональні пріоритети: Тези міжнародної науково практичної конференції. – Біла Церква: КОПОПК, 2009. – С. 181-183/
6. Дербеньова А. Г. Адміністратору школи. Тренінги з розвитку комунікативності вчителів / А. Г. Дербеньова, А. В. Кунцевська. – Х.: Вид. група «Основа», 2010. – 191 с.

7. Дорцен Э. Практическое экзистенциальное консультирование и психотерапия / Э. Дорцен. – М.: Ассоциация экзистенциального консультирования, 2007. – 216 с.
8. Качур О. Профілактика професійного вигорання у закладах освіти / О. Качур // Психолог. – 2010. – №40 (424) – с. 3-7.; Трошихина Е. Г. Тренинг развития жизненных целей / Е. Г. Трошихина. – СПб.: Речь, 2001. – 188 с.
9. Maslach C. Maslach Burnout Inventory Manual (Third Edition) / C. Maslach, S. E. Jackson, M. P. Leiter. – Palo Alto, California: Consulting Psychological Press, Inc., 1996.

Рецензент:

***Шугай М.А.**, кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології і педагогіки
Національного університету «Острозька академія»*

УДК 159.942

Солтівська Соломія Андріївна,
*студентка IV курсу спеціальності «Психологія»
факультету політико-інформаційного менеджменту
Національного університету «Острозька академія»*

РОЛЬ ЕМПАТІЇ ЯК ОСОБИСТІСНОЇ ВЛАСТИВОСТІ В ПРОЦЕСІ РОЗВИТКУ ІНТЕЛІГЕНТНОСТІ У ОСІБ СТУДЕНТСЬКОГО ВІКУ

В ході теоретичного дослідження взаємозв'язку емпатії та інтелігентності було визначено актуальне змістове наповнення використовуваних понять. Автор обґрунтовує свій науковий погляд на розуміння поняття «інтелігент» та «інтелігентність» на основі теоретичного аналізу літератури. Здійснено багатоаспектний розгляд категорії «емпатія». Доведена доцільність розгляду емпатії як умови формування інтелігентності особистості. Емпірично підтверджено зв'язок між емпатією та інтелігентністю у осіб студентського віку.

Ключові слова: *емпатія, інтелігентність, студенти*

During the theoretical study of the relationship between empathy and intelligence, the actual content of the concepts was determined. The author substantiates his scientific view on the understanding of the concept of "intellectual" and "intelligence" on the basis of theoretical analysis of literature. A multi-dimensional review of the category "empathy" has been carried out. The expediency of considering empathy as a condition for the formation of intelligence of the personality has been proved. The connection between empathy and intelligence among students of the student age is confirmed empirically.

Key words: *empathy, intelligence, students*

Постановка проблеми. У процесі вирішення проблем оптимізації навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах дедалі більше уваги привертають теми духовності, розвитку моральних якостей, інтелігентності, що постають у контексті підготовки та зрощення якісних майбутніх професіоналів. Відтак, на першому плані постає проблема часткового занепаду духовної культури, що провокується стрімким технічним розвитком та актуалізацією власних потреб у сучасному світі.

У направленості сучасної системи навчального процесу у особистісно спрямованому ключі особливий інтерес викликає взаємозв'язок інтелігентності з емпатією, враховуючи пояснення першого поняття через розуміння потреб, станів суспільства, що у сукупності із спрямованістю особистості на задоволення суспільних потреб повинне свідчити про високу інтелігентність особистості.

Мета статті – на основі попереднього теоретичного аналізу літератури, емпірично дослідити взаємозв'язок емпатії та інтелігентності у студентському віці.

Аналіз останніх публікацій. В останнє десятиліття тема інтелігентності вийшла з рамок публіцистичного висвітлення і набула наукового інтересу. Відтак, особливої розробки вона набула у контексті філософських та соціологічних досліджень:

В. Андреев розглядає інтелігентність як кульмінативну рису особистості, що увібрала у себе усі соціально-позитивні якості, відтак, розвиток інтелігентності, а відповідно і моральності, духовності, інтелектуальності спричинить загальне якісне підвищення рівня взаємодії людей у бік вирішення міжособистісних та суспільних проблем [2]; І. Дубровіна розглядає підвищення інтелігентності у сукупності із розвитком психологічної культури майбутніх спеціалістів як основне завдання навчального процесу у ВУЗі, перш за все, для збільшення усвідомлення відповідальності кожної особистості за свої дії, що у результаті повинне спричинити загальне поліпшення соціальної ситуації у нашій країні та усунути основну причину неможливості реформувати та модернізувати систему навчання [5].

Аналіз літератури показав, що проблема вивчення розвитку емпатії і в історії психології, і в сучасній науці стала об'єктом ретельної уваги різних галузей гуманітарного знання, що перетворює її у міждисциплінарну проблему.

Виходячи з аналізу сучасної літератури з даної проблеми поняття «емпатія» розглядається в зарубіжній літературі у контексті психології розуміння почуттів та потреб іншої людини (Р. Даймонд, Т. Шибутані,); як «вчуття» у подію, в природу, в об'єкт мистецтва (С. Маркус, Т. Ліппс, К.Г. Юнг); у зв'язку з дослідженнями якостей особистості професіонала (А.Е. Айві, М.Б. Айві, В. Айкенс, А.К. Бохарт, Д. Іган, К. Гольдштейн, Р. Мей, Т. Райк, К. Роджерс, Л. Сайлік-Даунінг); у контексті афективного зв'язку з іншими людьми (А. Мехрабіан, П. Фресс, Н. Енштейн) [5].

Наукові напрацювання останніх десятиліть з дослідження емпатії у студентів вказують на спрямованість науковців на розвиток цієї риси, як складової комунікативної компетентності майбутніх спеціалістів гуманітарного напрямку (Л. Васильєва), дослідження взаємозв'язків емпатії з різними психологічними явищами (А. Ульянов, І. Голода, О. Полякова) [5].

Окрім того, емпатія активно вивчається у професійному контексті: як «педагогічна емпатія» (Т.В.Василішина, Л.П. Виговська, Ю.Б.Гіппенрейтер, В.І.Кротенко, С.Д.Максименко, С.М. Максимець, Л.Б. Малицька, О.Г.Солодухова, М.В. Тоба, А.Є. Штеймець, Т.С. Яценко); як «соціальна емпатія» (Е.М. Балашов, С. Максимець, Л. Скрипка, Т.І. Федотюк, О. Юдіна); як «терапевтична емпатія» (А.Е. Айві, М.Б. Айві, А.К. Бохарт, Д. Іган, Т. Райк), як професійно важлива властивість психолога (М.А. Амінов, Ж.П. Вірна, М.В. Молоканов, О.П. Саннікова, Т.І. Федотюк, Н.В. Чепелєва) [5].

Виклад основного матеріалу дослідження. Для того, щоб повною мірою розкрити суть поняття «інтелігентність» та охарактеризувати його властивості загалом й в студентському віці зокрема, ми здійснили аналіз близьких за значенням понять та провели чітку диференціацію між ними.

Поняття «інтелігенція» і близькі до нього терміни беруть початок із часів античності для вираження різних загальнофілософських уявлень. Античні автори вживали вихідний термін, на базі якого пізніше виникло поняття, яке розглядається для характеристики людської саморефлексії.

Вони відштовхувалися від латинського терміну *intellegentia*, що означає:

- 1) розуміння, розум, здатність сприйняття, пізнавальну силу;
- 2) поняття, уявлення, ідею;
- 3) сприйняття, почуттєве пізнання;
- 4) уміння, мистецтво [2].

При цьому слово інтелігент, (що походить від латинського *intellegens*) означає:

- 1) розуміючий, знаючий;
- 2) розсудливий, розважливий;
- 3) знавець, фахівець [2].

Власне психологічний підхід до вивчення феномену інтелігенції сьогодні тільки зароджується. Існують окремі розвідки, зокрема у циклі психології елітарності [3]. Вивчення проблеми інтелігенції, її виникнення й розвитку є прерогативою, насамперед, історії, філософії й культурології. Однак різні концепції інтелігенції відображають і психічні явища, що специфічно характеризують цю соціальну групу. Насамперед, це:

- когнітивна сфера, куди відносяться, соціальне мислення, колективні уявлення, суспільна думка й усвідомлення спільності, цінності, ідеологія, в цілому;
- групова ментальність;

– мотиваційна сфера, яка проявляється в групових потребах, що історично розвиваються, цінностях, інтересах, цілях, установках та ідеалах, які спонукають до соціальної діяльності;

- афективна сфера, якій наявні соціальні почуття, емоції й групові настрої;
- діяльнісна (групова поведінка і колективна діяльність) [3].

З позиції соціально-етичного підходу до інтелігенції її важливими ознаками є специфічні ідейно-моральні якості – такі, як високе почуття громадянського обов'язку, прагнення слугувати інтересам народу і т.д. Увага представників такого підходу була практично сконцентрована на російській інтелігенції, опозиційно налаштованій до існуючого суспільного та політичного порядку. Так вважає і багато сучасних зарубіжних авторів [7].

Творчий синтез поглядів різних учених дає підстави виділити такі ознаки інтелігенції як особливої групи:

- високий професійно-освітній ценз («група експертів», «освічений клас», «інтелектуальна еліта», «особи, що професійно займаються розумовою працею» тощо);
- морально-етичні якості («совість суспільства», «його краща частина», «особливий духовний орден»);
- включеність у широкий соціальний контекст (спільність інтересів і потреб, цінностей, ідеалів, тривалість існування і традиції, усвідомлення учасниками своєї приналежності до групи й визнання такої групи соціальним оточенням) [6].

Таким чином, інтелігенція – це група високоосвічених людей, зайнятих художньою творчістю і розумовою працею, в більш ширшому аспекті – люди, які володіють сукупністю особистісних та інтелектуальних якостей, що відповідають соціальним очікуванням і вважаються носіями культури.

Поняття же «інтелігентність», в зв'язку з зазначеним вище, в нашому дослідженні розуміється як сукупність індивідуально-особистісних характеристик, що виражаються: внутрішньою свободою та відповідальністю, високим інтелектуальним потенціалом поєднаним з етичним, знанням світу, яке сполучається з самопізнанням та самооцінкою, і які поширюють критично недовірливе ставлення до існуючого на власну поведінку.

Емпатія вивчається у світлі різних напрямів – когнітивний (інтелектуальний процес пізнання іншої людини через пізнання її особистісних якостей), емоційний (емоційний стан здатності співпереживання іншій особі) і діяльнісний (активна взаємодія та сприяння іншим особам) [1].

Аналіз вищевказаних досліджень робить логічним висновок про те, що диференціація емпатії як процесу відбувається із врахуванням того, який із трьох

компонентів у ній переважає: емоційний, когнітивний чи поведінковий. Перевага емоційного компоненту в емпатії свідчить про емоційний відгук однієї особистості на переживання іншої. Домінування когнітивного компоненту у відображенні стану іншої людини характерна для адекватного розуміння іншої особистості. У поведінковій емпатії суб'єкт не тільки розуміє емоційний стан іншої особи, але й надає їй активну підтримку. Отож, емпатійні стани співчуття, співпереживання, які багаторазово повторюються, стають властивістю особистості тому, що емпатія є одним із регуляторів взаємостосунків між людьми [5].

Дослідниками емпатія розглядається як: здатність особистості переключатися з розуміння партнера на прояв власних як позитивних, так і негативних почуттів, не втрачаючи позитивного (конгруентного) ставлення до партнера (Ю.Б. Гіппенрейтер); суто емоційна характеристика особистості (Т.Ліппс); ідентифікація з партнером на когнітивному, афективному або поведінковому рівнях (С.Маркус); поєднання афективно-когнітивного та комунікативного елементів (К.Роджерс).

Враховуючи зазначені підходи емпатію можна розглядати як особистісну властивість співчувати, співпереживати, поділяти сильні емоції та почуття іншої людини [4].

Таким чином, виходячи з цього можемо стверджувати, що розвиток емпатії не просто має взаємозв'язок з формуванням інтелігентності особистості як суспільно цінної характеристики, але і є фундаментальною характеристикою цього поняття. Тобто для того, щоб особистість вважалась інтелігентом, у неї неодмінно має бути добре розвинена емпатійність.

Для емпіричного дослідження взаємозв'язку емпатії та інтелігентності у студентському віці було проведено констатуюче опитування з подальшим математичним опрацюванням даних серед студентів Національного університету «Острозька академія». У опитуванні взяли участь 30 осіб, вік досліджуваних від 18 до 21 року (дет. див. рис.1.).

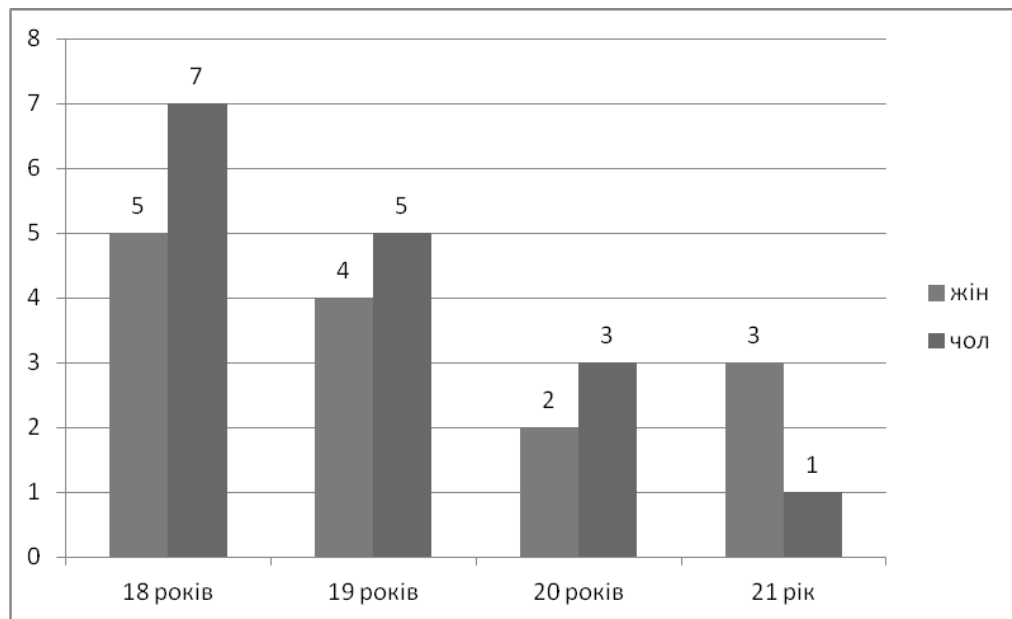

Рис. 1. Діаграма розподілу учасників дослідження

З метою проведення психодіагностики було використано ряд спеціально підібраних методик: для діагностики емпатійності – «Шкалу емоційного відгуку» А. Меграбяна і Н. Епштейна та методика «Діагностика рівня емпатії» (В.В, Бойко); для визначення спрямованості особистості як характеристики інтелігентності – «Діагностики професійної спрямованості особистості» (автор Б. Басс); для визначення рівня самоактуалізації – опитувач САМОАЛ.

В результаті проведення методики «Шкала емоційного відгуку» А. Меграбяна, Н. Епштейна було встановлено, що студенти мають нормальний або вище середнього рівень емоційного відгуку. Високі показники по здатності до емпатії знаходяться в зворотному зв'язку з схильністю до насильства і агресивністю; готовністю прощати інших (але не себе), готовністю виконувати рутинну роботу, високо корелюють з поступливістю. Слід відмітити, що люди із середнім (нормальним) рівнем розвитку емпатії в міжособистісних стосунках більш схильні судити про інших по вчинках, ніж довіряти своїм особистим враженням. Як правило, вони добре контролюють власні емоційні прояви, але при цьому часто не беруться прогнозувати розвиток відносин між людьми.

Результати діагностики рівня емпатійних здібностей за методикою В.В. Бойко свідчать про середній рівень, подібно до результатів попередньої методики.

Результати методики діагностики професійної спрямованості особистості (автор Б.Басс) свідчать про те, що домінуючою у студентів є спрямованість на спілкування: орієнтація на спільну діяльність (не обов'язково для виконання справи, а заради самого

спілкування), орієнтація на соціальне схвалення, залежність від групи, потреба в емоційних стосунках, прагнення підтримувати стосунки з людьми.

Останньою методикою була методика «Визначення рівня самоактуалізації особистості» (опитувальник САМОАЛ). Студенти мають здебільшого високий (10 осіб, 33%) та середній (5 осіб, 17%) рівень самоактуалізації. Самоактуалізована особистість має тенденцію бути більш незалежною у своїй орієнтації, як на внутрішнє керівництво, так і на керівництво з боку інших. Однак, у порівнянні з не само актуалізованою особистістю, вона має більшу опору на себе, володіє більшою незалежністю від інших.

Наступним логічним етапом аналізу даних в частині емпіричного дослідження взаємозв'язку емпатії та інтелігентності в студентському віці є застосування математичних критеріїв з метою пошуку статистично значимих відмінностей.

Таблиця 1. Результати застосування коефіцієнту кореляції Пірсона

Correlations

		емоц.відгук	рівень_емпатії	спрямов_на_се бе	Самоактуал
емоц.відгук	Pearson Correlation	1	,596*	,517*	-,124
	Sig. (2-tailed)		,019	,048	,660
	N	15	15	15	15
рівень_емпатії	Pearson Correlation	,596*	1	-,270	-,098
	Sig. (2-tailed)	,019		,331	,729
	N	15	15	15	15
спрямов_на_се бе	Pearson Correlation	,517*	-,270	1	-,257
	Sig. (2-tailed)	,048	,331		,355
	N	15	15	15	15
Самоактуал	Pearson Correlation	-,124	-,098	-,257	1
	Sig. (2-tailed)	,660	,729	,355	
	N	15	15	15	15

*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed) .

З таблиці показників (Табл. 1) бачимо, що коефіцієнт кореляції Пірсона підтверджує наявність статистично значимого зв'язку між емоційним відгуком (за методикою «Шкала емоційного відгуку» А. Меграбяна, Н. Епштейна) та рівнем емпатії (за методикою В.В. Бойко) ($r=0,596$, $p=0,019$), а також емоційним відгуком та спрямованістю на себе (за методикою діагностики професійної спрямованості особистості Б.Басса) ($r=0,517$, $p=0,048$). Тобто обидва знайдені коефіцієнтом кореляції Пірсона зв'язки мають середню силу та є прямими. Такий результат підтверджує, що обидві методики направлені на вимірювання емпатії як параметру особистості. Однак, враховуючи різні аспекти оцінки емпатії авторами

методик, можемо стверджувати, що підвищення рівня емоційного відгуку викликає за собою підвищення рівня розвитку емпатійних здібностей, в тому числі і складових аспектів (раціонального, емоційного, інтуїтивного та ін.)

Крім того, зв'язок між емоційним відгуком та спрямованістю на себе (за методикою діагностики професійної спрямованості особистості Б.Басса) ($r=0,517, p=0,048$) свідчить про те, що обидва ці параметри в кінцевому рахунку описують інтелігентність в цілому.

За результатами кореляційного аналізу Пірсона бачимо, що між усіма параметрами особистості є зв'язок відповідної сили. Однак лише спрямованість на себе впливає на рівень інтелігентності (на відміну від спрямованості на спілкування). Це в свою чергу свідчить про те, що досліджувані нами параметри особистості є складовими поняття інтелігентності як інтегральної оцінки.

Висновки. В результаті попереднього аналізу літератури та проведеного емпіричного дослідження було встановлено, що емпатія як особистісна властивість відіграє важливу роль та є пов'язана з розвитком інтелігентності у осіб студентського віку. Свідченням цього є теоретичне доведення, що розвиток емпатії не просто має взаємозв'язок з формуванням інтелігентності особистості як суспільно цінної характеристики, але і є фундаментальною характеристикою цього поняття. Тобто для того, щоб особистість вважалась інтелігентом, у неї неодмінно має бути добре розвинена емпатійність.

В результаті проведеного емпіричного дослідження вдалось підтвердити дане твердження. Так, за результатами математичного аналізу отриманих результатів досліджуваних за методиками було встановлено, що існує зв'язок між емоційним відгуком та рівнем емпатії ($r=0,596, p=0,019$), емоційним відгуком та спрямованістю на себе ($r=0,517, p=0,048$), емоційним відгуком та рівнем самоактуалізації ($r=0,845, p=0,0001$).

ЛІТЕРАТУРА

1. Балашов Е. М. Психологічні особливості соціальної емпатії студентів як засобу самореалізації / Е. М. Балашов // Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія : Психологія і педагогіка. – 2014. – Вип. 28. – С. 28-39.
2. Бельська Г.В. Психологічні закономірності становлення студентів як майбутніх фахівців// Наука і сучасність: Зб.наук. праць НПУ ім. М.П.Драгоманова. – Т.35. – К.: Логос, 2002. – С.3-16.
3. Боришевський М. Й. Теоретико-методологічні засади дослідження психологічних закономірностей виховання громадянської свідомості та самосвідомості особистості / [Боришевський М. Й., Алексеєва М. І., Антоненко В. В. та ін.] // Психологічні

закономірності розвитку громадянської свідомості та самосвідомості особистості: у 2-х т. – К., 2001. – Т.1. – С. 8–49.

4. Варбан М. Ю. Рефлексія професійного становлення в юнацькому віці [Текст] / М. Ю. Вербан // Практична психологія та соціальна робота, 2010. – № 6–7. – С. 80–83.

5. Ильин Е. П. Психология индивидуальных различий [Текст] / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2004. – 701 с.

6. Оксентюк Н. В. Духовність як компонент інтелігентності / Н. В. Оксентюк // Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка». – Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2007. – Вип. 8. – 444 с. – С. 254–262.

7. Виговський С. Є. Емпатія як чинник розвитку смислової сфери особистості в юнацькому віці [Текст] : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Виговський Сергій Євгенович. – Держ. закл. "Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського". – О., 2013. – 23 с.

Рецензент:

Шугай М.А., кандидат психологічних наук,

доцент кафедри психології і педагогіки

Національного університету «Острозька академія»

УДК 81'367.633

Стадник Марина Сергіївна,

*студентка IV курсу спеціальності «Психологія»
факультету політико-інформаційного менеджменту
Національного університету «Острозька академія»*

МОТИВАЦІЯ УСПІХУ ЯК ДЕТЕРМІНАНТА ЕФЕКТИВНОГО НАВЧАННЯ У ВЗО

Автор статті розповідає про важливість мотивації успіху для ефективного навчання студентів у ВЗО. Проаналізовано основні теорії мотивації особистості, а також складові чинники мотивації успіху. Представлено результати емпіричного дослідження студентської мотивації успіху та її зв'язку з результативністю навчання.

Ключові слова: «мотивація», «мотивація успіху», «ефективність навчання», «студенти», «заклади вищої освіти».

The author of the article talks about the importance of motivating success for the effective training of students in the higher educational institution I. The basic theories of personality motivation, as well as the components of the motivation for success factors are analyzed. The results of the empirical research of student success motivation and its connection with the educational effectiveness are presented.

Key words: «motivation», «motivation for success», «effectiveness of training», «students», «higher educational institution».

Обґрунтування проблеми. Мотивація – це спонукання до дії, динамічний процес фізіологічного та психологічного плану, керуючий поведінкою людини, що визначає його спрямованість, організованість, активність і стійкість, здатність людини через працю задовольняти свої матеріальні потреби. Успіх особистості у будь-якій діяльності певною мірою буде залежати від здібностей людини, її прагнення досягти високих результатів, тобто від мотивації досягнення успіхів, також це буде спонукати її до ефективнішого та результативнішого процесу здобуття вищої освіти.

Проблема нашого дослідження полягає у тому, що інколи особистість недооцінює вплив мотивації на формування певних процесів які відбуваються з людиною у соціумі, а

саме процесу здобуття освіти для професійної діяльності. Ми хочемо дослідити, чи є мотивація успіху саме тим чинником формування успішного навчання студентів у ВЗО.

Мотивація, перш за все, є прагненням до успіху, високих результатів у своїй діяльності. Вважається, що якщо людина прагне досягнути успіхів чи високих результатів у певній діяльності, то у неї недостатній рівень мотивації.

Аналіз попередніх досліджень. Вивченням проблем мотивації займалося багато вітчизняних та зарубіжних вчених, що працювали в різних галузях психології, менеджменту та соціології. Значний внесок у розвиток дослідження мотивації зробили такі зарубіжні вчені як Дж. Аткинсон, В.Врум, К.Гольдштейн, У.Макдугал, Г.Мюррей, Х.Хекхаузен, К.Левін, Д. Мак-Клеланд, П.Якобсон. До вітчизняних вчених можна віднести: Д.Ельконіна, В.Давидова, Л.Божович, А.Маркової, Д.Ельконіна, Т.Ільїної, В.Якуніна, Є.Бондаревська, Л.Виготський, О.Леонтьєв, С.Рубінштейн, Т.Гордєєва, С.Занюк, М.Магомед-Емінов, Є.Скворчевський, К.Фоменко, А.Колчигіна та інші.

Наше дослідження ми будемо на результатах атрибутивної теорії мотивації особистості та визначаємо мотивацію досягнення як стійку потребу досягнення позитивного та ефективного результату, прагнення зробити щось швидко та якісно, досягнення високо рівня в певній діяльності, а також вміння ризикувати та прикладати максимум зусиль на досягнення власної мети.

Мета статті: дослідити зв'язок мотивації успіху та ефективного навчання у студентів ВЗО.

Виклад основного матеріалу. Поняття особистість та успіх нерозривно пов'язані, так як саме особистість не тільки діє і досягає поставленої мети, а й оцінює власну діяльність як успішну або не успішну. Успішна особистість – це психологічно здорова особа, що самореалізується, у якої немає серйозних протиріч між бажаннями та можливостями. Мотивація досягнення успіху передбачає прагнення до поліпшення результатів, наполегливість у досягненнях своїх цілей, намагання досягнути свого, навіть ціною власних зусиль. Вона є важливим засобом реалізації професійних та навчальних цілей, а також, однією із центральних якостей особистості, що здійснює вплив на все життя людини [2].

У наш час існує три теорії, що пояснюють мотивацію людини до дії [1]:

1) Теорія потреби досягнення: вона являє собою комбіновану модель, що враховує як особистісні, так і ситуативні фактори в якості найважливіших показників поведінки. Цю теорію утворюють п'ять компонентів : особистісні фактори або мотиви; ситуативні впливи; тенденції до результату; емоційні реакції (гордість та ганьба); поведінка досягнення;

2) Атрибутивна теорія полягає в тому, як люди пояснюють свої успіхи та невдачі. Відповідно до цього є тисячі пояснень успіху і невдач. Їх можна розділити на певні категорії: стабільність казуальність або причинність та контроль.

3) Теорія досягнення мети. За цією теорією існують три чинники які при взаємодії один з одним визначають мотивацію людини – це цілі досягнення, сприйнятливість та поведінка.

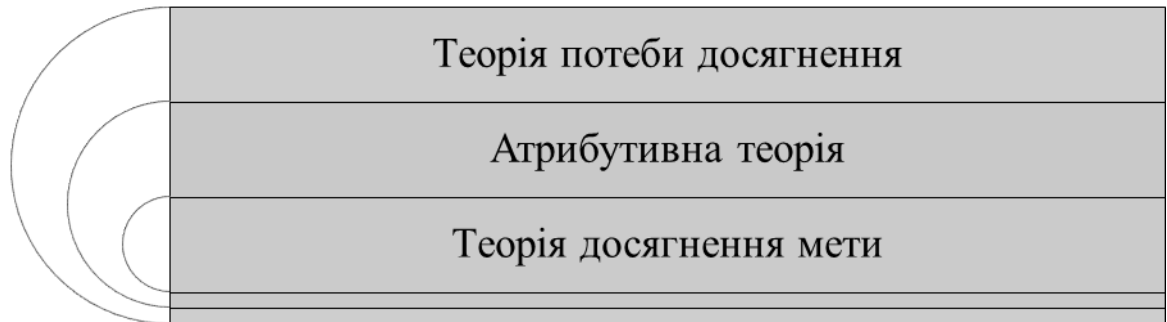

Рис. 1. Основні теорії пояснення мотивації особистості

Мотив прагнення до успіху розуміється як схильність до переживання задоволення і гордості при досягненні поставленого результату, мотив уникнення невдачі як схильність відповідати на невдачу переживанням сорому і приниження [3].

У різних напрямках психології мотивацію розглядають із іншої сторони. У психології особистості мотивація трактується як ключ до розуміння особистості та індивідуальних відмінностей. У когнітивному напрямі вона розглядається в більш вузькому сенсі – як процес, що пояснює актуальну поведінку і лише частково пов'язаний з індивідуальними відмінностями. Розроблена теорія очікуваної цінності, в якій описані факторні характеристики мотивації досягнення.

Успіх у діяльності залежить не лише від індивідуальних відмінностей чи здібностей людини і власного уявлення про нього, а й від прагнення досягнути мети, від цілеспрямованої та наполегливої праці заради досягнення гарного кінцевого результату тобто успіху, що і є мотивацією досягнення [4].

Така мотивація характеризується поведінкою людини, спрямованою на досягнення успіхів у житті, та на можливе краще виконання будь-якого виду діяльності.

Психологічний зміст поняття «успіх» включає в себе переживання станів радості, задоволення. Це пояснюється тим, що результат, до якого прагнула особистість, або збігається із її надіями та очікуваннями тобто з рівнем домагань, або ще більше перевершує їх [7]. На основі цього можуть сформуватися стійкі почуття задоволення, формуються більш сильні мотиви діяльності, змінюється рівень самооцінки та самоповаги. Тому успіх може

бути визначеним як оптимальне співвідношення між очікуваннями суспільства та самої особистості і результатами її діяльності.

Мотивованість людини розділяють на два основних види – це мотивацію досягнення успіху та уникнення невдачі [8]. Доведено, що люди із другим видом є більш ризиковими ніж люди, спрямованні на досягнення у своїх діях успіхів.

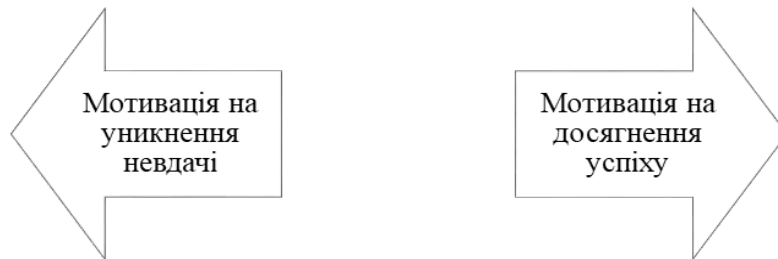

Рис.2. Види мотивації особистості

Мотивація – це не лише внутрішнє спонукання людини до дії, також є безліч зовнішніх чинників які спонукають особу до дій. Такі чинники у кожного особисті, зазвичай вони діють у момент коли найбільше потрібний поштовх людини до певної діяльності.

Мотивація студентів під час навчання у ВЗО можна характеризувати наступними факторами:

- характер освітньої системи;
- організація навчального процесу у навчальному закладі;
- індивідуальні особливості самого студента (так як стать, вік, рівень інтелектуального розвитку і здібностей, рівень домагань, локус контролю, самооцінка, переважання внутрішньої чи зовнішньої мотивації, характер взаємодії з іншими студентами та викладачами);
- особистісні особливості викладача (система ставлення до особистості студента, педагогічна діяльність та специфіка навчального предмету).

Рис.3. Індивідуальні особливості студента, що визначають ефективність навчання

Мотивація на досягнення успіху є надійним прогностичним параметром досягнень у навчальному закладі, а також успішності у будь-якій діяльності.

У певних дослідженнях сказано, що за останні роки під впливом умов навколишнього середовища сталися значні зміни у свідомості студентів та молоді [9], що також значною мірою впливає на мотиваційну сферу їх особистості.

Особливості ситуації успіху пов'язані із мотиваційною установкою на досягнення успіху або уникнення невдач. У деяких дослідженнях було доведено, що чим вище готовність людини до успіху – досягненню мети, тим нижче готовність до ризикованих дій [10].

Навчання стає ефективним за умови, що

- навчальний матеріал подається послідовно, невеликими змістовими блоками, що має суттєве значення для процесу засвоєння та розуміння нової інформації;
- індивідуально-групову діяльність проектується через спільне обговорення, обмін думками задля того, щоб навчальна робота кожного студента набувала змісту в контексті діяльності всієї групи;
- раціонально використовуються засоби інтелектуального й емоційного стимулювання студентів, їх зацікавленості, що сприяє усвідомленню особистісної цінності виконуваної діяльності;
- проектується дослідницька й експериментальна діяльність студентів завдяки поєднанню традиційних та інноваційних технологій навчання
- структурування навчального змісту дисциплін, який моделюється в певній системі, послідовності, що відповідає логіці навчального предмету з опорою на знання, уміння та навички отримані під час навчання в школі;
- навчальний матеріал, що структурується на основі принципу генералізації в порядку зростання ступеня складності і з урахуванням характеру мисленнєвої діяльності студентів
- предметної мови дисциплін, професійної мови майбутньої спеціальності на рівні швидкого читання текстових відомостей, аудіювання, конспектування лекцій, аналізу та розв'язування навчально-пізнавальних задач;
- використання задля ефективності опори на міжпредметні зв'язки і міждисциплінарні знання студентів;

- організацію вивчення дисциплін, яка передбачає активну пізнавальну діяльність студентів, систематичну підготовчу роботу до кожного заняття, мислення і творчості, нестандартних дій у досягненні прогнозованих дидактичних цілей;

- методи та технології навчання, відбір яких визначається доцільністю навчального процесу, різноманіттям видів пізнавальної діяльності, педагогічною взаємодією, співпрацею викладачів і студентів [5,6,11].

Опис вибірки. Нашу вибірку склало 50 студентів I-IV курсів всіх спеціальностей Національного університету «Острозька академія». Для проведення психодіагностики за допомогою опитувальників був застосований груповий метод і учасникам дослідження одразу видавались бланки двох методик.

Методи дослідження. Окрім теоретичного аналізу наукових джерел в області дослідження мотивації успіху, ми використали ряд емпіричних, а саме психодіагностичне тестування за допомогою опитувальника «Мотивація успіху та страх невдачі» А. Реана. У цій методиці пропонують 20 запитань з відповідями «Так» або «Ні». Ця методика спрямована на визначення схильності людини до певного виду мотивації: мотивації успіху або уникнення невдачі. Як відомо, мотивація до успіху – це позитивний процес, який спонукає особистість до досягнення своїх цілей і мети. Спрямованість до уникнення невдачі є негативним проявом тоді, коли особа/студент прагне лише не отримати поганого балу. Для обрахунку даних ми керувалимося ключем, де кожен зі збігів у відповідях респондента та ключа оцінювався по одному балу, які у кінці підсумовувалися.

Для дослідження ефективності навчання студентів ми використали методику оцінки ефективності навчальної діяльності студентів (за І.С. Тодоровою). Яка складається з 20-ти прямо протилежних тверджень, які характеризують навчальний процес та психологічну структуру мотиваційної діяльності студента. Респонденту необхідно прочитати кожне з тверджень та визначити, яке з них точніше виражає його думку та ставлення до запропонованої характеристики навчання за шкалою від +3 до -3. Де 1 – швидше переважає ця характеристика, чим протилежна; 2 – характеристику виразно визначено; 3 – характеристику визначено дуже сильно; 0 – не знаю, важко сказати. Оцінка результатів відбувається за формулами, а інтерпретація даних виділяє 5 рівні ефективності навчання. А саме: дуже висока, висока, середня, низька і дуже низька.

При математико-статистичному аналізі отриманих результатів ми використали програму IBM Statistics 21 SPSS та критерій кореляції Пірсона для виявлення зв'язку між рівнем мотивації на досягнення успіху та успішністю навчання студентів.

Результати емпіричного дослідження. За допомогою критерію кореляції Пірсона ми знайшли прямий сильний зв'язок між ефективністю навчання та мотивацією успіху у студентів (Див. Табл.1.).

Це означає, що від рівня мотивації на успіх залежить ефективність навчання у студентів ($r = 0,870, p = 0,01$). Тобто при мотивації на уникнення невдачі рівень ефективності навчання також падає. Оскільки студент не має бажання отримувати нові знання та високі бали за свою навчальну діяльність.

І навпаки, коли у студента спостерігається високий рівень мотивації на досягнення успіху він отримує високі результати за свою діяльність у ВЗО. Він мотивований на ефективне засвоєння інформації, яка необхідна йому у подальшому професійному становленні, як професіонала. Він орієнтований на майбутнє та самовдосконалює свої навички та здібності, які необхідні йому процесі навчання та роботи.

Таблиця 1. Показники кореляції Пірсона між ефективністю навчання та мотивацією на успіх у студентів

		Кореляції	
		Ефективність навчання	Мотивація до успіху
Ефективність_навчання	Корреляція Пірсона	1	,870**
	Знч.(2-сторон)		,000
	N	50	50
Мотивація_до_успіху	Корреляція Пірсона	,870**	1
	Знч.(2-сторон)	,000	
	N	50	50

**Корреляція значима на рівні 0.01 (2-стороння)

Мотивація успіху однозначно є позитивною. При такій мотивації дії людини націлені на досягнення конструктивних позитивних результатів. Особистісну активність індивіда визначає потреба у досягненні успіхів. Дуже часто ситуація успіху виступає як фактор ефективності самореалізації особистості. Тому можна сказати, що коли особа досягає успіху хоча б одного разу, то цей момент може стати для неї мотиваційним для досягнення наступних успішних результатів.

Отже, мотивація успіху є невід'ємною частиною особистості та її розвитку. Така мотивація часто виступає спонукою людини до дії. А студента до ефективного навчання у ВЗО.

Висновки. За результатами нашого дослідження можемо сказати, що мотивація на досягнення успіху грає важливу роль у формуванні майбутніх спеціалістів та професіоналів під час навчання у ВЗО. Мотивація успіху тісно пов'язана із такими поняттями як мотив, діяльність та досягнення. Існує два глобальних мотиви – досягнення успіху та уникнення невдачі. Мотив досягнення є продуктивне виконання діяльності, а мотив уникнення невдачі пов'язаний із тривогою та захисним механізмом.

Мотивація успіху є одним із головних видів мотивації досягнення, яка визначає прагнення людини виконувати справу на високому рівні якості, всюди де є можливість проявити свою майстерність та здібності.

Мотивацію на досягнення успіху можна розуміти як спробу, збільшити або зберегти максимально високими свої здібності до всіх видів діяльності, до яких можна застосувати критерії успішності і де виконання подібної діяльності може привести до успіху або невдачі.

Перспективи подальших наукових досліджень може стати розробка рекомендацій для викладачів, як покращити та зацікавити студентів під час здобуття вищої освіти. А також для студентів поради для формування мотивації успіху, яка допоможе їм ефективно навчатись у ВЗО та здобувати спеціальність своєї мрії. Також перспективою подальшого дослідження може стати розширення вибірки та розподіл їх за курсами. Для того, щоб з'ясувати чим мотивуються студенти, які тільки вступили в університет на відміну від студентів, які завершують своє навчання. А також дослідити на якому курсі навчання рівень мотивації на досягнення успіху є вищим.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Былахиров К. М. Мотивация в учебной деятельности студентов / К. М. Былахиров, Т. Ю. Ковтун. // Научно-методический электронный журнал "Концепт". – 2017. – №25. – С. 94–95.
2. Дзьон І. Гендерна специфіка формування мотивації досягнення у сучасної молоді / І. Дзьон. // Збірник наукових праць: психологія. – 2016. – №21. – С. 35–45.
3. Зінонос Н. Вплив мотивація на успішність і результати навчання іноземних студентів при вивченні природно-математичних дисциплін / Н. Зінонос. // Педагогіка вищої та середньої школи. – 2017. – №1. – С. 269–275.

4. Колчигіна А. В. Специфіка навчальної мотивації студентів / А. В. Колчигіна. // Науковий вісник Херсонського Державного університету. Серія Психологічні науки. – 2018. – С. 46–50
5. Методика оцінки ефективності навчальної діяльності студентів (за І.С. Тодоровою) / В.Ф. Моргун, І.Г. Тітов. Основи психологічної діагностики. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. 2-е видання. К.: Видавничий Дім «Слово», 2012. – С. 424-430.
6. Соколюк О. М. Аналіз підходів до оцінки ефективності інформаційно-освітнього середовища навчання в сучасних навчаннях / О. М. Соколюк. // Наукові записки. Серія: Проблеми методики фізико-математичної і технологічної освіти. – 2017. – С. 114–121
7. Спринь І. Г. Зв'язок мотивації потреби у досягненнях з успішністю у спорті й навчанні / І. Г. Спринь. // Таврійський вісник освіти. – 2016. – №1. – С. 273–277.
8. Хомік О. М. Мотивація досягнення успіху як вагомий чинник формування упавлінської культури майбутніх економістів / О. М. Хомік. // Вісник Вінницького політехнічного інституту. – 2016. – №3. – С. 131–135.
9. Bukurie L. Factors That Hinders Student's Motivation – A Case Study Of Albania / Lila Bukurie. // European Scientific Journal. – 2016. – №12. – С. 237–247.
10. De B. The Role of Students' Motivation and Participation in Predicting Performance in a MOOC / B. De, G. P., Kennedy. // Journal of Computer Assisted Learning. – 2016. – №32. – С. 218–231.
11. Yin L. C. The Effects of Writing Instructors' Motivational Strategies on Student Motivation / Ling Cheung Yin. // Australian Journal of Teacher Education. – 2018. – №43. – С. 55–73.

Рецензент:

*Шугай М.А., кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології і педагогіки
Національного університету «Острозька академія»*

Тарасюк Віра Вікторівна

*Студентка IV курсу спеціальності «Психологія»
факультет політико-інформаційного менеджменту
Національного університету «Острозька академія»*

ВПЛИВ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ЗМІН В СУСПІЛЬСТВІ НА СИСТЕМУ ЦІННОСТЕЙ СТУДЕНТІВ

В статті автор проводить попередній аналіз літератури з метою розмежування понять «цінності», «ціннісні орієнтації» та «система цінностей». Визначені ключові характеристики та психологічні особливості цінностей у студентському віці. Розглянуто та окреслено міру впливу трансформацій у суспільстві на становлення особистості студента та його цінності. Виокремлено дві групи факторів, що впливають на формування ціннісних орієнтацій студентів: зовнішні (соціальний вплив) та внутрішні (внутрішньособистісні передумови). Емпірично перевірено вплив цих факторів на формування ціннісних орієнтацій студентів. Встановлено взаємозв'язки між зазначеними факторами.

Ключові слова: *ціннісні орієнтації, система цінностей, суспільні трансформації.*

In the article the author conducts a preliminary analysis of the literature in order to make the distinction between the concepts of "values", "value orientations" and "system of values". The key characteristics and psychological peculiarities of values in the student's age are determined. The influence of transformations in society on the formation of the student's personality is outlined. Two groups of factors that influence the formation of students' value orientations are distinguished. The influence of these factors on the formation of student value orientation is empirically verified. Relationships between these factors are established.

Key words: *value orientations, system of values, social transformations, students.*

Постановка проблеми. Масштабні соціальні перетворення, що відбуваються у сучасному світі, спровокували появу величезної кількості нових проблем, що характеризуються підвищенням емоційного і фізичного напруження у суспільстві, зниженням духовного та інтелектуального його рівнів. Інтерес до дослідження зміни ціннісних орієнтацій особливо великий у наукових колах країн пострадянського простору.

Варто зазначити, що аналіз досліджень трансформаційних процесів у цих країнах має схожі риси. При цьому основний напрям досліджень спрямований саме на студентство.

Зважаючи на динамічність соціально-політичних змін у нашій країні, важливим є можливість вивчення, прогнозування та коригування соціо-культурних орієнтацій студентства, розуміння їх психологічних особливостей.

Мета статті – представити результати емпіричного дослідження психологічних особливостей системи цінностей студентської молоді в умовах трансформації суспільства.

Аналіз останніх публікацій. Тематика зміни ціннісних орієнтацій в умовах трансформації суспільства особливо актуальна для країн пострадянського простору. Окрім того, аналіз досліджень з цієї теми має дещо схожі риси. Аналізуючи науковий доробок з досліджуваної теми у Республіці Білорусь ми зверталися до робіт Я.О. Яцкевич, П.О. Водоп'янова, А.І. Зеленкова. Характерні особливості перебігу трансформації ціннісних орієнтацій у студентської молоді у Російській Федерації висвітлили В.І. Чупрова, В.І. Лісовський, М.Н. Руткевич, Л.Я. Рубіна.

Філософський погляд у розробці проблеми трансформації ціннісних орієнтацій висвітлює їх особливості у руслі культурного та політичного контексту. Зокрема, дослідження Л.О. Кобернік висвітлюють вплив ціннісних орієнтацій особистості на її становлення у соціальному житті; динаміка змін ціннісних орієнтацій українців за час незалежності нашої держави аналізується Н.М. Ленковською; Н.В. Щербакова виділяє у досліджуваному явищі в українському суспільстві тенденцію наслідування цінностей Заходу, що характеризується дослідницею як показник занепаду духовності української нації.

Соціологічний аспект досліджуваної теми висвітлювався у працях В.І. Воловича, А.О. Пилипенка, В.О. Ручки, Ю.І. Яковенка, у яких відображено особливості цінностей різних поколінь українців із ґрунтовним соціологічним аналізом їх соціальних детермінант.

В.А. Казмиренко, С.Д. Максименко, Ю.І. Трофімов у своїх дослідженнях описують психологічні та соціально-психологічні особливості трансформаційних процесів у системі цінностей українського суспільства.

Вивчення духовно-релігійних орієнтацій студентстві займає центральне місце у дослідженнях А.Г. Здравомислова, А.В. Сірого, М.М. Теплякова, які відводять їм роль основної рушійної сили у суспільній діяльності цієї верстви населення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «цінностей особистості» доволі складне та неоднозначне, відповідно до чого у сучасній науковій літературі визначенню його змісту, особливостей та дослідженні структури відводиться значне місце.

При чому, основна складність дослідження проблеми системи цінностей особистості полягає у множинності підходів до розуміння цього явища не лише у різних галузях науки, а у існуванні альтернативних підходів у рамках однієї.

У широкому розумінні під поняттям «цінностей» розглядають абстрактні сенси, ситуативно важливі для індивіда моменти, які у контексті його соціального досвіду набувають особистісної значимості [8]. Більш вузьке розуміння опирається на визначення цінностей як духовної ідеї, що опирається на високу міру узагальнення та відповідає основним актуальним потребам особистості, що визначають значимість певних феноменів для неї.

За визначенням Д.О. Леонтьєва, цінність – «ідеальна модель бажаного», що відображає соціальний досвід спільноти, у якій перебуває індивід, що у процесі соціалізації інтеріоризується та привласнюється особою, що відображає напрям бажаних змін дійсності та виступає джерелом життєвих сенсів [2]. Відтак, дослідник визначає основну функцію – надання смисложиттєвих орієнтирів, яку описує як ту, що проявляється у ситуації мотиваційного вибору (вибір направленості активності діяльності) [2].

У контексті соціальної психології поняття «ціннісні орієнтації» досліджувалося А. Г. Здравосмиловим та В. А. Ядовим, які визначили його як установку особистості на ті чи інші соціальні тенденції матеріально чи духовної культури. При цьому, вони відзначають тісноту зв'язку та близькість змісту із поняттями «установка», «потреба», «інтерес». Наявність визначеної стійкої структури цінностей, на думку цих вчених, є свідченням зрілості особистості та забезпечує її стійкість та стабільність [4].

Інші дослідники розглядають ціннісні орієнтації як спрямованість особистісних потреб й інтересів на визначену структуру життєвих цілей, відповідно до чого визначається схильність людини надавати значимість одним ситуаціям та нівелювати інші [2]; визначене певною системою вибіркове ставлення людини до матеріальних і духовних соціальних цінностей [3]; система переконань, переваг і вподобань особистості, що знаходить відображення у поведінці індивіда [3].

Зміст особистісних цінностей полягає у тому, що це філософські, моральні переконання людини, глибока та постійна прив'язаність, моральні принципи поведінки. Саме це визначає те, що у будь-якому суспільстві цінності є об'єктом цілеспрямованого впливу та виховання індивіда [3].

Підсумовуючи, важливо зауважити, що поняття «цінність», «ціннісна орієнтація» та «система цінностей» суміжні, але не однакові за своїм значенням:

- цінність – це фіксоване у свідомості людини ставлення до певного об'єкта;

- ціннісна орієнтація – більш широке поняття, що відображає структурний зв'язок та конкретизує особливості відношення особистості з середовищем, створюючи індивідуальну форму репрезентації особистісної цінності;
- система цінностей – сукупність ціннісних орієнтацій, згрупованих за мірою їх важливості для особистості [1].

Отже, система ціннісних орієнтацій являється одним із найважливіших психологічних систем саморозвитку та особистого росту, що, поряд із тим, визначає як їх спрямованість, так і способи реалізації.

Формування системи цінностей особистості в умовах трансформації суспільства є складним та багатогранним процесом, який реалізується за допомогою не лише самої людини як активного суб'єкта, але й відповідними інституційними організаціями. Набуття індивідом «ціннісних орієнтирів» забезпечує його існування в соціумі, у взаємодії з іншими, а також визначає його індивідуальність та життєдіяльність в цілому [5]. Втім, трансформація суспільних ідеалів, яка особливо гостро спостерігається останніми десятиліттями, а то й роками дещо змінює процес формування ціннісних орієнтирів в процесі соціалізації молоді. Змінюється орієнтація особистості, її спрямованість, соціальна активність тощо. Молодь як чутливо уразлива група осіб ще не має стійких пріоритетних цінностей, котрі не залежали б від зовнішнього впливу або піддавались йому б мінімально [2].

Психологічними механізмами як факторами внутрішніх передумов утворення ціннісних орієнтацій є індивідуально-типологічні особливості перебігу психічних процесів, таких як мислення, пам'ять, емоції, воля, що виступають у формі ідентифікації, інтеріоризації, навіювання, наслідування та психологічного зараження.

Фундаментальні перетворення, що відбуваються в українському суспільстві, говорять про неможливість передачі «системи ціннісних координат» від дорослих до дітей у домінуючому сенсі. Соціальна реальність виявляється такою, що виховний вплив здебільшого спричиняють ті, хто найбільш ефективно адаптувалися до сьогодення, та успішні діти, які можуть надати можливість своїм батькам відчутти власну спроможність.

Як стверджують дослідники, «сучасний суспільний контекст створює проблему створення такої системи освіти, яка спроможна забезпечити виховання у індивідів особистісних якостей, основними з яких є психологічна та організаційна готовність до орієнтації на власні сили у виконанні життєвих завдань, високий рівень мотивації для досягнення життєвого успіху, здатність до накопичення, відновлення та раціонального впровадження життєвої енергії [4]. Тобто пропонується зосередити увагу на самовдосконаленні особистості, використання власного індивідуального потенціалу [7].

Розглядаючи ціннісні орієнтації молоді, необхідно розуміти, що ж таке «молодь», чим вона відрізняється від інших суспільних груп. Проблеми сучасної молоді досліджували психологи, соціологи, педагоги, соціальні педагоги, політологи та представники різних наук [8].

Саме у студентському віці найчастіше інтенсивно відбувається пошук сенсу життя та завершення формування сфер особистості. Закономірно, що відсутність такого пошуку себе та ствердження, відсутність прагнення особистісно зростати неможливо досягти повноцінного розвитку індивіда як особистості. Як зазначає Балашов Е. М.: «смісл життя людини та його мотиваційне наповнення ґрунтується на її відчутті свого місця у суспільстві, на її інтересах, цінностях, потребах і цілях, на її уявленнях про можливості їх реалізації та самореалізації» [6]. І саме в студентському віці механізми соціалізації набувають найбільш очевидного та значимого характеру свого значення: засвоєння соціальної ролі студента, підготовка до оволодіння соціальною роллю спеціаліста, механізми наслідування та механізми соціального впливу з боку викладачів, студентської групи та соціокультурного середовища. «Студентський період характеризується також прагненням самостійно й активно обирати певний життєвий стиль та ідеал, що відповідає умовам соціалізації, згідно з якими індивід повинен відігравати активну роль» [6].

В умовах змін суспільства в Україні та на основі аналізу досліджень вчених сучасне студентство можна охарактеризувати як молодих людей, котрі не заперечують важливості освіти у житті, втім одночасно надають великого значення зростанню питомої ваги матеріального фактору у ціннісних орієнтаціях.

Таким чином, ціннісні орієнтації людини органічно пов'язані із проблемами людини і виступають в якості головного компоненту детермінації її поведінки. Ціннісні орієнтації особистості формуються під впливом пануючої в суспільстві системи цінностей, яка змінюється з розвитком історії [7]. Студентська молодь сьогодні відіграє важливу роль в українському суспільстві та є ціннісним індикатором його культурного та духовного розвитку.

Аналіз даних у працях досліджень не дозволяє на нинішньому етапі розвитку суспільства встановити чи є такі суспільні трансформації корисними та більш продуктивними, чи ні. Подібно до історичної оцінки події та її значення, аналіз явища зміни психологічних особливостей у становленні системи цінностей студентської молоді можна оцінити лише через тривалий проміжок часу опісля самого факту фіксування цих змін. Окрім того, вартобрати до уваги той факт, що подібні зміни не є поверхневими, але належать до

глибинних особистісних змін, а тому потребують тривалого впливу факторів ззовні (в даному випадку суспільних трансформацій).

Емпіричне дослідження психологічних особливостей системи цінностей студентської молоді в умовах трансформації суспільства проводилось на вибірці студентів Національного університету «Острозька академія» обсягом 60 осіб. Віковий діапазон респондентів дослідження від 18 до 21 року, що відповідає 1-4 рокові навчання (рис.1.).

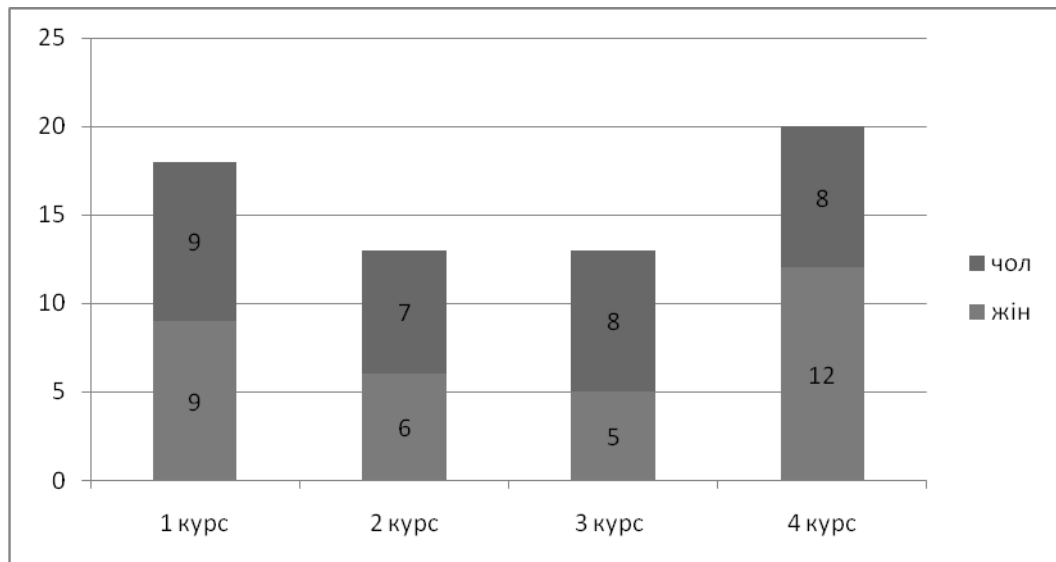

Рис. 1. Діаграма розподілу респондентів дослідження

Базовою ідеєю емпіричного дослідження було теоретичне положення про те, що ціннісні орієнтації студентської молоді формуються під впливом двох груп факторів впливу: зовнішніх, до яких відносимо соціальний вплив, та внутрішніх, до яких відносимо внутрішньособистісні передумови існування та розвитку особистості (рис.2.). Психологічними механізмами як факторами внутрішніх передумов формування ціннісних орієнтацій виступають індивідуально-типологічні особливості протікання психічних процесів, таких як мислення, пам'ять, емоції, воля, що існують у формі соціально забарвлених (просоціальний аспект) психічних процесів. Таким чином, ціннісні орієнтації студентської молоді не є надто мінливим явищем, втім вони піддаються впливу тривалих або сильних суспільних трансформацій [7; 6].

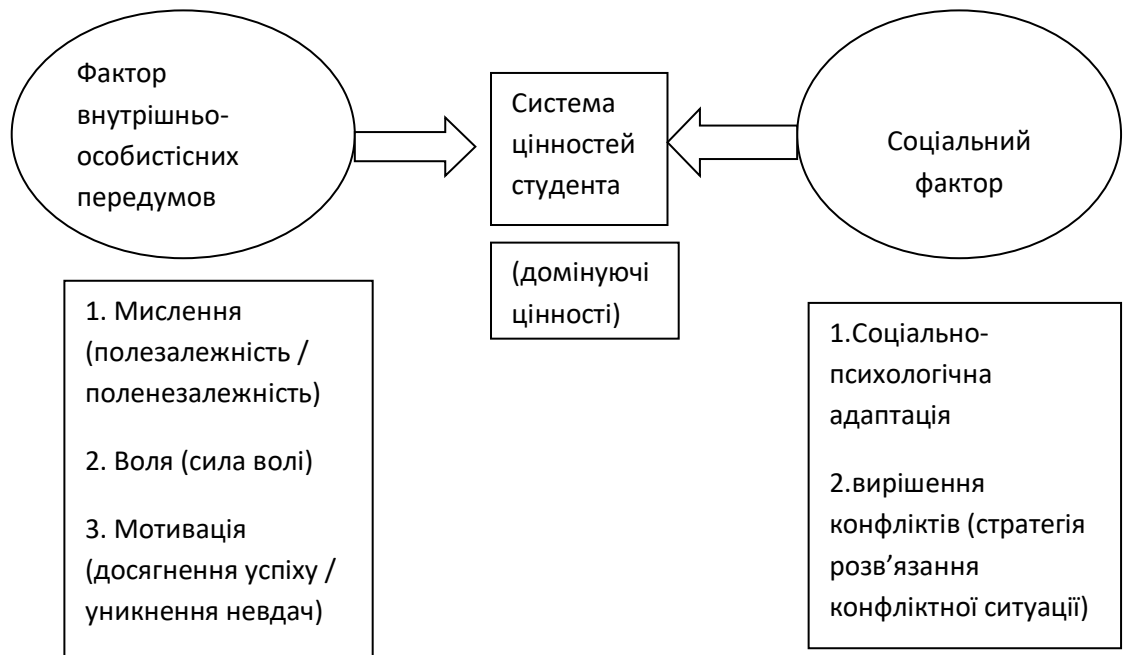

Рис. 2. Теоретичний конструкт в емпіричному дослідженні

Емпіричне дослідження було проведено у форматі констатувального зрізу показників та характеристик особистості. Для цього використовувались набір психодіагностичних методик: «Експрес-діагностики соціальних цінностей особистості» Н.П.Фетіскіна., «Тест включених фігур Готшильда», «Сила волі особистості», методика дослідження соціально-психологічної адаптації К. Роджерса – Р. Даймонда, опитувальник Реана, методика діагностики стратегій розв'язання конфліктних ситуацій (Д.Джонсона, Ф.Джонсона).

Аналіз результатів дослідження внутрішньоособистісних передумов як групи факторів впливу на зміну цінностей особистості в умовах трансформації суспільства свідчить про те, що студентська молодь характеризується полenezалежністю (мислення; 72% опитаних (43 особи)), високим рівнем сили волі (вольова сфера; середні показники рівня сили волі у вибірці студентів становить 24,4, що відповідає високому рівню (49%); середній рівень сили волі мають 38% респондентів, а низький – лише 13% (8 осіб)) та тенденцією до прагнення успіху (мотиваційна сфера; тенденція мотивації до досягнення успіху (47%).

Аналіз групи факторів зовнішнього впливу у вигляді суспільних та соціальних трансформацій проводився на основі показників респондентів за методикою діагностики стратегій розв'язання конфліктних ситуацій Д.Джонсона і Ф.Джонсона та соціально-психологічного адаптаційного потенціалу К. Роджерса – Р. Даймонда. Ці дослідження свідчать про нормативний рівень адаптивності студентів в соціумі та домінування стратегії пошуку компромісу (30%) та співробітництва (39%).

Тому можемо підсумувати, що студентська молодь під час вирішення конфліктних ситуацій як готова пожертвувати стосунками та своїми цілями, тоді коли це вимагає ситуація, так і зосереджена на тому, щоб все ж ці стосунки та свої цілі максимально відстояти. Поєднуючи це з результатами дослідження мислення (домінуванням полезалежності) можемо зазначити, що все ж у більшості випадків перевага надається цінності стосунків (39 % – «співробітництво» та 72% – полезалежність).

Завершальним етапом емпіричного констатувального дослідження було проведення психодіагностики, власне, самих цінностей студентської молоді за допомогою методики «Експрес-діагностики соціальних цінностей особистості» Н.П.Фетіскіна. Так, домінуючими цінностями серед студентської молоді є сімейні (43%) та суспільні (30%), тоді як духовні та фінансові займають останні місця (20% та 7% відповідно).

Таким чином, студентська молодь на теперішньому етапі суспільних трансформацій характеризується такими психологічними особливостями: полезалежністю як характеристикою мислення, тенденцією до мотивації досягнення успіху, високим рівнем розвитку сили волі, нормальним рівнем соціально-психологічної адаптації та використанням стратегії співробітництва у вирішенні конфліктів (збереження стосунків); провідними цінностями студентської молоді є суспільні та сімейні цінності.

Кореляційний аналіз підтверджує статистично значимі зв'язки між цінностями особистості та стратегією вирішення конфліктів ($r=0,766$, $p=0,0001$) (табл.1).

Таблиця 1. Результати кореляційного аналізу Пірсона

		Кореляции					
		мислення	мотивація	сила волі	соц_псих_потенц	конфлікти	цінності
мислення	Корреляция Пирсона Знч.(2-сторон) N						
мотивація	Корреляция Пирсона Знч.(2-сторон) N	,160 ,221 60					
сила_волі	Корреляция Пирсона Знч.(2-сторон) N	,079 ,547 60	-,162 ,215 60				
соц_псих_потенц	Корреляция Пирсона Знч.(2-сторон) N	,056 ,671 60	,029 ,827 60	,005 ,971 60			
конфлікти	Корреляция Пирсона Знч.(2-сторон) N	,254 ,050 60	,173 ,186 60	-,097 ,463 60	,047 ,720 60		
цінності	Корреляция Пирсона Знч.(2-сторон) N	,226 ,082 60	,139 ,288 60	-,117 ,373 60	,031 ,817 60	,766** ,000 60	

** . Корреляция значима на уровне 0.01 (2-сторон.).

Таким чином, якщо студент обирає співробітництво як провідну стратегію вирішення конфліктних ситуацій, то його цінності будуть все більше відповідати суспільним та сімейним і навпаки.

Висновки. В результаті попереднього аналізу літератури можемо виокремити дві групи факторів, що впливають на формування ціннісних орієнтацій студентів: зовнішні, до яких відносимо соціальний вплив, та внутрішні, до яких відносимо внутрішньособистісні передумови існування та розвитку особистості. Психологічними механізмами як факторами внутрішніх передумов формування ціннісних орієнтацій виступають індивідуально-типологічні особливості протікання психічних процесів, таких як мислення, пам'ять, емоції, воля, що існують у формі соціально забарвлених (просоціальний аспект) психічних процесів.

В результаті емпіричного дослідження було встановлено, що студентська молодь на теперішньому етапі суспільних трансформацій характеризується такими психологічними особливостями: незалежністю як характеристикою мислення, тенденцією до мотивації досягнення успіху, високим рівнем розвитку сили волі, нормальним рівнем соціально-психологічної адаптації та використанням стратегії співробітництва у вирішенні конфліктів (збереження стосунків); провідними цінностями студентської молоді є суспільні та сімейні цінності.

Результати математичного аналізу стверджують, що існує прямий зв'язок між вибором стратегії вирішення конфліктних ситуацій та цінностями ($r=0,766$, $p=0,0001$).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Балакірева О. М. Трансформація ціннісних орієнтацій в українському суспільстві / О. М. Балакірева. // Український соціум. – 2002. – №1. – С. 187–203.
2. Балашов Е. М. Особливості соціально-психологічних настанов студентів у мотиваційно-потребовій сфері / Е. М. Балашов // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». – Серія «Психологія і педагогіка». – Вип.30. – Острог, 2014. – с. 8-11.
3. Башкирова Е. И. Система ценностей как показатель состояния общества на этапе трансформации / Е. И. Башкирова / Российское общество и социология в XXI веке: социальные вызовы и альтернативы : тезисы докладов и выступлений на II Всероссийском социологическом конгрессе. – М. : Альфа-М, 2013. – С.56-74.
4. Головаха Є. І. Життєва перспектива і ціннісні орієнтації особистості. Психологія особистості в працях вітчизняних психології / Є. І. Головаха – СПб.: Пітер, 2010. – 247 с.

5. Готовцева Н. Г. Формирование ценностных ориентаций студентов посредством личностно-профессиональной самоактуализации в вузе /Н. Г. Готовцева // Мир образования – образование в мире: научно-методический журнал. – 2009. – №4. – С. 179-181.

6. Мамедова Ж.С. Дослідження ціннісних орієнтацій особистості в контексті часової перспективи. / Ж.С. Мамедова // Психологія індивідуальності. Матеріали Всеросійської конференції. – Москва, 2006. – С. 379-382.

7. Савчук О. В. Динаміка ціннісних орієнтацій української молоді / О. В. Савчук. // актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. – 2012. – №16. – С. 60–67.

8. Шугай. М. А. Страх життя та ціннісно-сміслові аспекти психології здоров'я / М. А. Шугай // Наукові записки [Національного університету "Острозька академія"]. Психологія і педагогіка. – 2013. – Вип. 22. – С. 217-119. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoapp_2013_22_48.

Рецензент:

Шугай М.А., кандидат психологічних наук,

доцент кафедри психології і педагогіки

Національного університету «Острозька академія»

Тимошук Єлизавета Анатоліївна,
студентка VI курсу спеціальності «Психологія»
Навчально-наукового центру заочно-дистанційного навчання
Національного університету «Острозька академія»

ПСИХОЛОГО-АКМЕОЛОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ПСИХОЛОГІВ

Обґрунтовано проблему формування професійних компетентностей майбутніх психологів. У зв'язку з цим розкрито теоретичні аспекти поняття "компетентність" та "професійні компетентності психологів"; виділено психоло-акмеологічні умови їх формування.

Ключові слова: *компетентність, професійна компетентність психологів.*

The article substantiates the problem of the formation of professional competences of future psychologists. In this connection, the theoretical aspects of the concept of "competence" and "professional competence of psychologists" are revealed; The psychological and acmeological conditions of their formation are highlighted.

Key words: *competence, professional competence of psychologists.*

У сучасному світі психологія як наука впроваджується у всі професійні сфери різних галузей. Такий процес призводить до зростання вимог професійних компетентностей психологів. Психолог сьогодні повинен бути орієнтований на постійне самовдосконалення, а отже акмеологізацію, що в майбутньому забезпечить йому високий професійний рівень, і як наслідок кар'єрне зростання. Своєю чергою, це вимагає переосмислення змісту і рівнів формування професійних компетентностей психологів у акмеперіоді – сензитивному віковому етапі життєвого шляху для творчої самореалізації та життєтворчості [5]. У зв'язку з цим мета дослідження спрямована на з'ясування психолого-акмеологічних особливостей формування професійних компетентностей психологів.

Вивченням проблеми акмеперіоду займалися радянські психологи Б.Ананьєв, Н.Рибніков, О. Кронік та ін., західні науковці (Д. Бромлей, Г.Гримм, Е. Еріксон, Г. Крайг та ін.) та активно вивчається і сучасними українськими науковцями (Г.Гандзілевською, У. Гуменюк, Є. Рибалко, І.Шестопа, В.Ямницьким та ін.). Разом з тим, дослідженню

психолого-акмеологічних умов формування професійних компетентностей психологів увагу приділено не достатньо.

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить, що становлення особистості та досягнення вершинного розвитку («акме») є спорідненими поняття, однак не тотожними. Процес становлення досліджується науковцями швидше у контекстах самореалізації, самоактуалізації, самовдосконалення, тоді як психолого-акмеологічні аспекти вказують в першу чергу на розвитку індивідуальності, зрілості особистості, творчого потенціалу та компетентностей [2]. Так, услід за І. Булигою, акмекомпетентності психологів досліджуємо як інтегральну готовність і здатність зрілої особистості будувати свій поступовий психічний розвиток із постійним ускладненням завдань, зростанням рівня досягнень, реалізації її психологічних ресурсів [1].

В загальному під компетентністю розуміється результат оволодіння знаннями та вміннями, що дозволяють висловлювати професійно грамотні судження, оцінки, думки (В.Безрукова [4]). Професійна компетенція відображає сукупність професійних знань і умінь, а також способи виконання професійної діяльності (Е. Есер і О. Н. Шахматова [4]). Компетентності психологів зазвичай розглядаються в аспекті надання професійних послуг. Зокрема, Л. Марцева услід за Н. Кардашевим під професійною компетентністю психологів розуміє, знання, навички та вміння, де професійні знання повинні охоплювати сукупність знань різних областей наук; професійні вміння – здатність застосовувати до виконання своїх обов'язків психологічні знання; професійні навички – ефективне виконання дій та використання їх у своїй роботі [4].

Професійні компетентності психологів можна охарактеризувати й у вимірі досконалого володінням діапазоном життєвих ресурсів, що проявляється у в активному пошуку новаторських підходів, творчому характері діяльності, особистій ініціативі. Українська дослідниця Гандзілевська Г.Б. для вивчення життєвих компетентностей у вимірі акмеологічного потенціалу особистості пропонує теорію К. Юнга, що є основою концепції багаторівневої структури творчості. Згідно до дослідження колективне невідоме впливає на реалізацію інстинктів архетипів, що розвиває ресурси глибинних цінностей роду та формує компетентність використовувати досвід предків і як навченість відображає перший рівень творчості. Другий рівень виражається через Аніму / Анімус, що формує психологічну позицію та здатність переживати певні емоції та почуття; третій – виражається через сублимацію – Тінь, тобто існують певні драйвери, що активізують резерви самореалізації та розвивають компетентність до творчості, покликання; на четвертому рівні колективного несвідомого продукт з'являється одразу в завершеному вигляді, ним стає сама персона, яка

формує здатність до взаємодії та акмеологізації, через ресурси самоактуалізації, що виникають внаслідок соціокультурної адаптації. Найвищим рівнем є Его (рівень Самості) на якому створюється формується інноваційна готовність до акмеологізації, тобто щось «нове, що рухає світ вперед» [2]. Ймовірно, що формування таких життєвих компетентностей є актуальною умовою професійного становлення психолога. У зв'язку з цим перспективу подальших розвідок націлюємо на перевірку цієї гіпотези.

ЛІТЕРАТУРА

- 1.Булига І. В. Психологічні особливості акмеологічних здобутків зрілої особистості. *Современные научные исследования и инновации.* 2011. № 3. URL :<http://web.snauka.ru/issues/2011/07/1297>
- 2.Гандзілевська Г. Б. Психологія життєвих сценаріїв у акмеперіоді українських емігрантів: дис..д-ра психол. наук: 19.00.07, Острог. 2018. 146 с.
- 3.Безрукова В. С. Педагогика. Проективная педагогика: учебник для индустриально-педагогических техникумов и для студентов инженерно-педагогических специальностей / В. С. Безрукова. - Екатеринбург: Деловая книга, 1999
- 4.Марцева Л.А. Теоретичні та методичні основи професійної підготовки молодших спеціалістів радіотехнічного профілю: дис..д-ра педагог. наук: 13.00.04, Львів. 2015. 197 с.
- 5.Ямницький В. М. Психологічні чинники розвитку життєтворчої активності особистості в дорослому віці : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07. Київ : Б.в., 2005. 40 с.

Рецензент:

*Гандзілевська Г.Б., доктор психологічних наук,
доцент кафедри психології та педагогіки,
Національного університету «Острозька академія»*

Феленюк Анастасія Ігорівна,

*студентка IV курсу спеціальності «Психологія»
факультету політико-інформаційного менеджменту
Національного університету «Острозька академія»*

МЕДІАЦІЯ ЯК ШЛЯХ ДО РОЗУМІННЯ

У статті теоретично висвітлено поняття «медіація» з точки зору психологічних особливостей конфліктів, що виникають в різних спірних ситуаціях. Розглянуто психологічні дослідження, присвячені прогресивному розвитку явища медіації в українській та зарубіжній літературі. Виявлено перспективи розвитку медіаційної практики, як шляху до розуміння. Було проведено емпіричне дослідження та описані його результати. Доведено, що застосування медіації на практиці прискорює вирішення конфліктної ситуації та сприяє швидшому порозумінню сторін.

Ключові слова: «медіація», «психологічні способи вирішення протиріч», «врегулювання конфліктів», «медіатор», «медіативна практика», «рівні медіації».

In this article theoretically illuminated the concept of "mediation" from the point of view of the psychological characteristics of conflicts that can occur in a variety of contentious situations. Psychological studies devoted to the progressive development of the phenomenon of mediation in Ukrainian and foreign literature are considered. Prospects of development of mediation practice as a way to understanding are revealed. An empirical study was conducted and its results described. It is proved that the use of mediation in practice accelerates the resolution of the conflict situation and promotes rapid mutual understanding of the parties.

Key words: "mediation", "psychological methods of conflict resolution", "conflict resolution", "mediator", "mediation practice", "mediation levels".

Актуальність теми. На сучасному етапі економічних, політичних трансформацій, які передбачають результативне, оперативне і поряд з цим конфіденційне та ефективне врегулювання ряду виникаючих питань і проблем, особливої значимості набуває використання інструментарію медіації як продуктивного психологічного способу вирішення протиріч і шляху до розуміння.

Метою статті є теоретичне обґрунтування поняття «медіація» та практичне дослідження проявів і врегулювання конфліктів у навчальних закладах за допомогою медіації.

Аналіз результатів дослідження. Медіація виникла в 60-ті роки в США і користується великою популярністю в цій країні. Без медіаторів у сфері економіки, політики і бізнесу не проходить ні один серйозний переговорний процес; випускаються журнали, що висвітлюють проблеми медіації. Існує Національний інститут вирішення дискусій, який займається розробкою нових методів медіації, діють приватні та державні служби.

Етимологія поняття «медіація» (пер. з лат. – mediatio) дозволяє нам трактувати його з точки зору посередництва або сприяння так званої третьої сторони з метою мирного врегулювання спірної (або конфліктної) ситуації між двома суб'єктами [1].

У зарубіжній літературі ми можемо зустріти поняття медіації, яке розуміється як спосіб альтернативного вирішення спорів двох сторін шляхом присутності третьої сторони для уникнення офіційної процедури врегулювання питання. Ключові характеристики третьої сторони – медіатора – неупередженість, нейтральність, об'єктивність.

Психологічний аспект медіації слід розглядати з тієї точки зору, згідно з якою присутність медіатора допомагає уникнути вкорінення конфлікту, його відходу вглиб особистості, незважаючи на дотримання всіх зовнішніх правил і процедур вирішення спірного питання.

В. Жмудь, наприклад, визначає медіацію як метод забезпечення ефективного розв'язання проблеми відшкодування моральної та матеріальної шкоди, що надає можливість сторонам впливати на рішення, яке приймається у справі, допомагає зняти емоційне напруження [6, с. 13].

На думку Г. В. Єрмоєнко, медіація – це процес переговорів щодо вирішення спірного питання, до якого залучається нейтральна третя сторона – медіатор (посередник), що проводить цей переговорний процес, вислуховує аргументацію сторін з приводу суті спору й активно допомагає їм зрозуміти власні інтереси, оцінити можливість компромісів і самостійно прийняти рішення, що задовольнило б їх [5].

Таким чином, аналіз поняття «медіація» з позицій психологічних особливостей дозволяє нам дати наступне його визначення: медіація як спосіб вирішення проблем з точки зору психології являє собою соціально-психологічний процес, в якому основне значення надається ролі медіатора з метою досягнення успіху в ситуації, яка визначається як суперечка або конфлікт. Результат присутності в конфліктній ситуації медіатора дозволяє

прийняти взаємовигідне, взаємозалежне «життєздатне» рішення на основі взаємовраховання прав, інтересів суб'єктів конфлікту, що виник.

Виклад основного матеріалу. Практика зарубіжних досліджень показує, що такий спосіб вирішення конфліктів як медіація затребуваний і популярний досить давно. У різних областях життєдіяльності ним активно користуються в таких країнах як Англія, Швеція, Італія, США, Польща та ін. [2].

Однією з найбільш масштабних областей використання медіації є область сімейних спорів, учасниками яких стають жінки, які вдаються до розриву подружніх відносин, що визначають свій соціальний статус по відношенню до дитини (дітей) і його (їх) фінансового забезпечення, а також щодо питань розділу майна, опіки. Для внутрішньосімейних конфліктів характерні ситуації, в які залучені родичі по типу «батьки-діти» [6, с. 7].

Друга за масштабами область використання медіаційної практики лежить в площині врегулювання конфліктів між людьми, які проживають по сусідству і вдаються до суперечки в будь-яких побутових ситуаціях. Активність медіаційної психологічної підтримки в даному виді суперечок визначають діапазоном 70-80% [3].

Також досить часті випадки використання медіації у контексті таких проблем як виникнення конфліктів шкільного характеру: між вчителями і батьками (опікунами) учнів, або між вчителями, учнями та батьками (опікунами). Але останнім часом випадки використання медіаційної психологічної підтримки показали свою ефективність і в таких областях як економічна, цивільно-правова, політична, етнічна, виробнича і, як показує статистика, навіть міждержавна [4].

Медіація – область міждисциплінарного характеру, що існує на стику юриспруденції, дипломатичних відносин і т. д., проте істотно враховує область психології як векторний напрям до розуміння.

Тим не менш, медіація далеко не виключає необхідності взаємоповаги при взаємодії сторін, так як завданням психології в медіації є об'єктивна можливість протиставити неефективність силових рішень компромісу, заснованому на психологічній атмосфері медіаційної підтримки, і збільшення спектра психологічних способів запобігання конфлікту.

У процесі медіації саме сторони несуть відповідальність за прийняття рішення, для чого їм необхідно чітко уявляти суть справи, пропонувати можливі варіанти вирішення і, зрештою, приймати це рішення. Таким чином, обов'язок і відповідальність за прийняття рішення лежить повністю на опонентах. Роль медіатора в цьому процесі багато в чому схожа на роль штурмана: знаючи певні прийоми і техніки, він веде сторони процесу вироблення рішення і в кінці підводить до прийнятної для обох сторін угоди.

Першочерговим завданням медіатора є вироблення у сторін конструктивного підходу до переговорів. Як правило, люди, що потрапляють в конфліктну ситуацію, звинувачують у виниклій проблемі протилежну сторону, тому часто бачать основну проблему саме в своєму супернику. Завдання медіатора полягає в тому, щоб налаштувати сторони на спільний пошук вирішення проблеми, яку необхідно розглядати окремо від людей, що висловлюють різні точки зору на неї. Саме медіатор налаштовує сторони і допомагає їм працювати над спільним рішенням, шляхом до розуміння, замість того, щоб займатися пошуками винних і доведенням своєї правоти [1].

Для роботи в освітньому середовищі, можна виділити такі принципи медіації.

Усі види діяльності освітньої організації, підпорядковані певним принципам, які формуються в результаті уявлень учасників процесу про етику організації взаємодії. Є принципи педагогіки, принципи психології. Так само і у медіації є принципи, на основі яких побудований весь процес і без дотримання яких неможливе дана діяльність.

У науковій літературі виділяють чотири основні принципи: добровільність, нейтральність і неупередженість медіатора, рівноправність сторін, конфіденційність.

Давиденко Д. Л. крім перерахованих також називає повний контроль сторін за результатами процедури, велике коло можливих взаємоприйнятних рішень суперечки [4, с. 30]. Деякі автори виділяють принципи відповідальності сторін, процедурної гнучкості, неформальності, безпосередньої участі сторін, спрямованості на особистість, спрямованості на збереження відносин, креативності, спрямованості в майбутнє, керівної ролі посередників у процедурі примирення [1].

Калашник С. І. наводить класифікацію принципів медіації залежно від їх функціонального значення:

- Організаційні принципи-характеризують проведення медіації і статус її учасників. До них відноситься добровільність і нейтральність медіатора, конфіденційність, самостійність, співпраця і рівноправність сторін.
- Процедурні принципи-характеризують порядок проведення медіації [3, с. 9].

В рамках освітнього організації і при роботі з підлітками слід додати принципи ювенальної юстиції: зцілення жертви, відшкодування шкоди самим порушником, активну участь суспільства у вирішенні ситуації, нормалізація стосунків, подолання ворожнечі, включення спільноти у нормалізацію відносин, пріоритет охоронної функції над функцією покарання, облік умов життя дитини, що призвели його до правопорушення, облік особистості дитини» [2].

В освітній сфері важливо застосовувати медіацію не тільки як процедуру примирення, але і як виховний підхід. Такий підхід дозволяє повернути учасників до нормального розуміння ситуації і до можливості змінити свою поведінку згідно з нормами, прийнятими в суспільстві, стати повноцінною частиною цього суспільства [3]. В ході навчання дітей-медіаторів реалізується виховний і навчальний ефекти, проводяться просвітницькі заходи [5]. Медіація може враховувати і культурологічний підхід, тобто можливість вивчення і застосування тих форм вирішення конфліктів, які прийнятні у даного конкретного народу і закладені в його культурні особливості [6].

Існують різні класифікації видів медіації. Фахівці розрізняють класичну (традиційну), розрахункову, оціночну, терапевтичну і відновну медіації.

У класичній моделі медіації обговорюється перехід від позицій до «справжніх» інтересів людини і вироблення в процесі переговорів «взаємовигідного рішення»[1].

Терапевтична медіація дуже близька до психологічного напрямку вирішення суперечки. Вона застосовується в тих випадках, коли конфлікт заснований на емоційних переживаннях, особистісних почуттях [4].

Медіація може проводитися одним медіатором, або декількома (як правило, двома) медіаторами. Сучасні технології дозволяють проводити медіацію по телефону, інтернет-мережі.

Залежно від характеру суперечки в освітній організації можна виділити медіацію ровесників, сімейну медіацію, медіацію в трудових взаєминах, медіацію з адміністративних питань [5, с. 6].

Медіація може бути приватною і публічною. До приватної медіації належать випадки добровільної медіації, коли опоненти самостійно вирішують суперечку шляхом примирної процедури. До публічної медіації відноситимуться випадки, коли конфлікт призвів до юридичного розгляду, у разі якщо справа відкрита в органах правопорядку і медіація не носить добровільного характер. Медіація може бути закритого типу (здійснюється в індивідуальних зустрічах зі сторонами), відкритого типу (уся процедура проходить за загальним столом) і змішаного типу.

У психологічній практиці ми зустрічаємо класифікацію рівнів медіації в якій розглядаються:

- класична медіація, що починається з угоди і закінчується договором до виконання; даний вид медіації з точки зору психологічного врегулювання забезпечує узгодження зв'язків між суб'єктами спору, налагодженню взаємин, що ґрунтуються на врахуванні інтересів сторін;

- внутрішньосистемна медіація, в якій медіатор «грає» дві протилежні ролі: з одного боку, він виступає як «третя» особа і допомагає розв'язати конфлікт, а, з іншого, виступає як представник конфліктуючої системи;
- ноу-хау для комплексних випадків, при яких мають можливість проявлятися креативні рішення спірного питання, які покликані нейтралізувати такі явища як недовіра, нерозуміння;
- адвокатське посередництво, при якому медіаційну підтримку здійснює адвокат (і як юрист, і як посередник); даний вид медіації вимагає від медіатора досить глибоких знань і компетенцій як психологічного, так і вузькоспеціального характеру, у зв'язку з чим, можливо, досягнення довгострокових вигод у процесі суперечки з іншою стороною;
- посередництво в переговорах, при якому використовуються способи психологічної релаксації у вигляді апеляції до гумору, комічному погляду з боку на хід процесу; медіатор, враховуючи інтереси та можливості сторін, продукує нові ідеї, ставить акценти на позиціях суб'єктів, легко домовляється і досягає мети [5].

Автором були проведені емпіричні дослідження, завдання яких полягало у тому, щоб:

- 1) проаналізувати поведінку досліджуваних в конфліктних ситуаціях (режим онлайн-опитування);
- 2) визначити психологічний клімат в групі або класі;
- 3) визначити необхідність створення медіаційних центрів у школах.

На першому етапі нашого дослідження був здійснений вибір діагностичного інструментарію. В ході нашого дослідження ми застосовували методики: «Методика оцінки способів реагування в конфлікті (К. Н. Томас)». Методика визначає типові способи реагування людини на конфліктні ситуації, виявляє тенденції його взаємин у складних умовах.

Ця методика дозволяє з'ясувати, наскільки людина схильна до суперництва і співпраці в колективі співробітників, в шкільному класі або студентській групі, чи прагне він до компромісів, уникає конфліктів або, навпаки, намагається загострити їх. З допомогою даної методики можна також оцінити ступінь адаптації кожного члена того чи іншого колективу до спільної діяльності [1].

«Діагностика міжособистісних відносин, або чи конфліктна Ви людина»? Ця методика допомагає оцінити себе і отримати оцінку оточуючих, наскільки Ви конфліктні [2].

В опитуванні взяли участь 10 респондентів віком від 14-17 років та 10 респондентів, а саме людей, що працюють педагогами або психологами у школі (онлайн-опитування).

За результатами першого опитування (тобто психологів та педагогів), ми отримали наступні результати: ситуації конфліктів частіше виникають серед учнів з причин незрозуміння позицій один одного, особистої неприязні; між учителем і учнем з приводу необґрунтованості виставлення оцінок, не згоди з видами і формами завдань.

Учні, що найчастіше вдаються до компромісу, за даними опитування – 40%, використовують пристосування – 10%, суперництво – 30%, уникають вирішення проблеми 9%, способом співпраці – 11%.

Зобразимо дані дослідження за допомогою діаграми.

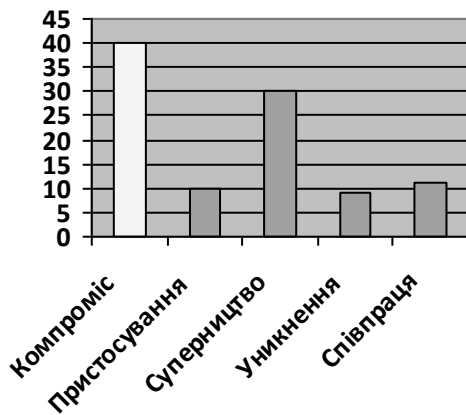

Рис. 1. Результати опитування

Результати з «Методики оцінки способів реагування в конфлікті (К. Н. Томас)», у відсотках.

Міжособистісні стосунки між учнями характеризуються адекватним рівнем взаємодії – у 50% учнів, нормальна конфліктність спостерігається у 10%, виражена конфліктність у 30%; дуже висока конфліктність у 10% старшокласників. Див. рис. 2, на якому зображена діаграма результатів оцінки способів реагування в конфлікті.

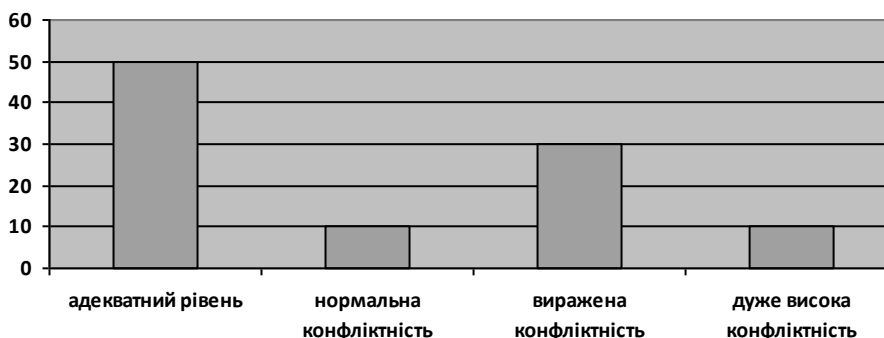

Рис. 2. Результати оцінки способів реагування в конфлікті (К. Н. Томас)

Результати за методикою «Діагностика міжособистісних відносин», у відсотках.

60% учнів оцінюють психологічний клімат в класі на високому рівні; 35% відповіли байдуже; 5% – погано, таким дітям не комфортно в класі, вони не можуть знайти своє місце у колективі однолітків.

Діаграма результатів діагностики міжособистісних відносин

Рис. 3. Результати діагностики міжособистісних відносин

Висновок. Аналітична практика говорить нам, що медіаційна підтримка досить масштабно представлена в багатьох країнах Америки, Європи, а також Японії, Австралії. Це говорить про те, що у всіх прикладних областях, супутніх розвитку використання медіації, ведеться величезна робота. Це стосується і області психологічних досліджень, що займається проблемами супроводу процесу медіаційної підтримки. На жаль в Україні практика використання медіації знаходиться ще не на дуже високому рівні.

На мою думку потрібно розвивати даний напрямок, адже за допомогою медіації можна вирішити багато суперечок.

За результатами емпіричного дослідження ми можемо сказати, що було б добре у школах створити медіаційний центр, який би позитивно впливав на вирішення конфліктних ситуацій між учнями. На мою думку, це допомогло б уникнути багатьох проблем, адже медіація – це шлях до розуміння.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Грень Н. М. Реалізація права людини на справедливий суд шляхом процедури присудової медіації: теоретико-правове дослідження [Електронний ресурс] /

Наталія Михайлівна Грень // Національний університет "Львівська політехніка". – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <http://ena.lp.edu.ua/handle/ntb/38263>.

2. Єрмоєнко Г. Перспективи розвитку медіації в Україні [Електронний ресурс] / Галина Єрмоєнко // Український центр медіації – Режим доступу до ресурсу: <http://ukrmediation.com.ua/ua/korysna-informatsiia/materialy/u-vilnomu-dostupi/1593>

3. Давыденко Д. М. Как избежать судебного разбирательства. Посредничество в бизнес конфликтах / Д. М. Давыденко. – Москва: Секрет фирмы, 2006. – 42 с.

4. Єрмоєнко Г. Медіація як спосіб вирішення суперечок [Електронний ресурс] / Г. Єрмоєнко – Режим доступу до ресурсу: <http://innovations.com.ua/uk/interview/6/39/374>

5. Жмудь В. Запровадження процедури медіації (примирення) у законодавстві України / В. Жмудь // Юстиніан. – 2016. —№ 6. – С. 13–14.

Рецензент:

***Шугай М.А.**, кандидат психологічних наук,*

доцент кафедри психології і педагогіки

Національного університету «Острозька академія»

СОЦІАЛЬНО-ІНФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ ТА НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА

УДК 32'327.7

Коцур Олена Григорівна,

*студентка V курсу спеціальності «Політологія»
факультету політико-інформаційного менеджменту
Національного університету «Острозька академія»*

ПОЛІТИЧНИЙ ІМІДЖ УКРАЇНИ В ПОЛЬСЬКІЙ ПРЕСІ 2017 РОКУ ТА У ПОРІВНЯННІ З 2016 РОКОМ

У статті, за допомогою контент-аналізу, з'ясовано політичний імідж України в польській пресі 2017 року, та визначено чи змінився політичний імідж України відносно 2016 року. Описано, які політичні теми про Україну публікуються найчастіше в найпопулярніших польських виданнях. З'ясовано, які статті переважали: позитивні чи негативні.

Ключові слова: *політичний імідж, польська преса, Україна, Польща.*

This article outlines the political image of Ukraine in the Polish press in 2017 and it is determined if the political image of Ukraine has changed since 2016. The article describes which political topics about Ukraine are most often published in popular Polish editions. The article finds out which articles have outweighed: positive or negative.

Key words: *political image, Polish press, Ukraine, Poland.*

2017 рік в україно-польських відносинах був динамічним. Цей рік ознаменувався бурхливими суперечками на історичному ґрунті, отриманням Україною безвізового режиму, що призвело до збільшення мігрантів, збільшенням проблем через конфлікт на Сході України. Всі ці фактори спонукали нас описати, як саме польські ЗМІ писали про нашу державу і тим самим формували політичний імідж України в Польщі 2017 року, а також з'ясувати, чи змінився імідж країни порівняно з 2016 роком.

Політичний імідж України в Польщі є малодослідженим явищем. Загалом про політичний імідж країни писали такі науковці, як В. Данилова, Г. Лавриненко, І. Васильєва,

Р. Нуртазіні, Е. Жумашова та інші. Також часто дослідники пишуть про імідж України в контексті російсько-українського конфлікту, наприклад таким дослідженням займалися Г. Піскорська та Н. Яковенко. Окрім цього сучасні вчені акцентують свою увагу на іміджі України загалом у Західному світі, наприклад це праці О. Крет, Г. Лавриненко, О. Швець. Що ж до з'ясування іміджу України в конкретних країнах, а саме її сусідів, то наразі такі праці є лише щодо Росії.

Метою дослідження є з'ясувати та описати, який образ України подавався в польській пресі в 2017 році та порівняти його з політичним іміджем України в Польщі в 2016 році.

Для досягнення мети роботи було виконано такі дослідницькі завдання:

- 1) з'ясовано теоретичні аспекти поняття «політичний імідж країни»;
- 2) розроблено методологію застосування контент-аналізу для вирішення поставленої проблеми;
- 3) досліджено публікації про політичне життя України у польських виданнях, виявлено їх характер;
- 4) виокремлено фактори, що вплинули на формування політичного іміджу України в польській пресі у 2017 році;
- 5) з'ясовано, чи змінився політичний імідж України в польській пресі в 2017 році в порівнянні з 2016 роком.

Розкриття теми дослідження вимагало застосування широкого спектру загальнонаукових та спеціальних методів. Для дослідження поставленої нами проблеми ми обрали кількісний метод дослідження, а саме контент-аналіз, оскільки він найкраще підходить для об'єктивного та систематичного вивчення текстової інформації. У дослідженні використали метод кількісного та якісного контент-аналізу для вивчення політичного іміджу України в польській пресі за 2017 рік [13].

Результати дослідження базуються на аналізі трьох польських видань та їх публікацій про Україну в 2016 та 2017 роках. Зокрема використовуючи дані ринку польської преси, які опублікувала дослідницька компанія TNSPolska у 2017 році, обрали три найпопулярніші видання Польщі: дві щоденні газети – «Fakt 24. Pl» і «Gazeta Wyborcza», а також тижневик – «Polityka» [9].

Політичний імідж держави – це думка, яка сформувалася у суспільстві щодо інституту державної влади на основі того образу, який склався у нього завдяки прямому контакту з цим інститутом чи через інші джерела, наприклад, ЗМІ, які інформують про те як здійснюється і реалізується державна політика [1]. Політичний імідж держави є складним і

багатогранним явищем, що має складну структуру, і на формування якого впливає ряд факторів. Залежно від того як країна використовує ці фактори, може сформуватися або позитивний, або негативний політичний імідж держави [3].

Загалом польські видання акцентують багато уваги на свого східного сусіда – Україну, майже 3/4 статей присвячені політичному життю країни, а саме державним інститутам України, політикам, економічній політиці держави, її відносинам з Європейським Союзом, зокрема самою Польщею, та США, відносинам з Росією, добробуту населення та війні на Сході України.

У ході дослідження ми виявили сім змістових категорій: дві з яких відносяться до зовнішніх факторів формування іміджу, а п'ять – до внутрішніх факторів створення політичного іміджу. Внутрішні фактори ми розділили на такі категорії:

- органи державної влади та політична еліта;
- політична та економічна ситуація в державі;
- рівень життя та добробут населення;
- корупція та контрабанда;
- війна.

Зовнішні фактори, що вплинули на формування політичного іміджу України в Польщі ми розділили на таких дві категорії:

- відносини з Польщею;
- взаємозв'язки з іншими державами та міжнародними організаціями [3].

В результаті дослідження ми отримали фактично однакові дані по всіх трьох виданнях, які ми і розглянемо. Усі три видання впродовж 2017 року публікували різну інформацію, що створювала політичний імідж України. Зокрема найбільша частка текстів стосувалася категорії «відносини з Польщею», а саме – 20,2% смислових одиниць аналізу всіх видань ми віднесли до цієї категорії. Друге місце посіла категорія «війна», 18,8% інформації було про ситуацію на Сході України. Наступні позиції щодо інформаційного наповнення про Україну в польських виданнях зайняли такі категорії: політична та економічна ситуація в державі – 15,3%, рівень життя та добробут населення – 13,7%, органи державної влади та політична еліта – 12,6%. Найменший відсоток інформаційного поля про Україну отримали категорії «взаємозв'язки з іншими державами та міжнародними організаціями» – 11,1% і «корупція та контрабанда» – 8,3 %. Отже, зовнішні фактори, що формують імідж України отримали 32 % всіх смислових одиниць, а внутрішні фактори – 68 % (Див. Рис. 1).

Рис. 1. Загальні дані по польських виданнях щодо змістових категорій у 2017 році

2016 року ми брали ті ж три видання для проведення контент аналізу: «Fakt 24. PL», «Gazeta Wyborcza» та «Polityka» [9]. Було описано, які фактори вплинули на формування політичного іміджу України в Польщі, зокрема було виокремлено внутрішні та зовнішні чинники. Внутрішні фактори ми розділили на такі категорії, як органи державної влади та політична еліта (24,4%); політична та економічна діяльність держави (13,1%); рівень життя та добробут населення (7,2%); корупція (3,2%); політична та економічна обстановка в країні (11,4%); війна (26,2%). Зовнішні ж фактори ми розділили на таких дві категорії: членство в міжнародних організаціях (7,2%); дипломатична діяльність (7,3%) (Див. Рис. 2) [2].

Рис. 2. Загальні дані по польських виданнях щодо змістових категорій у 2016 році

Таким чином дослідження показало, що імідж України в більшості в 2016 році формували внутрішні фактори, що ілюструють 85,5% смислових одиниць аналізу, що відносяться до категорій, які належать до внутрішніх чинників. У 2017 році частка факторів, що відносяться до внутрішніх чинників впливу також переважала, однак не так колосально, 68 % смислових одиниць ми віднесли до внутрішніх змістових категорій. Отже, розуміємо, що в основному Україна сформувала свій імідж на польських теренах завдяки своїй політичній та економічній діяльності в середині держави та політичній обстановці, яка була в 2016 та 2017 роках в Україні. У 2016 році лише 14,5 % смислових одиниць в текстах польських публікацій стосувалися зовнішніх факторів, а значить і категорій, що стосуються цих чинників, 2017 року цей показник вдвічі більший і становить 32%, отже, у 2017 році зросла вага смислових одиниць зовнішніх змістових категорій, що формували політичний імідж України в Польщі.

Варто зауважити, що не просто сам факт наявності публікацій формує політичний імідж України серед польського населення, а зокрема те, як пишуть про ті чи інші події з політичного життя України. Зазначимо, що частка негативної інформації переважає серед усіх публікацій і становить більше половини, а саме – 60,7 %, нейтральна інформація, яка жодним чином не заангажована, склала 16,8 % від усієї інформації у польській пресі, що ж до позитивного наповнення публікацій в Польщі про Україну, то така інформація становить 22,5 %. Тобто польська преса у своїх читачів формує негативне бачення про політичне життя українців [6, 7, 8].

Польські видання в 2016 році сформували негативний політичний імідж нашої держави на польських теренах, оскільки в середньому кількість негативних смислових одиниць аналізу становила 82,4 % від всіх слів та виразів, що досліджувалися. Нейтральна інформація складала 6,3 %, а позитивна лише 11,3 %, що вказує на те, що позитивних образів про Україну в Польщі не так і багато. 2017 рік ознаменувався зростанням позитивної та нейтральної інформації: 22,5 % і 16,8 % відповідно, і зменшення частки негативної інформації в польській пресі про Україну – 60,7 %. Та все ж переважає негативний контент, що формує думку поляків про Україну [2].

Дослідження політичного іміджу держави показало, що це – важливий показник для кожної країни і для України зокрема. Ми виявили, що для дослідження політичного іміджу країни в засобах масової інформації доцільно використовувати метод контент-аналізу, як кількісного так і якісного контент-аналізу, оскільки він допомагає об'єктивно оцінити великі масиви інформації, які формують цей імідж [14].

Вивчення популярних польських видань 2017 року на наявність публікацій щодо політичного життя України показало, що питання України широко висвітлюється в польських ЗМІ, тим самим формуючи політичний імідж України серед польського населення. Ми з'ясували, що політичний імідж України в Польщі формується переважно завдяки внутрішнім факторам впливу, а саме найбільший обсяг смислових одиниць аналізу щодо України стосувалися таких категорій, як «відносини з Польщею», «війна» та «політична та економічна ситуація в країні», так як їх частка склала в загальному 54,3 %. Отже, в 2017 році Україна в свого західного сусіда асоціювалася, як країна на теренах, якої ведеться війна; як держава, з якої велика кількість громадян виїжджає на заробітки; та країна, де спостерігається корупція та контрабанда. Що ж до зовнішніх факторів, то вони мали менший вплив на формування політичного іміджу України в 2017 році в Польщі, адже їх частка склала 31,3 % від загальної кількості слів, тому зважаючи на ці фактори, то Україна асоціюється як проблемний східний сусід Польщі.

Варто зазначити, що імідж формує не лише просто зміст статей, а й те як подають інформацію про ту чи іншу подію. Ми з'ясували, що політичний імідж України в Польщі в 2017 році сформувався, як негативний, оскільки 60,7 % всього тексту займала саме негативна інформація. Позитивні смислові одиниці склали 22,5 % від всіх слів, а нейтральна інформація – 16,8 %. Якщо дивитися крізь призму категорій, то найбільш негативний вплив на формування політичного іміджу України мали категорія «війна» та «корупція й контрабанда». Найбільше позитивної інформації було в категоріях «відносини з Польщею» та «органи державної влади та політична еліта».

Порівнявши політичний імідж України в польській пресі за 2016 та 2017 роки, ми з'ясували, що він фактично не змінився, однак є позитивні зрушення, оскільки кількість позитивного контенту зросла. Що ж до змістових категорій, які переважали, то незмінними лідерами залишилися внутрішні фактори впливу, зокрема «війна», «політична та економічна ситуація в державі» й «корупція та контрабанда». Вагомою зміною є те, що значно збільшилася кількість інформації про відносини України з Польщею, однак половина цих смислових одиниць була негативною. Отже, як у 2016 році, так і в 2017 році в Польщі засобами ЗМІ було сформувався негативний політичний імідж України, який визначався переважно внутрішніми факторами впливу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Васильєва І. Г. Чинники формування політичного іміджу держави. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2014. №40. С. 419–423.
2. Коцур О. Г. Політичний імідж України 2016 року в польській пресі. *Студентські наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. 2018. № 11. С. 3–6.
3. Малишенко Л. О. Політичний імідж: питання визначення та класифікації. *Сучасне суспільство: політичні науки*. 2014. №3. С. 95–104.
4. Мангейм Д. Б., К. Рич. *Политология: Методы исследования*. Москва: Весь Мир, 1997. 269 с.
5. Мацієвський Ю. В., Лебедюк В. М. Як писати наукові роботи з політології? *Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія»*, 2015. 147 с.
6. Fakt 24. Pl. 2016. URL:<http://www.fakt.pl/>.
7. Gazeta Wyborcza. 2016. URL:<http://wyborcza.pl/0,0.html>.
8. Polityka. 2016. URL:(<http://www.polityka.pl/TygodnikPolityka>).
9. TNS Polska. 2017. URL:(<http://www.tnsglobal.pl/informacje/rusza-catmind-pl-inteligentny-monitoring-kategorii/>).

Рецензент:

Шостак І.В., кандидат історичних наук,
доцент кафедри політології та національної безпеки
Національного університету «Острозька академія»

УДК32+331.556.2:351.862.4

Лесько Андрій Миколайович,
*студент II курсу спеціальності «Право»
Навчально-наукового інституту права
Національного університету
водного господарства та природокористування*

ТРУДОВА ТА ОСВІТНЯ МІГРАЦІЯ ЯК ЗАГРОЗА НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ

У статті аналізується вплив трудової та освітньої міграції на національну безпеку країни. Виокремлено чинники, які можуть нести потенційну загрозу національній безпеці України, серед яких: відтік висококваліфікованих кадрів, втрата інтелектуального потенціалу, «зненаселення», загострення ментальних відмінностей між східною і західною частиною країни, сімейно-виховні проблеми, відтік фінансового капіталу, непривабливий імідж України для сусідніх країн.

Ключові слова: міграція, еміграція, трудові мігранти, освітні мігранти, національна безпека, загроза, молодь.

In the article analyzed the impact of labor and educational migration on the national security of the country. The factors that may pose a potential threat to Ukraine's national security are identified, among them: out flow of highly skilled personnel, loss of intellectual potential, aggravation of the demographic situation, aggravation of mental differences between the eastern and western parts of the country, family-educational problems, out flow of financial capital, unattractive image of Ukraine for neighboring countries.

Keywords: migration, emigration, labor migrants, educational migrants, national security, threat, youth.

Постановка проблеми. Сьогодні питання зовнішньої трудової та освітньої міграції набуло масштабного виміру, Інтернет та ЗМІ рясніють рекламними повідомленнями про навчання та роботу за кордоном. Тема починає обговорюватися і серед науковців, проводяться круглі столи, дискусії тощо. Але, якщо проблема іміграції (переважно нелегальної) розглядається як потенційна загроза національній безпеці України, то проблема еміграції, поки чомусь ігнорується.

Хтось може сказати, що в умовах сьогодення вирішення цього питання є не таким вже й нагальним в контексті національної безпеки. Куди важливішим є питання стримування збройної агресії Росії та відсіч її намагань, питання організації оборони, захисту суверенітету, територіальної цілісності й недоторканості України. Без сумніву, в подібній ситуації це є вкрай необхідним. Але це вже «реанімаційні» заходи. А що призвело до такої критичної ситуації? Чи зможемо ми в майбутньому запобігти подібним помилкам? Адже не є таємницею, що питання Збройних Сил України з дня проголошення нашої незалежності й до військового конфлікту не було пріоритетним напрямом роботи нашого керівництва. Ми схаменулися тільки тоді, коли «грим стукнув». Сьогодні ЗС України активно реформуються та оновлюються, і це відбувається в досить непростих умовах воєнно-політичної та економічної ситуації. То чи не стане так само з нашими інтелектуальними та трудовими ресурсами? І чи не буде запізно?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема міграції є предметом дослідження учених різних галузей: юристів, економістів, соціологів, демографів, політологів. Серед українських учених міграційній проблематиці свої роботи присвячували С.Пирожков, О.Хомра, О.Малиновська, О.Бабенко, А.Довгерт, В.Новік, О.Позняк, Е.Лібанова, О.Піскун, Н.Плахотнюк, І.Прибиткова, Ю.Римаренко, М.Романюк, С.Чехович, М.Яворський та ін. Проте, аналізу трудової та освітньої міграції як чинника загрози національній безпеці України уваги приділяється недостатньо, що й зумовило актуальність обраної теми дослідження.

Метою статті є проаналізувати проблему трудової та освітньої міграції як загрозу національній безпеці України.

Основні результати дослідження. Відповідно до Закону України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року національна безпека держави – це «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз»; національні інтереси розглядаються у законі як «життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян» [1].

Поряд з такими національними інтересами України, як: гарантування конституційних прав і свобод людини і громадянина; захист територіальної цілісності та недоторканності державних кордонів тощо не менш пріоритетними є: створення конкурентоспроможної, соціально орієнтованої ринкової економіки та забезпечення

постійного зростання рівня життя і добробуту населення; збереження та зміцнення науково-технологічного потенціалу, утвердження інноваційної моделі розвитку; розвиток духовності, моральних засад, інтелектуального потенціалу українського народу, зміцнення фізичного здоров'я нації, створення умов для розширеного відтворення населення.

А що ми спостерігаємо сьогодні? Відплив молодих фахівців, учених, за межі України; зростання дитячої безпритульності, підліткової проституції; поширення наркоманії, алкоголізму та інших форм залежності; зниження народжуваності тощо. Хіба це не несе реальної та потенційної загрози національній безпеці України?

Відомо, що міграція, як явище, появилася й розвивалася одночасно з людством. Немає жодної держави у світі, яка б на різних етапах свого розвитку тією чи іншою мірою не була задіяна у світових міграційних процесах: чи то як країна-донор – постачальник трудових ресурсів, чи то як країна-реципієнт [7]. Міграція трудових ресурсів трактується науковцями як переміщення кваліфікованої робочої сили та працездатного населення в міждержавному просторі, внаслідок якого відбувається відплив чи приплив тих кадрів, які своєю діяльністю забезпечують галузі виробництва, культури, науки, техніки тощо [6, с. 153]. Якщо говорити про Україну, то йдеться явно не про приплив кадрів.

В історії України експерти виділяють 4-5 хвиль еміграції. Але сьогодні основним фактором виїзду за кордон є, переважно, різниця між економічними реаліями та соціальними запитами. Простіше кажучи, «від добра добра не шукають». І проблема полягає не стільки в економічних та соціально-політичних негараздах, скільки у відсутності чіткої перспективи щодо покращення ситуації у недалекому майбутньому[2].

За різними даними трудовою міграцією в Україні охоплено від 3 до 7 млн. осіб. Фактично, трудовим мігрантом став кожен шостий громадянин України. Причому, за даними статистичних опитувань, 75% наших мігрантів мають вищу чи незакінчену вищу освіту. Звідси можна зробити висновок, що освічені люди не можуть реалізуватись у власній країні.

За даними Міністерства соціальної політики України в Росії працює більше 1 млн. українців, в Італії та Польщі – по 500 тис., в Португалії та Німеччині – по 300 тис. Крім того, працюють в Іспанії, Греції, Туреччині, Ізраїлі, а також у США. Переважна більшість із них зайнята на будівництві та в сільському господарстві, а жінки – в домашній прислузі, готельно-ресторанному бізнесі та торгівлі.

Важливо вказати на ще одну особливість: на Захід їдуть переважно представники Західної України, в Росію – українці зі східних областей. Такі реалії ще більше поглиблюють різницю між ментальностями обох частин нашої країни і, безумовно, мають небажані суспільно-політичні наслідки для України та її національної безпеки.

До вище сказаного слід додати, що останніми роками спостерігається тенденція до інтелектуалізації складу еміграції. Зростає прошарок висококваліфікованих трудових мігрантів, які працюють у медицині, науці, сфері високих технологій, фінансовому секторі. Для когось це може бути предметом гордості. Влада тішиться, що зовнішня трудова міграція є одним із способів працевлаштування безробітного населення та дає змогу зменшити соціальну напругу в суспільстві. Однак, на нашу думку, це одна з найпринизливіших проблем у контексті перспектив розвитку нашої держави і належного стану безпеки нації. Через «відплив мізків» Україна втрачає свій інтелектуальний потенціал [3]. А це, у свою чергу, може створити додаткові труднощі для модернізації країни.

Ще одним, на нашу думку, одним із найбільш загрозливих наслідків трудової міграції є «зненаселення», яке закономірно породжує серйозну демографічну кризу. Якщо врахувати, що майже половина нашого населення належить до категорії непрацездатних (інваліди, пенсіонери, неповнолітні), то ситуація ускладнюється ще більше. За таких міграційних тенденцій демографічна ситуація продовжуватиме погіршуватися і ми отримаємо картину, близьку до демографічної катастрофи [2].

Крім втрати трудових ресурсів, Україна стикається ще і з низкою соціально-психологічних проблем, які пов'язані з вихованням та навчанням дітей трудових мігрантів, що лишаються без належного нагляду дорослих. Психологічні травми, яких зазнають діти за умов тривалої розлуки з батьками, через розрив родинних зв'язків тощо, у свою чергу призводять до негативного сприйняття реалій і оточення, пошуку прихистку у різноманітних, часто деструктивних молодіжних середовищах; молодь намагається сховатися від переживань в алкоголізмі, наркоманії, проституції. Все більший відсоток дітей трудових мігрантів стають так званими «дітьми вулиці». Все це, у результаті, призводить до фактичного припинення існування родини, яка за всіх часів вважалася фундаментом і основою безпеки нації та держави [2].

Ще однією соціально-психологічною проблемою є поява, так званого «прошарку утриманців» – молодих працездатних людей, які живуть за надіслані батьками гроші і в яких із часом у свідомості закладається уявлення, що заробляти гроші можна виключно за кордоном. У такий спосіб формується наступне покоління трудових мігрантів.

Отже, на сьогодні Україна у плані трудової міграції є регіоном-донором і в цій якості щорічно втрачає понад півмільйона найактивніших, достатньо кваліфікованих і освічених громадян. А в найближчому майбутньому може стати і донором закордонним освітнім закладам як постачальник абітурієнтів. Кількість українських студентів, що виїжджають навчатися за кордон, особливо в Польщу, продовжує зростати. В останні роки в Польщі та

Чехії з'явилося чимало організацій та ЗВО, які пропонують навчання українським абітурієнтам, що закінчили середню школу. Серед них – «ЄвроУнівер» (<http://www.eurouniver.com.ua>), Центр Європейської Освіти (<http://osvita.eu/ua/catalog/service/education-in-poland/>) та багато інших. Організуються спеціальні освітні тури в ЗВО інших держав, наприклад Польщі (<http://study-and-travel.lviv.ua>), які ставлять за мету ознайомити майбутніх студентів з особливостями навчальних закладів, їх інфраструктурою, викладачами та студентами.

Уляна Садова зазначає, що п'ята хвиля міграції є освітньою. Молодь у різний спосіб виїжджає за кордон не лише, щоб заробити гроші, але й отримати вищу освіту, а потім там залишитись працювати [4].

Молодь вважає, що навчатися за кордоном престижно. Мовляв, це прекрасна можливість вивчити іноземну мову, що є великим плюсом для подальшого працевлаштування. Як свідчать результати соціологічного дослідження Міжнародного інституту культури та зв'язків з діаспорою НУ «Львівська політехніка», понад 80% студентів західно-українських вишів прагнуть поїхати на роботу або навчання за кордон, а 36% – потенційні мігранти. За даними Інституту міжнародної освіти, до 2025 року вчитися не вдома будуть близько 8 мільйонів українців. Якщо населення України станом на 1 січня 2019 року становить 42 153,2 осіб [8], з них приблизно третина – молодь (≈ 14 млн.), то виходить, що більша половина буде навчатися за кордоном.

Ще пишуть, що загалом частка осіб, які хотіли б поїхати з України назавжди, становить лише 7,5%. «Лише»... А це мало? Давайте виконаємо прості арифметичні дії і побачимо. Для прикладу, у 2018 році було 335 843 абітурієнтів. Помножимо це число на 7,5 % – виходить приблизно 25 тисяч. І це щороку. Якщо тенденція буде зберігатися, то за 10 років з України виїде 250 тисяч молодих громадян (інноваційного резерву суспільства, який концентрує у своїх поглядах та ідеях потенцію майбутніх політичних, культурних і економічних перетворень), а за 25 років ми можемо втратити більше, ніж півмільйона такого резерву! Перспективи плачевні. То чи може популярність освіти за кордоном нести загрозу національним інтересам?!

Говорячи про навчання українських студентів за кордоном, в першу чергу бачиться загроза міграції інтелектуального капіталу. А до цього треба додати ще й відтік фінансового капіталу. Для прикладу, у Гданському університеті на факультеті менеджменту рік навчання коштує 3 тис. євро. Проте, у Кракові на тій же спеціальності вартість одного навчального курсу падає до 2 тис. євро. У випадку безкоштовних варіантів навчання чи навіть виплати стипендії ставиться вимога роботи у державі навчання певної кількості років для

компенсації, чим задовольняється попит регіональних ринків праці та забезпечуються необхідні темпи розвитку їхньої економіки. У такому випадку інші держави отримують добре підготовленого спеціаліста, який вже знає мову, місцевий менталітет і з високою ймовірністю в майбутньому залишиться проживати в цій державі і буде ефективно працювати. У цьому контексті хочеться навести вислів Шарля Монтеск'є: «Потрібно спочатку бути поганим громадянином, щоб потім стати хорошим рабом».

Отже, масова освітня міграція стратегічно також несе небезпеку національним інтересам України.

Крім внутрішніх, існують і вагомні зовнішні чинники впливу трудової та освітньої міграції на національну безпеку. Розглянемо деякі з них.

Практично всі країни Східної Європи збудували на українських трудових мігрантах непоганий піар: мовляв, російсько-українська мафія, яка проникає на наші території під видом заробітчан, і є причиною росту криміногенності. Якщо вірити Інтернету, то майже третина «живого товару», призначеного для секс-індустрії Італії, прибуває з України. Третина усиновлених дітей в Італії (майже 3000!) також нелегально доставлена туди з України. Зрозуміло, що все це – крапля в кримінальному морі, проте вона зайвий раз нагадує: проблема, а з нею і загроза – реальні і вимагають адекватних дій [5, с.10].

Україна вже поплатилася через нерегульовану кордонну проблему з Росією. Однак, на західних рубежах України прикордонники також щодня виловлюють цілі групи «транзитників», які намагаються прорватися через польський чи словацький кордон до заповітної Європи. Природно, що далеко не всіх їх вдається виловити і це формує для України імідж потенційного провідника транзитних нелегалів, що відповідно позначається і на стані її безпеки.

Висновки. Отже, підсумовуючи, зазначимо, що трудова та освітня міграція громадян України за кордон є на сьогодні найбільш соціально значущим міграційним потоком. Ми втрачаємо висококваліфікованих працівників у найпродуктивнішому віці, що позначається на демографічній ситуації, ринку праці, розвитку економіки та соціальної сфери, добробуті громадян, сімейних відносинах і вихованні дітей тощо. До того ж, вплив населення іноді викликає непорозуміння та загострення відносин із сусідніми державами.

Зазначені чинники разом із незадовільним станом системи забезпечення національної безпеки перешкоджають розв'язанню нагальних проблем розвитку нашої країни, сприяють політичній радикалізації, призводять до зростання екстремістських настроїв і рухів, що у стратегічній перспективі може посилити реальну загрозу національним інтересам і навіть територіальній цілісності України.

Складається враження, що владні структури зацікавлені в такій масовості трудової та освітньої міграції. Адже це, певною мірою, знімає соціальну напругу в країні, перекладає відповідальність за долю громадян із плечей держави на самих громадян. Іншими словами, позитивний ефект спостерігається за умови підміни поняття «державна безпека» «національною». Проте, саме така підміна і є, на думку Андрія Кирчіва, однією з найнебезпечніших внутрішніх загроз національній безпеці [2].

Вище представлений аналіз внутрішніх та зовнішніх чинників впливу трудової та освітньої міграції на національну безпеку переконливо доводить, що без серйозних та глибоких системних змін в Україні щодо державної міграційної політики, яка була би здатна захистити як національні інтереси загалом, так і права та інтереси кожного українського громадянина, міграційні процеси залишатимуться прихованою пасткою для національної безпеки України. Потрібно пам'ятати, що кожен громадянин України поряд із правом на свободу пересування, у тому числі виїзд за кордон, має право залишатися вдома, тобто мати роботу або власну справу, яка б давала змогу реалізувати себе і забезпечити добробут сім'ї. Бо, як писав Тарас Григорович Шевченко: «В своїй хаті своя й правда, і сила, і воля».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>
2. Кирчів Андрій. Трудова міграція і національна безпека України [Електронний ресурс] / Андрій Кирчів. – Львів, 2004. – Режим доступу: <http://www.ji-magazine.lviv.ua/kordon/migration/2004/kyrchiv07-10.htm>
3. Левковський В.Ф. Нелегальна міграція – загроза національній безпеці України [Електронний ресурс] / В.Ф. Левковський // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2007. – Вип. 16. – С. 89-98.
4. Палажій Галина. Трудова та освітня міграції з України: Як втримати людський потенціал? [Електронний ресурс] // Економіка. – 24 липня 2018. – Режим доступу: https://zik.ua/news/2018/07/24/trudova_ta_osvitnya_migratsii_z_ukrainy_yak_vtrymaty_lyudskyy_potentsial_1372513
5. Платонов А.В. Протидія нелегальній міграції як чинник забезпечення Національної безпеки України: Автореф. дис...к.пол.н. / А.В. Платонов. – К., 2006. – 25 с.
6. Римаренко Ю. Міграційні процеси в сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри / Ю. Римаренко. – К., 1998. – 912 с.

7. Тимофєєв Андрій. Проблеми зовнішньої трудової міграції в Україні: сучасні тенденції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: synopsis.kubg.edu.ua/index.php/synopsis/article/download/46/37
8. <https://index.minfin.com.ua/ua/reference/people/>

Рецензент:

***Шостак І.В.**, кандидат історичних наук,
доцент кафедри політології та національної безпеки
Національного університету «Острозька академія»*

Слюсар Софія Миколаївна,

*Студентка II курсу спеціальності «Національна безпека»
факультету політико-інформаційного менеджменту
Національного університету «Острозька академія»*

**АНАЛІЗ УКРАЇНСЬКИХ МЕДІА
НА ПРЕДМЕТ МАНІПУЛЯЦІЇ СУСПІЛЬНОЮ ДУМКОЮ
ШЛЯХОМ ЗДІЙСНЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ**

У даній статті досліджено питання маніпуляції суспільною думкою з боку медійних засобів за допомогою здійснення інформаційно-психологічного впливу на свідомість населення щодо вибору православної конфесії. Об'єктом дослідження обрано процес інформаційного висвітлення процесу надання автокефалії ПЦУ. За допомогою контент-аналізу виявлено, які медіа вдавалися до впливу, висвітлюючи тему надання автокефалії ПЦУ в період грудня 2018 – січня 2019, а також, як пов'язана інтенсивність впливу з датою публікацій.

***Ключові слова:** інформаційна війна, інформаційно-психологічний вплив, медіа, томос, розкол.*

In this article the questions of manipulation of public opinion by means of media with the help of realization of information and psychological influence on the consciousness of the population are explored. The provision of autocephaly to Orthodox Church of Ukraine was chosen as the subject of the study. With the help of content analysis was discovered what media were influencing, covering the above topic, as well as how the intensity of impact was associated with the publication date.

***Key words:** information warfare, information and psychological influence, media impact, tomos, disunity.*

В умовах гібридної війни, що має місце в українському інформаційному просторі вже не перший рік, одну з ключових ролей відіграє інформаційно-психологічний вплив на свідомість населення.

Про ведення інформаційної війни можна говорити лише у тому випадку, коли здійснюється комплексний вплив на інформаційну сферу суб'єкта конфлікту, який має за

мету створення умов для ведення бойових дій (інформаційна боротьба) або виступає як самостійний фактор, який змушує конфронтуючу державу (а не окремі державні органи) відмовитися від намічених політичних, економічних та інших цілей. Інформаційна війна припускає використання широкого спектру сил та засобів, що здійснюють взаємопов'язані заходи зі здійснення впливу на суб'єкта конфлікту, причому такий вплив, як правило, є деструктивним по відношенню до його інформаційної сфери та суб'єктивного світу.

Інформаційно-психологічним називається прямий або опосередкований вплив на системи прийняття управлінських рішень суб'єкта (особистості, суспільства, держави) шляхом змінювання його психічного стану, світоглядних установок, системи знань про навколишній світ та ін. Прийоми, що використовуються при цьому, засновуються на тому, що поведінка соціального суб'єкта у повній мірі залежить від інформації, що є з'єднувальною ланкою між ним та навколишнім світом [1].

Головним джерелом інформації для громадськості є медіа, тому вони є важливим засобом інформаційної війни та одним із найефективніших інструментів здійснення інформаційно-психологічного впливу.

За даними дослідження Київського міжнародного інституту соціології, від вересня 2014 року, 84,5% українців отримують інформацію про ситуацію в країні та світі з українського телебачення, 21,0% – з російського телебачення, 16,8% – з українського радіо, 0,9% – з російського радіо, 21,8% – з українських газет та журналів, 1,8% – з російських газет та журналів, 27,5% – з інтернет-сайтів, 9,8% – з соціальних мереж і блогів, 29,7% – від родичів та знайомих [2].

Американські дослідники П. Лазарсфельд і Б. Берельсон запропонували вивчати ефективність медіа-впливів за одним з таких векторів: певні види повідомлень за певними темами, запропоновані увазі певних категорій людей за певних умов, справляють певний вплив [3].

Термін «медіа-вплив» або «ефект медіа» використовується в медіазнавстві, психології, теорії спілкування, соціології для позначення ймовірних шляхів впливу медіа на його аудиторію: її думки (уявлення) і поведінку. Засоби масової інформації відіграють важливу роль у формуванні та висвітленні громадської думки, поєднуючи світ з особистістю та відтворюючи самооцінку суспільства [4].

Зовсім нещодавно відбулася подія, яка за словами Петра Порошенка «...в історії нашої країни збережеться в одному ряду з Володимировим хрещенням і з проголошенням незалежності України...», – підписання Томосу про автокефалію Православної церкви України (5 січня 2019 року). Цьому передувала Об'єднавчий собор 15 грудня 2018. Обидві

події – складові довготривалого та складного процесу надання автокефалії православної церкви України.

Надання автокефалії православної церкви України – дії церковної і світської влади в Україні та материнської Константинопольської православної церкви, спрямовані на подолання наслідків поділу українського православ'я та створення єдиної православної церкви України як самокерованої, незалежної частини Вселенської Православної Церкви.

На сучасному, завершальному етапі процесу створення помісної православної церкви в Україні, Константинопольський патріархат визнав нечинним надання права хіротонії митрополита Київського Московському патріархові, постановив поновити «у своєму єпископському або священницькому сані» Філарета (Денисенка), Макарія (Малетича) та «їхніх послідовників, які опинилися у схизмі не з догматичних причин» та організував помісний об'єднавчий собор, що відбувся 15 грудня 2018 року. На ньому за участю ієрархів УПЦ КП, УАПЦ та двох єпископів УПЦ (МП) утворилася Православна церква України. Предстоятелем новоствореної церкви став митрополит Київський і всієї України Епіфаній (Думенко) (єпископ Онуфрій (Березовський), предстоятель УПЦ (МП) канонічно втратив право носити цей титул).

Після Об'єднавчого собору відновилося євхаристійне спілкування Православної церкви України зі світовим православ'ям. Також розпочався процес переходу до Православної церкви України церковних громад, які раніше визнавали єдність із Московським патріархатом.

Дії церковної та світської влади в Україні, а також Вселенського патріархату, викликали різку негативну реакцію Московського патріархату, який вважає Україну частиною своєї канонічної території та не визнає результатів Об'єднавчого собору 15 грудня 2018 року [5].

Усі ці події були детально висвітлені в українських ЗМІ у грудні 2018 – січні 2019 року. Публікації на тему Об'єднавчого собору та Томосу і стали об'єктом нашого дослідження, спрямованого на виявлення елементів маніпуляції суспільною думкою шляхом застосування інформаційно-психологічного впливу.

Нами було проаналізовано публікації 8 українських інтернет-видань, які за оцінками Інтернет Асоціація України належать до найбільших за охопленням інтернет-аудиторії [6]:

- 112.ua [7];
- ZIK [8];
- Obozrevatel [9];
- Гордон [10];

- Дзеркало тижня [11];
- Лівий берег [12];
- РБК-Україна [13].

За допомогою контент-аналізу ми визначили, як часто у публікаціях на тему Томосу за період з грудня 2018 по січень 2019 зустрічається слово «розкол», та виявили, чи співвідноситься частота появи цього слова у ЗМІ з вагомими датами (15 грудня 2018 та 5-6 січня 2019).

У сучасних умовах слово «розкол» використовується представниками РПЦ та колишньої УПЦ МП для характеристики процесу надання автокефалії ПЦУ.

Було б закономірно вважати, що більша кількість повторення цього слова вказуватиме на мету медіа сформувані серед населення негативне ставлення до Об'єднавчого собору та підписання Томосу, а, отже, і проросійську зорієнтованість. Однак наше дослідження показало протилежні результати.

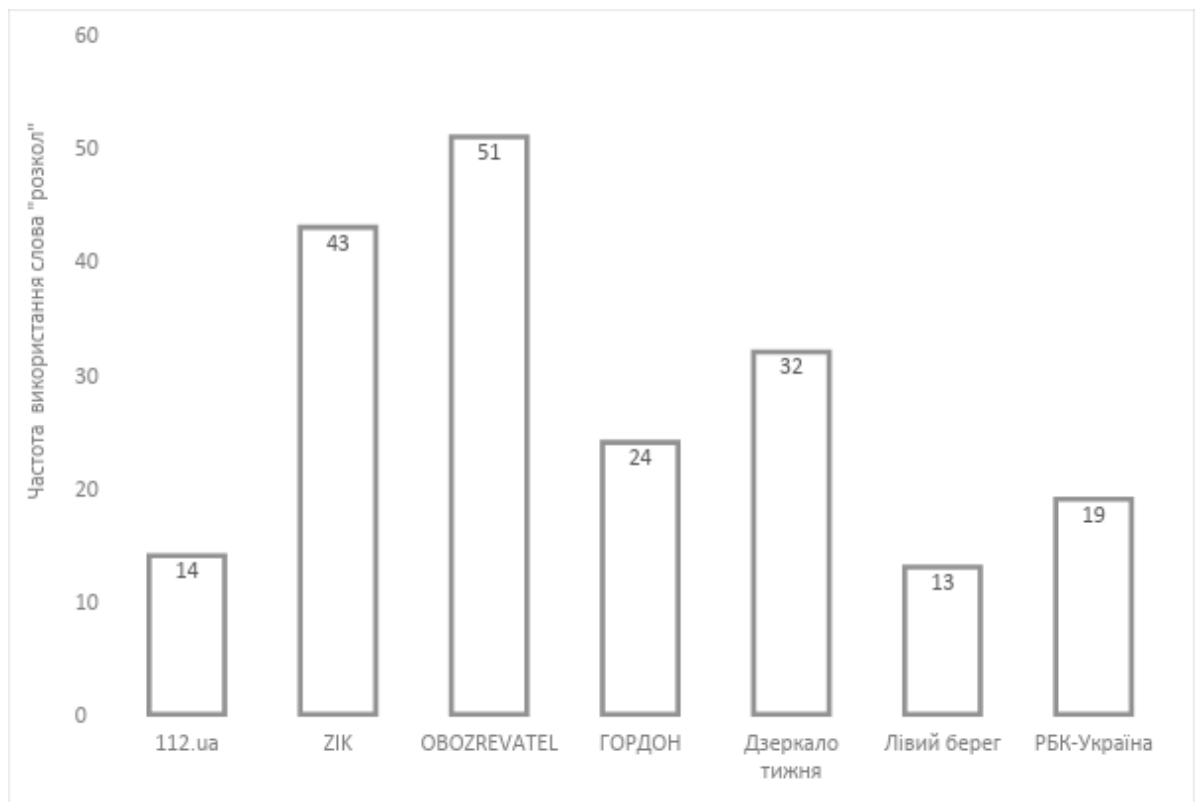

Рис. 1. Частота використання слова «розкол» у публікаціях на тему надання автокефалії ПЦУ у період грудня 2018 – січня 2019 рр.

Аналізуючи графік (Рис. 1), ми бачимо, що найчастіше слово «розкол» зустрічалось у публікаціях інтернет-видань OBOZREVATEL (51) та ZIK (43). Середній результат

показали Дзеркало тижня (32) та ГОРДОН (24). Найрідше зазначене слово зустрічалося у публікаціях РБК-України (19), 112.ua (14) та Лівого берегу (13). Про що це свідчить?

Перш ніж відповісти на це питання, варто зазначити, що у всіх виданнях слово «розкол» зустрічається у контексті цитат висловлювань або заяв представників РПЦ та колишньої УПЦ МП. Тобто у публікаціях слово-маркер використовувалося з метою акцентувати увагу на тому, що існує сторона, яка виступає проти надання автокефалії ПЦУ. Це наштовхує на думку, що вищезгадані повідомлення медійних засобів були покликані сформулювати певні настрої серед своєї аудиторії, створити напругу в суспільстві. Як бачимо, найчастіше до цього прийому вдавалися OBOZREVATEL та ZIK, а найменше – 112.ua та Лівий берег.

На нашу думку, це цілком закономірно в даному контексті, якщо врахувати, що цільовою аудиторією, наприклад, ZIK є переважно населення Західної України [7], де кожне зайве нагадування про противників надання Україні Томосу, безумовно, створює напругу. Не можна залишати поза увагою і те, що згадки про Томос у медіа можуть бути спрямовані на підвищення рейтингу Петра Порошенка, який був ініціатором процесу надання його Україні.

Таким чином, можна стверджувати, що часте використання слова «розкол» має на меті формування негативного ставлення не до процесу надання автокефалії ПЦУ, а до противників цього процесу.

Окрім усього вищесказаного, варто зазначити, що існує зв'язок між частотою вживання слова «розкол» у проаналізованих ЗМІ та датою публікації.

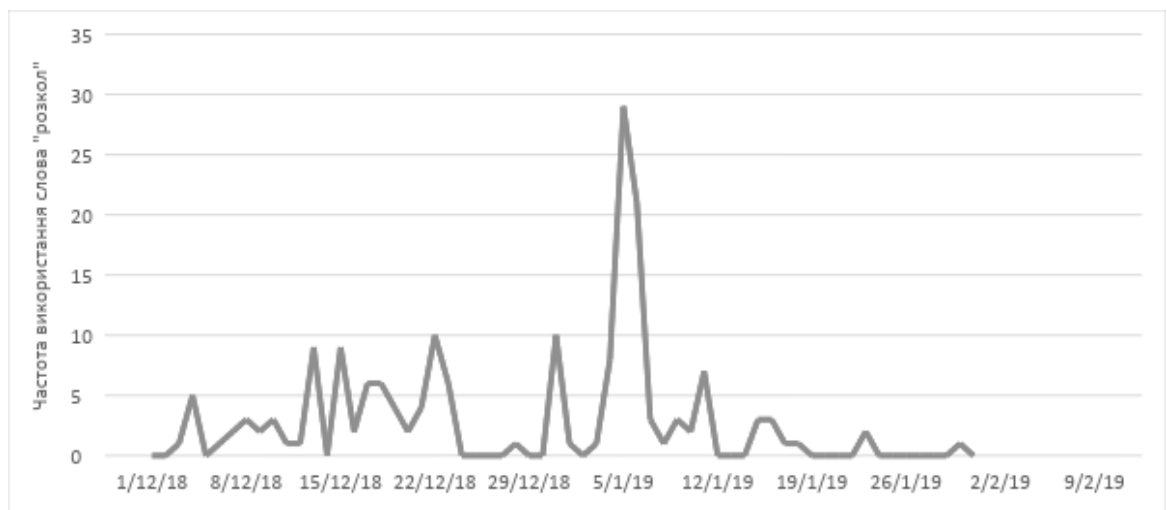

Рис. 2. Частота вживання слова «розкол» у публікаціях на тему надання автокефалії ПЦУ грудня 2018 – січня 2019 залежно від дати публікації

Проаналізувавши графік (Рис. 2), бачимо, що частота використання слова «розкол» у публікаціях має коливання. Від початку грудня 2018 показник поступово зростає, однак з перервами. Цікаво, що показник 15 грудня (дата проведення Об'єднавчого собору) не вирізняється з-поміж інших (слово «розкол» зустрічається 9 разів). До кінця грудня спостерігаємо зниження показників з невеликим стрибком 31 грудня (10 випадків).

Піком застосування слова «розкол» у публікаціях стали 5 та 6 січня з показниками 29 та 21 відповідно. Нагадаймо, 5 січня було підписано Томос про автокефалію, а 6 січня його було вручено предстоятелю Православної церкви України Епіфанію. Доцільно стверджувати, що саме у ці дні сталося особливе загострення в інформаційному просторі, спрямоване на поляризацію суспільства.

Отже, згідно з результатами дослідження можна стверджувати, що в проаналізованих медіа прослідковується використання певних кліше, які мають на меті створити або посилити конфронтацію в середині суспільства. У конкретних умовах публікацій на тему надання автокефалії Православній церкві України метою впливу є створення напруги у суспільстві, а також формування у аудиторії негативного ставлення до противників надання Україні Томосу. Прослідкувавши динаміку цієї тенденції, можна зробити висновок, що пік загострення в інформаційному просторі, що поляризував суспільство, припав на 5-6 січня 2019 року.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Юдін О.К. Інформаційна безпека держави: Навчальний посібник/ О.К. Юдін, В.М. Богущ.- Харків: Консум, 2005.- 576 с.
2. Національний банк досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukraine.survey-archive.com/data#user-research@showResearch=112303>. – Назва з екрана.
3. Різун В. Теорія масової комунікації / В. Різун. – Київ : Просвіта, 2008. – 260 с.
4. Іванов О. В. Ефекти масової комунікації / Олег Іванов // Лекція 10. – Київ, 2013
5. Релігійно-інформаційна служба України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://risu.org.ua/ua/index/all_news/orthodox. – Назва з екрана.
6. ТОП-100 українських онлайн-ЗМІ за охопленням [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://watcher.com.ua/2017/02/15/top-100-ukrayinskyh-onlayn-zmi-za-ohoplennyam-2/>. – Назва з екрана.
7. Телеканал 112.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ua.112.ua>. – Назва з екрана.

8. Телеканал ZIK [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zik.ua/tv>. – Назва з екрана.
9. Obozrevatel [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.obozrevatel.com>. – Назва з екрана.
10. Гордон [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://gordonua.com/>. – Назва з екрана.
11. Дзеркало тижня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zn.ua/>. – Назва з екрана.
12. Лівий берег [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://lb.ua/>. – Назва з екрана.
13. РБК-Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.rbc.ua>. – Назва з екрана.

Рецензент:

*Лебедюк В. М., кандидат наук з державного управління,
доцент кафедри політології та національної безпеки
Національного університету «Острозька академія»*

ЗМІСТ

«АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ»

Покотило Юлія Олександрівна, ОСОБЛИВОСТІ РЕКЛАМУВАННЯ ВИДАВНИЧОЇ ПРОДУКЦІЇ	3
Штейбарт Христина Вячеславівна, ПОЗИЦІОНУВАННЯ ІМІДЖУ УКРАЇНСЬКИХ ЖУРНАЛІВ ЧЕРЕЗ ЇХ ЗОВНІШНЄ ОФОРМЛЕННЯ	12

«ТЕОРЕТИКО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБИСТОСТІ»

Алейніков Денис Валерійович, ВПЛИВ БУЛІНГУ НА ОСОБИСТІТЬ ПІДЛІТКА	20
Какайло Тарас Михайлович, ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ВПЛИВУ ЕМОЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ НА ФОРМУВАННЯ УПРАВЛІНСЬКИХ НАВИЧОК ПЕДАГОГІВ	30
Колесник Олена Сергіївна, ОСОБЛИВОСТІ АКМЕОЛОГІЧНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ПРЕДСТАВНИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ	41
Колодич Марія Петрівна, ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ПЕРШОКУРСНИКІВ ДО УМОВ НАВЧАННЯ У ЗВО ЗАЛЕЖНО ВІД ІРРАЦІОНАЛЬНИХ ВІРУВАНЬ	50
Кучер Олена Володимирівна, ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНО-ВОЛЬОВОЇ РЕГУЛЯЦІЇ УЧБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ	61
Левчук Іванна Андріївна, РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНИХ НАВИКІВ ЯК ЧИННИК УСПІШНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ	73
Луньова Марія Юріївна, ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МОТИВАЦІЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ	83
Мамчур Вікторія Степанівна, ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕФЛЕКСИВНОСТІ В НАВЧАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ	93
Полюхович Олександра Федорівна, АРХЕТИП УКРАЇНСЬКОЇ ЖІНКИ НА ОСНОВІ ПСИХОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ НАРОДНИХ КАЗОК	104
Сірачук Ірина Леонідівна, ПСИХОЛОГІЧНА ДОПОМОГА ОСОБИСТОСТІ З СИМПТОМАМИ ПРОФЕСІЙНОГО ВИГОРАННЯ	112
Солтівська Соломія Андріївна, РОЛЬ ЕМПАТІЇ ЯК ОСОБИСТІСНОЇ ВЛАСТИВОСТІ В ПРОЦЕСІ РОЗВИТКУ ІНТЕЛІГЕНТНОСТІ У ОСІБ СТУДЕНТСЬКОГО ВІКУ	120
Стадник Марина Сергіївна, МОТИВАЦІЯ УСПІХУ ЯК ДЕТЕРМІНАНТА ЕФЕКТИВНОГО НАВЧАННЯ У ВЗО	129
Тарасюк Віра Вікторівна, ВПЛИВ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ЗМІН В СУСПІЛЬСТВІ НА СИСТЕМУ ЦІННОСТЕЙ СТУДЕНТІВ	138
Тимошук Єлизавета Анатоліївна, ПСИХОЛОГО-АКМЕОЛОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ПСИХОЛОГІВ	148

Феленюк Анастасія Ігорівна, МЕДІАЦІЯ ЯК ШЛЯХ ДО РОЗУМІННЯ	151
---	-----

**«СОЦІАЛЬНО-ІНФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ ТА
НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА»**

Коцур Олена Григорівна, ПОЛІТИЧНИЙ ІМІДЖ УКРАЇНИ В ПОЛЬСЬКІЙ ПРЕСІ 2017 РОКУ ТА У ПОРІВНЯННІ З 2016 РОКОМ	160
Лесько Андрій Миколайович, ТРУДОВА ТА ОСВІТНЯ МІГРАЦІЯ ЯК ЗАГРОЗА НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ	167
Слюсар Софія Миколаївна, АНАЛІЗ УКРАЇНСЬКИХ МЕДІА НА ПРЕДМЕТ МАНІПУЛЯЦІЇ СУСПІЛЬНОЮ ДУМКОЮ ШЛЯХОМ ЗДІЙСНЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ	175

Наукове видання

СТУДЕНТСЬКІ НАУКОВІ ЗАПИСКИ
Національного університету «Острозька академія»

Серія «Соціально-політичні науки»

Збірник наукових праць

Випуск 12